

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

SİVAS VALİSİ MEHMET MEMDUH PAŞA

ÖZLEM SARITEPE

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Doç.Dr. Galip EKEN

Sivas

Şubat 2011

SİVAS VALİSİ MEHMET MEMDUH PAŞA

ÖZLEM SARITEPE

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim
Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Galip EKEN

Sivas

Şubat 2011

KABUL VE ONAY

Özlem SARITEPE' nin hazırlamış olduğu "Sivas Valisi Mehmet Memduh Paşa" başlıklı bu çalışma, 26.01.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, "Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı"nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç Dr, Galip EKEN, (Başkan),(Danışman)

Prof Dr, Adnan GÜRBÜZ, (Üye)

Prof Dr, Ömer DEMİREL, (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. / /

Prof. Dr, Mehmet ARSLAN
Enstitü Müdürü

Dayım Necdet ALUÇ'a
minnet ve şükran duygularıyla...

ÖZET

SARITEPE ,Özlem, Sivas Valisi Mehmet Memduh Paşa, Yüksek Lisans Tezi ,Sivas 2011

Osmanlı Devleti yüzyıllar süren varlığında oldukça geniş bir alana yayılmış, doğal olarak bu geniş alan ve zaman hükmettiği kişiler ve toplumlar çeşitlilik arz etmiştir Bu geniş çalışma alanı içerisinde Mehmet Memduh Paşa ve Sivas Valiliği araştırmamızın temelini oluşturmaktadır. Bu temel bağlamında Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği yaptığı zaman dilimi içerisinde Sivas'taki sosyal kültürel, ekonomik yaşam hakkında bilgi de yer almaktadır. Şayet araştırmamız Osmanlı Devletinin belirli bir dönemini yansıtan bir tabloya benzetilirse bu tablodaki resim Memduh Paşa ve Sivas Valiliğini yansıtırken çerçevenin birinci çitası ailesi-hayatı ikinci çitası saraydaki görevleri üçüncü çitası taşradaki görevleri dördüncü çitası ise dahiliye nazırlığıdır diyebiliriz.

Tarafsız ve bilimsel olabilmesi için elimizden geleni yapmaya çalıştığımız bu araştırmamızda Osmanlı idari yönetimi içerisindeki vilayet yönetimini bir bürokratin yaşamından izlerle aydınlatmaya çalıştık. Bu çalışmayla Osmanlı Tarihine küçük de olsa bir katkıda bulunabildiysek gerçekten kendimizi mutlu sayacağız.

Anahtar Sözcükler

Mehmet Memduh Paşa , Sivas Valiliği Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

SARITEPE Özlem, Sivas Governor Mehmet Memduh Pasha Master's thesis
, Sivas 2011

The Ottoman Empire, in the presence of centuries, long spread over a wide area. Naturally in this wide area and time , the Empire was dominated by diverse individuals and communities. In this extensive work area our research is the bases of Mehmet Memduh Pasha and Sivas Governing.

In the context of this fundamental, within the time frame of governor Memduh Pasha about Sivas social, cultural, economic life informations also included. If we compare our investigation into a tablet that reflects a certain period of Ottoman Empire, The Picture of this table while reflects Memduh Pasha and Sivas Governing We can say the first strip of the frame his family and his life, second strip his duties in the palace, third strip in the upstate tasks, fourth strip is Department of the interior. We tried to clarify our best to be objective and scientific in this study with traces the life of a bureaucrat.

Ottoman Administrative Management in the provincial administration. If We contribute a small to the history of the Ottoman with this study We will be really happy ourselves...

Key Words

Mehmet Memduh Pasha, Sivas Governing Ottoman

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vi
TABLOLAR DİZİNİ	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMDUH PAŞA’NIN SİVAS VALİLİĞİ ÖNCESİNDEKİ

YAŞAMI VE GÖREVLERİ

A. AİLE YAPISI VE TAHSİLİ	11
1. Ailesi	11
a. Memduh Paşa’nın Babası ve Annesi	11
b. Memduh Paşa’nın Kardeşleri	13
c. Memduh Paşa’nın Eşi ve Çocukları	14
2. Tahsili	18
B. SİVAS VALİLİĞİ ÖNCESİNDEKİ GÖREVLERİ	18
1. İstanbul’daki Görevleri	18
2. Konya Valiliği	21
a. Konya’da Memduh Paşa Emrinde Çalışan Görevliler	21
b. Konya’da Kıtlık	23
c. Memduh Paşa’nın Kiraladığı Orman	24

İKİNCİ BÖLÜM

MEMDUH PAŞA’NIN SİVAS VALİLİĞİ

A. MEMDUH PAŞA’NIN SİVAS’A TAYİNİ	26
--	----

1. Sivas'a Tayini	26
2. Kadrosunu Oluşturmaya Çalışması.....	27
B. MEMDUH PAŞA'NIN VALİLİĞİ DÖNEMİNDE SİVAS'TA	
TOPLUMSAL YAPI	29
1. Müslümanlar.....	29
a. Aleviler.....	30
2. Gayrimüslimler.....	33
a. Ermeniler.....	33
C. MEMDUH PAŞA'NIN EĞİTİM ALANINDA FAALİYETLERİ.	38
1 Gayrimüslim Halkın Eğitimi.....	40
2. Sivas İdadisinin İnşası	41
D. MEMDUH PAŞA'NIN SAĞLIK ALANINDAKİ	
FAALİYETLERİ.....	43
1 Kazaların ve Köylerin Sağlık Koşulları.....	43
2. Sivas'ta Kolera Salgına Karşı Alınan Tedbirler.....	45
E. MEMDUH PAŞA'NIN EKONOMİK ALANDAKİ	
FAALİYETLERİ	47
1- Ticari Faaliyetleri.....	47
a. Şirket-i Nehriyye-i Osmaniye Kurulması	48
2 Zirai Faaliyetleri.....	49
a. Tütün Yetiştiriciliği ve Reji İdaresi	50
b. Numune Çiftlik Oluşturulması.....	53
3. Vergiler.....	54
a .Bedel-i Askeriye Vergisi	56
ab. Dağılımındaki Sorunlar.....	57

ab Toplama Usulündeki Yanlılıklar.....	58
b. Aşar Vergisi.....	59
F. MEMDUH PAŞA’NIN İMAR VE İSKÂN FAALİYETLERİ	60
1. Sivas’taki İmar Faaliyetleri.....	61
a. Su getirme Çalışmaları ve Çeşme tamirâtı.....	61
aa. Sivas’ın Hafik Kazasına Su getirme Çalışmaları.....	61
ab. Çeşmenin Tamirâtı (Kepenek Suyu).....	63
b. Askeri Alandaki İmar Faaliyetleri.....	63
ba. Askeri Kışlaya Ek Bina Yapımı.....	63
bb. Çamlıbel’de Derbend İnşası.....	64
c. Kazalarda ve Kasabalarda İnşa Edilen Binalar.....	65
d. Kaldırımların Tamiri ve Bataklıkların Islahı.....	66
e. Yol Tapımı ve Tamirâtı	67
3. İskân Faaliyetleri.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMDUH PAŞA SİVAS VALİLİĞİ’NDEN ALINMASINA SEBEP OLAN OLAYLAR ZİNCİRİ

A. MEMDUH PAŞA’NIN SİVAS VALİLİĞİ’NDE ERMENİLER (1889-1892)	77
1. Ermenilerin Sebep Olduğu Sorunlar.....	78
a. Sivas Vilayetinde Ermeni Propagandacıların Durumu.....	78
b. Ermenilerin Düzenledikleri Baskın.....	80
c. Zimmete Geçilen Para ve Evrak Mahzenin Yakılması.....	81
d. Memduh Paşa’nın Sivas Valiliği Sırasında Ermeniler	

Olaylarını Teşvik Ettiğine Dair.....	85
e Ermeni Olaylarının Dış Basındaki Yankısı.....	86
2. Memduh Paşa Hakkında Ermenilerin Görüşleri.....	87
B. HAVZA KAPLICASI GASP OLAYI.....	88
C. ALİ PAŞA CAMİSİNDEN ALINAN KİLİM.....	90
D. MEMDUH PAŞA’NIN TOKAT’TAN GÖNDERDİĞİ PARA.....	90
E. TOKAT’TA REJİ İLE ALAKALI SORUNLAR	91
F. MEMDUH PAŞA’NIN YÖNETİM KADROSUYLA ALAKALI	
SORUNLAR.....	94
1.Sivas Vilayet Merkezindeki İdari Kadro İle İlgili Sorunlar.....	94
2.Tokat Sancağındaki İdari Kadro İle İlgili Sorunlar.....	95
G. MEMDUH PAŞA’NIN TEFTİŞ HEYETİ VE TEFTİŞ	
HEYETİ REİSİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİVAS VALİLİĞİ’NİN SONRASINDA MEMDUH PAŞA

A. MEMDUH PAŞA SİVAS VALİLİĞİNİN SONRAKİ GÖREVLERİNE	
ETKİSİ.....	102
1. Ankara Valiliği ve Ankara Valiliği’nde Sivas Etkisi.....	102
a.Sivas’tan Ankara’ya Tayini.....	102
b.Ankara Valiliğinde Sivas Etkisi.....	103
2. Dahiliye Nazırlığı Tayini ve Dâhiliye Nazırlığına Sivas Etkisi	108
a. Dahiliye Nazırlığı Tayini.....	108
b. Dâhiliye Nazırı İken Sivas Etkisi.....	109
B. İDARİ GÖREVLERİ SONRASINDA MEMDUH PAŞA.....	110

1. Sürgüne gönderilmesi.....	110
2. Ölümü	111
C.ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	111
1. Şahsiyeti.....	111
2. Eserleri.....	112
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	118
EKLER.....	127
1.RESİMLER.....	127
2 BELGELER.....	130

KISALTMALAR

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz	Bakınız
DH. SAİD	Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri
DH MKT	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
MV .	Meclis-i Vükela
YA.HUS	Yıldız Sadaret Hususî Maruzat
YEE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat
İ.MMS	İrade Meclis-i Mahsûs
MKT.MHM	Mektub-i Mühime Kalemî Evrakı
Y.PRK.DH	Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye
Y.PRK.UM	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Y.PRK.EŞA	Yıldız Perakende Elçilik, Şehbendelik ve Ateşemiliterlik
Y PRK ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK	Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Başkitabeti
A.MKT.MHM	Sadaret Mektub-i Mühime Kalemî Evrakı
Y.PRK.KOM.	Yıldız Perakende KomisyonlarMaruzatı
İ. DH	İradeyi Dahiliye

Hicri Aylar

M	Muharrem
S	Safer
Ra	Rebiülevvel
R	Rebiülahir
Ca	Cemaziyelevvel
C	Cemaziyelahir
B	Recep
Ş	Şaban
N	Ramazan

L	Şevval
Za	Zilkade
Z	Zilhicce

TABLolar DİZİNİ

TABLO A	: Sivas Vilayeti İdari Taksimat.....	4
TABLO B	: Memduh Mehmet Paşa'ya Kadar Sivas Valileri.....	8
TABLO I	: Memduh Paşa'nın Ailesi.....	17
TABLO II	: Memduh Paşa'nın Sivas Valiği Öncesindeki Resmi Vazifeleri ve Süreleri.....	20
TABLO III	: 1890 Yılında Sivas Vilâyet Nüfusu.....	37
TABLO IV	: Sivas Vilayeti Reji İdaresi Çalışanları.....	53
TABLO V	: Sivas Vilayet Salnamesine Göre 1890 Yılı Vergi Dağılımı.....	55
TABLO VI	: Memduh Paşa'nın Yeni Yaptırdığı Yolların Tablosu.....	70
TABLO VII	: Memduh Paşa'nın Tamiratını Yaptırdığı Yolların Tablosu.....	71
TABLO VIII	: 1890 Nüfusuna Göre Sivas Vilayetinde Muhacirler.....	75
TABLO IX	: Sivas Hükümet Evrak Mahzeninde Yanan Belgeler.....	84

ÖNSÖZ

Üç kıta üzerinde ,çok geniş bir coğrafyada ve altı yüz seneyi aşkın bir zaman diliminde hükümrân olmuş ve çeşitli milletleri bünyesinde barındırmış olan Osmanlı Devleti'nin geçmişine bakıldığında bugün ve geleceği aydınlatması yadsınamaz bir gerçektir. Biz de Osmanlı Devleti'ni tarihi süreç içerisinde belirli bir noktadan incelemeye çalışacağız. Araştırmamız bir Osmanlı bürokrati olan Mehmet Memduh Paşa'nın doğumuyla başlayıp ölümüyle sona eren bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu bürokratin yaşamından yola çıkarak aldığı görevler ve edindiği deneyimlerle Sivas Vilayetini bir vali olarak nasıl yönettiğine, yönetimde ne kadar etkili olduğuna şahit olurken, valilikleri sırasında edindiği deneyimlerle Osmanlı Devleti yönetiminde nasıl söz sahibi olmayı başardığına da tanıklık edeceğiz. Umarız bu çalışmamızla ışık huzmesi misali tarihsel aydınlanmaya katkıda bulunuruz.

Çalışmamın her safhasında benden yardımını esirgemeyen başta tez danışmanım olan Doç. Dr. Galip EKEN olmak üzere hocalarımız; Prof Dr. Adnan GÜRBÜZ, Prof Dr. Ömer DEMİREL'e , Projemiz çerçevesinde maddi açıdan destekleyen CÜBAP'a araştırmamızın kimi safhalarında yardımını esirgemeyen arkadaşlarım; Hülya AKBULUT , Şeyda ALUÇ, Rıza ÖZBÖLÜK, Mehmet E. TÜRKLÜ, Ömer F. YILMAZ ve kardeşim Meltem SARITEPE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

SİVAS VALİSİ MEHMET MEMDUH PAŞA

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyılı kimi yazarlarca “en uzun” (Ortaylı,2006) yüzyılı olarak nitelendirilse de biz bu dönemin “en hızlı” yüzyıl olduğunu düşünmekteyiz. Gerçekten de bu yüzyılda yaşanan olaylar birbiri ardına sıralanmış domino taşları gibidir ve birine dokunduğunuz anda hepsi hızla ve sırayla, nedenleri ve sonuçlarıyla ortaya çıkarak birbirini etkilemektedir. Bu olaylar zinciri içerisinde bizde başlangıç taşı olarak Sivas Valisi Mehmet Memduh Paşa’yı seçtik ve böylelikle imparatorluğun en hızlı yüzyılında meydana gelen (idari, sosyal, ikdisadi, dini ve etnik) olayların bir kısmını inceleme fırsatını yakaladık. Araştırmamızda sadece Mehmet Memduh Paşa’nın Sivas Valiği değil saray kâtipliğinden dâhiliye nazırlığına uzanan hayat hikâyesini de bulmak mümkündür. Dolayısıyla tezimizde Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. yüzyılına ait iki temel ana unsur dikkati çekmektedir. Bunlar: 19. yüzyıl Osmanlı idari yapısı içerisinde vilayet yönetimi ve yine bu idari yapı içerisinde yetişen bir memurun yaşam hikâyesidir. Bu hikâyeyi geniş bir bakış açısıyla değerlendirebilmek için öncelikle Sivas’ı vilayet ölçeğinde çeşitli özellikleriyle anlatmaya çalışacağız.

Sivas, Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunan vilayetlerin birçok özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Bu vilayet kimi zaman sorunlarıyla yer yer kendine özgü şekiller alıp mahallileşme eğilimi göstermekteyse de ekonomik alandan sosyal ve kültürel alana kadar pek çok konuda diğer Osmanlı vilayetlerini anımsatır niteliktedir. Bu noktada Sivas’ın durumunu ve sorunlarını da Osmanlı İmparatorluğu’nun genel şartları ve sorunlarından ayırmak pek mümkün görünmemektedir.

Osmanlı Devleti’nin önemli bir vilayeti olan Sivas’ın geniş bir coğrafyaya da sahip olduğu malumdur. Bu bağlamda coğrafi konumuna bakıldığında İç Anadolu’nun doğusunda Kızılırmak Ovası’nın kuzey kısmında kurulmuş olan *Sivas Şehri* 1285 metre yüksekliğinde olup, oldukça sert ve soğuk bir iklime sahiptir. Bugün Sivas olarak kullanılan ismin, *Sipas*’tan geldiği söylenmektedir. Diğer bir görüşe

göre ise Roma döneminde Sivas için kullanılan *Sebastia* isminden gelmektedir(Darkot, 1960).

İsminden daha eski bir tarihe sahip olan Sivas, Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Toprakları, tarihin ilk dönemlerinden bugüne kadar çeşitli medeniyet ve devletlerin hâkimiyet sahası olmuştur. Tarihi, ilk çağlara kadar uzanan bir yerleşim bölgesi olan Sivas'a, Hititler, Firigler, Lidyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar hâkim olmuşlardır. Sultan Alparslan'ın Anadolu'yu fethiyle birlikte Türklerin eline geçmiş, Danişmentlilerin, Selçukluların, Eretna Beyliğinin, Kadı Burhanettin'in ve Osmanlıların yönetimine girmiş bir medeniyetler beşiğidir. Tarihi seyir içerisinde çeşitli devletlerin egemenliğine giren Sivas, bu devletlerin birçoğuna başkentlik yapmıştır. Bununla birlikte başkentlik yapmadığı dönemlerde de bağlı olduğu devlet için askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan öneml, büyük bir şehir kimliğine sahip olmuştur (Gürbüz, 1997).

Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı İçerisinde Sivas

Osmanlı Devleti'nde idari taksimat eyalet (sonraki dönemde vilayet) şeklindedir. Bu sistemde aşağıdan yukarıya doğru, köy, kaza, sancak(liva) ve beylerbeylik şeklinde idari, askeri bir yapı içerisinde sıralanmaktadır. (Yaşar 1974) XVI. yüzyılda beylerbeylik karşılığı olarak genellikle vilâyet tabiri kullanılmıştır. Eyâlet¹ lafzının bütün Osmanlı idarî teşkilatında kullanılması ise ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlık kazanmıştır. (Emecen ve Şahin, 1999 :56) Öte taraftan, Osmanlı ülkesi beylerbeylik ya da eyaletlere taksim edilmiş olmakla birlikte, temel idarî birim sancaktır (Baykara,1988, s. 87). Nitekim sancakların, Osmanlı merkez idare düzenince en önemli idarî birim olarak görüldüğü, devlet merkezinin ülkeyi idare

¹ Eyalet Arapçada “idare etme, icra anlamındaki iyale” kelimesinden gelmektedir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlılarda en büyük idari yapının karşılığı olarak kullanılmıştır. (İnalçık ,1995)Bu eyaletlerin büyük amirine durumuna göre beylerbeyi, mîr-i mîran, vali veya emirü'l-ümera denilmektedir . (Kılıç,2000),

etmek için yaptığı tahrirlerin, sancaklar için ayrı ayrı düzenlenmiş olmasından anlaşılmaktadır (Kunt, 1987).

“Tanzimat devrinde Osmanlı mülki taksimatında bir değişim yaşanmıştır (Karal, 1983 :128). Sivas Vilayeti de bu değişimden nasibini almıştır. Bu dönemde de merkez sancak olması dolayısıyla vilayet merkezi Sivas olmuştur. Tam bu noktada Memduh Paşa'nın Sivas valiliği döneminde vilayetin idari taksimatının nasıl olduğuna dair aşağıda bir tablo verilmiştir²

1890 yıllarında Sivas vilayetinin merkez Sivas sancağı ile birlikte Tokat sancağı, Amasya sancağı ve Karahisar sancağı olmak üzere toplam 4 adet sancağı görülmektedir. Bu sancaklardan Sivas sancağının başta Hafik olmak üzere Yıldızeli, Koçgiri, Divriği, Tonus (Şarkışla), Aziziye, Gürün ve Darende olmak üzere 7 kazadan oluşmaktadır Yine aşağıda tabloda da görüldüğü üzere Tokat sancağına Erbaa, Zile ve Niksar kazaları bağlıdır. Amasya sancağının Merzifon, Ladik, Mecidözü, Madensim (Gümüşhacı Köy), Osmancık, Havza, Köprü kazaları bulunurken; Karahisar-ı Şarkî sancağına Alucra, Suşehri, Hamidiye ve Koyulhisar kazaları bağlıydı.

² Bkz. Sivas Vilayeti İdari Taksimat

TABLO A

Sivas Vilayeti İdari Taksimat³

1890 Yılında Sivas Vilayeti	Günümüzde Bağlı Bulunduğu il
MERKEZ (SİVAS) SANCAĞI	
Hafik Kazası	Sivas
Yıldızeli Kazası	Sivas
Koçgiri Kazası	Sivas
Divriği Kazası	Sivas
Tonus (Şarkışla) Kazası	Sivas
Aziziye Kazası	Kayseri
Gürün Kazası	Sivas
Darende Kazası	Malatya
TOKAT SANCAĞI	
Erba Kazası	Tokat
Zile Kazası	Tokat
Niksar Kazası	Tokat
AMASYA SANCAĞI	
Merzifon Kazası	Amasya
Ladik Kazası	Samsun
Mecidözü Kazası	Çorum
Madensim (Gümüşhacı köyü) Kazası	Amasya
Osmancık Kazası	Çorum
Havza Kazası	Samsun
Köprü Kazası	Samsun
KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞI	
Alucra Kazası	Giresun
Suşehri Kazası	Sivas
Hamidiye Kazası	Ordu
Koyulhisar Kazası	Sivas

³ Bu tablo Sivas Salnamesinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Valilerin Tayinleri ve Azilleri

Tanzimat fermanıyla birlikte vilayetlerin yönetiminde valilerin görevlendirildiğini görüyoruz. Bu valilerin: “görev ve yetkileri nelerdi?” “Tayin ve azilleri nasıl yapılıyordu?” İşte bu sorulara verilecek cevaplar inceleyeceğimiz konuyu aydınlatmada bize ipuçları verecektir.

Tayin kararlarında idarecilerin eğitimlerinin ve uzmanlıklarının gözetilmesi yönünde kaygılar Tanzimat ile başlamışsa da bu ideallerin hayata geçirilmesi sonraları gerçekleşecektir. Mektep eğitimi bir göreve layık görünme asli kriterleri arasında girmişse de, şahsi bağlantıların ve ilişkilerin önemi devam edegelmiştir. 19 yy.ortalarına dönüldüğünde memurların kariyer yollarının istikrar olduğu görülür. Kişilerin yükselmeleri ve şahsi ilişkiler ve özel müdahalelerin çokça etkisindedir. Bâbîâli ve saray “ *bir müzikli koltuk kapmaca oyununu idare eder gibidir; koltukların sayısı değişmemekte, fakat memurlar amaçsız görünen bir şekilde dönüşümlü olarak yer değiştirmektedir*” Davison,(1963). Tanzimat dönemindeki vilayet idaresinde yaşanan bozuklukların sebebini valilerin tayin ve değiştirilme şekline bağlamaktadır. Valilerin tayini meziyetten ziyade bir entrikanın, nüfuzun ve rüşvetin sonucudur. Kimi zaman sadece siyasette etkili bir adamı Bâbîâli’den çok ırak bir yere, “şerefli bir sürgün makamına” uzaklaştırmanın bir amacıdır. Valiler, muhtemelen hakkında hiçbir şey bilmediği ve çok kısa kalacağı bir vilayete gönderilmektedirler.

Taşra idarecilerinin eğitimindeki iyileşme özellikle mektebi mülkiyenin durumuyla el ele giden bir süreçtir. Bir yıllık bir programıyla 1859’da açılan, sonra iki yıllık öğretim vermeye başlayan bu okulun yapısı II Abdülhamit’in idaresinde 1877’de yeniden düzenlenmiş, bir talebe alt yapısı da dikkatte alınarak 4 yıllık olmuştur. 1908 ihtilalinden önce 1236 mezun veren mülkiye mektebi üst düzey bürokratik makamlara gelmenin en önemli yolu olmuştur. Bu okul sadece son dönem Osmanlı devletine Türkiye Cumhuriyeti’ne değil Osmanlı’dan kopan ülkelere lider devlet adamları kazandırmıştır. Mülkiye gibi yeni okullar tazimattan kalma eski tarz idare adamlarının kalelerini tek tek ele geçiren modern kariyer bürokratları yetiştirmiştir. Aslında eski tarz eğitim görmüş rical de dahil olmak üzere herkes bürokrasi- de ayakta kalmak için modern okul eğitiminin yükselen önemine vâkıftır. Modern

mektep eğitimi elbette tayinlerde tek kıstas olmamıştır. Gayr-i resmi prosedürlerin tayin kararlarında azımsanmayacak bir önemi vardır. Yüksek memuriyetlerde atanmada tecrübe önemli bir ölçüttür. Valiler ve yardımcıları bilhassa taşra işlerinde deneyimli, mahalli sorunlardan haberdar kimselerden seçilmektedir. Adayların siyasal zihniyeti ve aile geçmişi de önemlidir. Fakat bu katı rical döneminde, bürokrasi büyürken eğitilmiş yetkin insan sıkıntısı çekilen bir zamanda Jön Türk muhalefetine ilgi duyan hatta onlara destek veren taşra idarecileri bile istihdam edilmiştir (Kırmızı,2008).

Valilerin Görev ve Yetkileri

Tanzimat'ın ilanı ile beylerbeyinin yeni adıyla valilerin yetkileri iyice kısıtlanmıştır. Valilerin mali işlerle ilgilenmeleri engellenmiş, yeni yönetimle beraber eyaletlerin mali işleri muhassıllara verilmiştir. Ama iki yıl kadar devam eden bu süreç başarıyla sonuçlanmadığından Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek 1842 Martından geçerli olmak üzere yeniden iltizam usulüne dönmüştür. (Sencer, 1986) Eyaletlerin mali işleri defterdar denilen görevliye teslim edilmiştir. Her eyalete merkezden birer defterdar atanarak, sancak yönetimi kaymakama, kaza yönetimi ise kaza müdürüne bırakılmıştır. Eyaletlerdeki Büyük Meclise daha geniş yetkiler verildi ve bu meclislerin başkanları merkezden atanmıştır (Çadircı, 1991).

Askerlik alanında yapılan yeniliklerle, ülkede bazı merkezlerde yeni ordular kurulmak suretiyle güvenliğin artık ordu komutanlarıyla, zaptiye örgütüne bırakıldığı görülmektedir. Bu nedenle valilerin doğrudan iç güvenliği sağlama yetkisi kaldırılmıştır. Valilerin görev ve yetkilerini belirten Eyalet Meclisleri Talimatname'si hazırlanmıştır (Çadircı, 1999).

Tanzimat'tan itibaren valinin görevleri arasında fermanın bütünüyle uygulanarak her türlü mülki, beledi ve mali ıslahatların yapılması, güvenliğin korunması valinin asıl görevi olarak belirlenmiştir. Bunun yanında hukuk kurallarının yerine getirilerek bayındırlık faaliyetleri için Eyalet Meclisi'nce alınan kararların yürürlüğe

konulması da vali için asli görev sayılmıştır. Vali eyaletin tüm işlerinin sorumlusu ve devletin muhatabıdır. Devlet gelirlerinin miktarı tahsil edilen ya da edilemeyen gelirlerin neler olduğu, defterdarlar ve kaymakamlar tarafından valiye bildirilecektir. Maaş ve masraflarda usulsüzlük yapılmayacak ve hiç kimseye zulmedilmeyecektir (Çadırcı., 1991).

Eyaletlerdeki hukukî konular Belde Hâkimi'ne havale edilecektir. Hukuk davalarında vali ve diğer görevliler, belli vergilerin dışında cerime, rüşvet, buyrultu harcı, hediye ve başka isimler altında para ya da eşya almayacaklardır (Shaw,2000). Bu yolla valilerin ve diğer görevlilerin rüşvet almalarının önü kesilmeye çalışılmıştır.

Yine valilerin en önemli görevlerinden biri yol güvenliğini sağlamaktır. Bölgede emniyetin korunması başarıların özünü teşkil etmektedir. Valiler yetkileri altındaki bölgede asilerin herhangi bir huzursuzluk çıkarmalarına engel olacaklardır (Çadırcı, 1991).

Sivas Valileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Sivas'ın imparatorlukta meydana gelen olaylardan etkilenmemesi mümkün değildir. Ancak söz konusu etkinin daha çok gerileme döneminde kendini gösterdiği ve valilik kurumunun bu durumdan olumsuz etkilendiği görülmektedir. Üst üste yapılan savaşların kaybedilmesi imparatorluğun her yerinde olduğu gibi Sivas'a atanan valiler üzerinde de tesirini göstermektedir. Atanan valilerin uzun süre vilayette kalmamaları Sivas 'ta yaşanan sorunlara köklü çözümler getirememelerine sebep olmuştur (Yasak , Kaleli,1988) Bir yıl içerisinde üç vali değiştiği zamanlar ve hatta Sivas'ın yüzünü görmeden yer değiştiren valiler bile görülmüştür (Arslanoğlu,1964).

Kaynaklarda görev süreleri genelde kısa olan bu valilerin Sivas'a hizmet etmeye çok da fırsatları olmamıştır. Halil Rıfat Paşa'nın valiliği zamanında Sivas'ın gelişiminde yoğun bir çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Sonraki dönemde Sivas valileri ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir (Başel,1935). Bunlardan Sivas Valisi

Sarızade Mehmed Paşa, Çavuşbaşı Mahallesi’nde ki camiyi, Sivas Valisi Vezir El – Hac Osman Paşa, Ali Ağa Kale-i atik ‘de Saray ile Kale-i Atik arasında yaptırılan camiyi ,yine Sivas valilerinden Said İbrahim Paşa; Şah Hüseyin mahallesindeki El-Hac Zülfikâr Camisini yeniden yaptırmıştır (Demirel,2000). Bu eserler Sivas valilerinin hiç bir imar faaliyetinde bulunmadığına dair iddiaların yanlış olduğunu kanıtlar niteliktedir. 1750–1800 arasında görev yapan valiler hakkında kısa da olsa Sicil-i Osman-i de bilgi bulabildik. Bu bilgiler değerlendirildiğinde valilerin Sivas’ta kimi zaman imar faaliyetinde buldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Sivas istibdat devrinde sürgün yeri olarak kabul edilmekteydi. Bunun için cezalandırılanlar ve İstanbul’dan uzaklaştırılmak istenenler için Anadolu’nun tam ortasındaki bu şehir özellikle seçilmekteydi (Yıldırım,1996)

Atandıkları eyaletlerin yönetiminden doğrudan doğruya sorumlu olan valiler, bu eyaletlerin “Paşa Sancağı” diye adlandırılan, merkezinde ikamet ediyorlardı. (Çadırcı, 1991). Sivas’ta görev yapan valilerin genellikle vezir rütbesi taşıdıklarından, Paşa unvanı ile anıldığı görülmektedir.

TABLO B

Memduh Mehmet Paşa’ya Kadar Sivas Valileri ⁴

Sivas Valileri	Hicri	Rumi	Görev Süreleri
Vezir Seyit Mehmet Paşa	6 m,1198	1 Aralık 1784	11 ay 5 sene
Vezir Süleyman Paşa	11 c, 1199	22 Mart 1785	6 ay 1sene
Vezir Abdullah Paşa	11 m, 1200	14 Kasım 1785	10 ay Sene -
Vezir Apti Paşa	11 za,1200	5 Ekim 1786	1 Ay, Sene-
Vezir Mahmud Paşa	23 m,1201	15 Kasım 1786	3 Ay, Sene-
Vezir Miktat Paşa	15 ra, 1201	4 Şubat 1787	7 Ay, Sene 4
VezirHasan Paşa	12 za ,1205	12 Ağustos 1791	7 Ay, Sene 1
Vezir Es-seyyid Osman Paşa	19 ş, 1207	1 Nisan 1793	1 Ay, Sene 4
Damad-ı Şehr-yârî Vezir Es-seyyid Ahmet Paşa	14 1,1211	12 Nisan 1797	7 Ay, Sene1

⁴ Bu tablo Sivas Salnamesi (1308) ve Sivas Bülteni (Başel,1935)adlı kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır

Vezir Receb Paşa	22 ca, 1213	1 Aralık 1798	8 Ay, Sene 1
Seyyit Ahmet Paşazade Damat Alaeddin Paşa	5 s, 1215 ?	28 Haziran 1800	2 Ay, Sene-
Vezir Köse Mustafa Paşa	3 ra, 1215	24 Ağustos 1800	7 Ay, Sene-2
Alaeddin Paşa	15 l, 1217	8 Şubat 1803	8 Ay, Sene -
Vezir Ebulmerak el-Hac Mehmed Paşa	3 ra, 1218	23 Temmuz 1803	4 Ay, Sene-
Vezir Yusuf Paşa	25 z, 1218	7 Mart 1804	1 Ay, Sene 1
Vezir Celaddin Paşa	3 s, 1220	3 Mayıs 1805	11 Ay, Sene 7
Baba İbrahim Paşa	15 m, 1228	18 Ocak 1813	1 Ay, Sene 2
Sadar-ı sebk Mehmed Galib Paşa	21 s, 1230	2 Şubat 1815	11 Ay, Sene-
Vezir El-Hac Osman Paşa	27 m, 1231	29 Aralık 1815	7 Ay, Sene 1
Çerhaneci Ali Paşa	12 n, 1232	26 Temmuz 1817	7 Ay, Sene 1
Vezir Lütfullah Paşa	17 l, 1233	20 Ağustos 1818	6 Ay, Sene 1
El-Hac Mehmed Behram Paşa	1 ca, 1235	16 Mart 1820	11 Ay, Sene -
Vezir El-Hac Süleyman	11 r, 1236	17 Aralık 1820	7 Ay, Sene 1
Vezir Hasan Paşa	29 m, 1237	26 Ekim 1821	7 Ay, Sene -
Vezir İsmail Hakkı Paşa	3 za, 1237	21 Ağustos 1822	10 Ay, Sene 1
Vezir Köse Mehmet Paşa	12 l, 1242	9 Mayıs 1827	10 Ay, Sene 4
İsmail Hakkı Paşa	15 r, 1244	25 Eylül 1828	9 Ay, Sene-
Vezir Osman Paşa	12 m, 1245	14 Temmuz 1829	- Ay, Sene -
Vezir El-Hac Hasan Paşa	6 s, 1245	7 Ağusyos 1829	Sene-
Dergâhı Âli Kapucubaşlarından Said İbrahim Ağa	14 r, 1246	23 Ağustos 1830	- Ay, Sene -
Vezir .Osman Paşa	14 r , 1248	11 Ağustos 1832	9.Ay, Sene -
Sait İbrahim Ağa	8 m, 1249	28 Mayıs 1833	8 Ay, Sene-
Sadr-ı Sebk Reşit Mehmet Paşa	14 n, 1249	25 Ocak 1834	11. Ay, Sene2
Vezir Hafız Mehmed Paşa	15 ş, 1252	25 Kasım 1836	2.Ay, Sene -
Vezir Esad Mehmed Paşa	3 za, 1254	16 Şubat 1839	2 Ay, Sene -
Ferikandan Mehmed Hamdi Paşa	1 b, 1256	29 Ağustos 1840	10 Ay, Sene -
Miri Mirandan Sivaslı Said İbra- him Paşa	-----??---		
Vezir Aşkar Ali Paşa	1 l, 1259	25 Ekim 1843	8 Ay, Sene -
Miri Mirandan Mehmet Paşa	1 ca, 1260	18 Haziran 1844	10 Ay, Sene -
Vezir Mehmet Şerif Paşa	11 r, 1261	20 Mart 1845	7 Ay, Sene -
Miri Mirandan Mehmet Münib Paşa	10 z, 1261	10 Kasım 1845	8 Ay, Sene -

Vezir Mehmed Esat Paşa	7 n, 1262	29 Ağustos 1846	3 Ay, Sene -
Vezir Mehmed İzzet Paşa	? 1262	1845-46	1-2 hafta
Vezir Aşkar Ali Paşa	2 m, 1263	21 Aralık 1846	8 Ay, Sene -
Miri Mirandan Abbas Paşa	3 n, 1264	3 Ağustos 1848	1 Ay, Sene 1
Mehmet Münip Paşa	18 n, 1265	7 Ağustos 1849	8 Ay, Sene 1
Vezir Mehmed Hamdi Paşa	1 r, 1267	4 Ocak 1851	4 Ay, Sene 3
Vezir İsmail Paşa	18 za, 1269	22 Eylül 1853	11 Ay, Sene -
Vezir Feyzullah Paşa	17 za, 1270	10 Eylül 1854	1 Ay, Sene 1
Vezir Hayrettin Paşa	8 ş, 1275	13 Mart 1859	5 Ay, Sene -
Vezir Mehmet Paşa	19 z, 1276	8 Haziran 1860	4 Ay, Sene 3
Mîr-i mîrândan El-Hac Ahmet Paşa	24 ca, 1278	27 Aralık 1861	11 Ay, Sene 1
Mîr-i mîrândan El-Hac Mehmed Zeki Paşa	9 ca, 1278	12 Aralık 1861	2 Ay, Sene 1
Vezir Mehmed Reşit Paşa	7 l, 1279	28 Mart 1863	6 Ay, Sene 1
Mîr-i mîrândan Vezir Ahmet Paşa	5 r, 1281	8 Ağustos 1864	4 Ay, Sene 1
Vezir Ali Rıza Paşa	4 n, 1282	21 Ocak 1866	4 Ay, Sene 1
Vezir El-Hac Ahmet İzzet Paşa	1 m, 1283	16 Mayıs 1866	9 Ay, Sene 4
Vezir Mehmet Halis Paşa	3 n, 1288	16 Kasım 1871	6 Ay, Sene -
Müşir Ahmet Es'at Paşa	3 ra, 1289	10 Haziran 1872	2Ay, Sene -
Vezir Mehmet Hurşit Paşa	30 ca, 1289	?1872	8 Ay, Sene -
Vezir Mehmet Takyüddin Paşa	5 s, 1290	4 Nisan 1873	11 Ay, Sene -
Vezir El-Hac Ahmet İzzet Paşa	6 s, 1291	25 Mart 1874	9 Ay, Sene 3
Vezir Mustafa Süreyya Paşa	6 ra, 1295	9 Nisan 1878	6 Ay, Sene 1
Rumeli beylerbeyi payelilerinden Abidin Paşa	9 n, 1296	27 Ağustos 1879	6 Ay, Sene -
Ali Yaver Paşa zade İsmail Hakkı Paşa	1 ra, 1297	13 Mart 1880	12 Ay, Sene 1
Vezir Halil Rıfat Paşa	19 s, 1299	10 Ocak 1882	10 Ay, Sene 3
Vezir Abidin Paşa	7 za, 1302	17 Eylül 1885	9 Ay, Sene-
Rumeli Beylerbeği payelilerinden Sırrı Paşa	3 ş, 1303	7 Mayıs 1886	10 Ay, Sene 1
Vezir Ali Sururi Paşa	30 b, ?		13 Ay Sene 1
Memduh Bey	12 ş, 1306	13 Nisan 1889	8 ay Sene 3

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMDUH PAŞA'NIN SİVAS VALİLİĞİ ÖNCESİNDEKİ YAŞAMI VE GÖREVLERİ

A- AİLESİ VE TAHSİLİ

1-Ailesi

Memduh Paşa'nın mensup olduğu aile, onun kariyerinde belli bir noktaya gelmesinde etkilidir. Dedesi (annesinin babası) Harir Nazırı Ömer Lütfi Efendi damadı olan Fehmi Paşa'nın yükselmesine vasıta olurken Memduh Paşa'nın kariyerinde yükselmesine de babası Fehmi Paşa'nın katkısı olduğu aşikârdır. Burada göz ardı edilmemesi gereken Memduh Paşa'nın diplomasideki yeteneğidir ki kardeşi Tevfik Bey'e de aynı imkânlar sağlanmasına rağmen Memduh Paşa kadar kariyerinde yükselmediği görülmektedir.⁵

Ailesi hakkında ayrıntılı bilgi alabileceğimiz belge sayısı oldukça sınırlı olan Memduh Paşa'nın annesi, kız kardeşi, hanımı ve çocukları hakkında bilgi bulmakta zorlanılmıştır. Müstakil belgelere aile efradından bahsedilen kısımları birleştirerek az da olsa ailesi hakkında malumat vermeye çalışacağız.

a-Memduh Paşa'nın Babası ve Annesi

Mehmed Memduh Paşa⁶ 1839 (1255) yılında İstanbul'da doğmuştur. Mustafa Mazlum Fehmî Paşa'nın oğludur (BOA DH. SAİD, 1/84). Fehmi Paşa ise (1227)1812 yılında Kandiye'de doğmuş olup Aktar Mollâ Osman Efendi'nin oğludur. Tahsil hayatına İstanbul'da başlayan Mustafa Mazlum Fehmi Paşa tahsil gördükten sonra devlet memur olmuştur. Bu memurluğu sırasında: Afyon Müdürlüğü,

⁵ Tevfik Bey 'in incelenen belgelerin hepsinde Bey diye zikredilmesi bize onun Memduh paşa kadar başarılı olamadığını eğer başarı elde etmiş olsaydı elde edilen başarının nişanesi olarak ünvanıyla birlikte anılacağı yolunda bir varsayıma itmiştir.

⁶ Bkz .Ek 1Resimler Memduh Paşa'nın Potresi

Tophane Müdürlüğü, Tersane Müsteşarlığı gibi görevler üstlenmiştir. Tersane müsteşarlığının ardından 1840 yılında Meclis-i Vâlâ azası olmuş ve sonra birkaç defa görevi gereği Mısır'a gönderilmiştir. 1843'de Adliye Nazırlığına ve 1861'de Hazine-i Hassa Nazırlığına tayin edilen Fehmi Paşa aynı yıl içinde vezir olmuştur. Fehmi Paşa resmi görevlerinin dışında şairliği ile de tanınmaktadır. Ayrıca şiirleri çeşitli dergilerde yayınlanmıştır.⁷ 5 Zi'l-hicce 1278/3 Haziran 1862'de hayata gözlerini kapayan Fehmi Paşa Eyüp'te Taşlıburun Tekkesi'nde medfundur (Mehmet Süreyya, 1308-1311; Tuman, Tarihsiz; İnal, 1970; vd. İpekten, 1988:).

Memduh Paşa'nın annesi Fulâne Hanım'dır. (Kafadar, Karateke, Fleischer: 2006) Fulâne Hanım'ın Harir Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin kızı olduğunu biliyoruz. Ömer Lütfi Efendi İzmir'de muhassıl ve rüsumat eminliği görevlerinde bulunmuştur. Kaynaklarda yer alan bilgiye göre Mustafa Mazlum Fehmi Paşa, Harir Nazırı Ömer Lütfi Efendi'ye damat olduktan sonra terakki ederek rütbesi yükseltilmiştir (Kursun,2003).

Fehmi Paşa'nın, Memduh Paşa'dan başka bir erkek bir de kız olmak üzere iki çocuğu daha olduğunu biliyoruz. Fehmi Paşa'nın erkek çocukları resmi kurumlarda çalıştıklarından onlar hakkında belgeye ulaşmak mümkünken kızının varlığından

⁷ Şiirlerine bir örnek verilcek olursak :

Girdi hayâlüme o meh-i nev-civân bu şeb
Cism-i nezâre gelse ne var tâze cân bu şeb
Sûzân-ı hicri oldugumu duydu bu mehin
Yangın çağırdı sûziş ile pâsbân bu şeb
Bir nâzenîn o tıfl-ı sitem-hû ki aksine
Yan çizdi câme-hvâba girince hemân bu şeb
Ben dâstân-ı aşkı beyân eyledim velî
Meclisde mest-i nâz idi ol dil-sitân bu şeb
Meş'al-keş oldu semt-i dil-ârâya âh-ı dil
Vâdi-i aşka düşdü yolum nâ-gehân bu şeb
Gelmiş iken o mâh-ı felek bezm-i vuslata
Nâz etdi yatdı subha kadar el-amân bu şeb
Mehtâba Fehmî çıkdığını gördü o mehin

Encüm-nisârı reşk oluyor âsumân bu şeb (İnal, 1970:382-383)

ancak Fehmi Paşa'nın miras bıraktığı dalyanın⁸ taksimi ve bu dalyanla ilgili çeşitli sorunların dile getirildiği belgeler sayesinde haberdar oluyoruz.

b-Memduh Paşa'nın Kardeşleri

Ahmet Tevfik Bey

Ahmet Tevfik Bey dünyaya geldiğinde Mustafa Mazlum Fehmi Paşa 22 yaşındadır. Fehmi Paşa'nın yaşı dolayısıyla ve aldığı eğitim göz önünde bulundurulursa ilk çocuğunun Tevfik Bey olduğu düşünülebilir. Arşiv belgesine göre ise Ahmet Tevfik Bey (29 Z.1249 -9 Nisan 1834) İstanbul doğumlu Hazine-i Hassa Nazırı Mustafa Mazlum Fehmi Paşa'nın oğludur (BOA DH. SAİD 4/156). Tevfik Bey belirli bir tahsil gördükten sonra çeşitli devlet hizmetinde⁹ çalışmış ise de kardeşi Memduh Paşa ve babası Fehmi Paşa gibi yüksek bir makama ve rütbeye ulaşamamıştır.

Memduh Paşa'nın Kız Kardeşi

Fehmi Paşa'nın kızı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Fehmi Paşa'dan bir belgede miras kalan bir dalyan hakkında verilen bilgilerde diğer çocuklarıyla birlikte kızından da bahsedildiği görülmektedir. Buna göre: “Asi Nehri üzerinde bulunan ve Konya Valisi Mazlum Paşazade Memduh Bey ile birader ve hemşiresine ait olan dalyanın tetkik ve tesviyesi hususunun Halep vilayetine bildirilmesi,” (BOA.DH MKT. 1449 /70) istenmektedir.

⁸ “Asi Nehri üzerinde bulunan ve Konya Valisi Mazlum Paşazade Memduh Bey ile Birader ve hemşiresine ait olan dalyanın tetkik ve tesviyesi hususunun Halep vilayetine bildirilmesi” (BOA.DH MKT. 1449 /70)Belirtilen bu belge bize Fehmi Paşa'nın vereseşi dolayısıyla kaç çocuğu olduğunu ve yine bu çocukların cinsiyeti hakkında kesin bilgi verdiği için önemlidir.

⁹ Amedi-i Divan-ı Hümayun Halifesi Mazlum Paşazade Tevfik Bey'in Terfi. 18 Zi'lkâde 1305. (BOA. İ. DH 1094 /85807)

Yine dalyanla alakalı başka bir belgede Fehmi Paşa'nın kızı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Buna göre “Mazlum Paşazade Memduh Efendi biraderi Tevfik Bey ile hemşirezadeleri Fuad Bey'in Antakya kazası Asi Nehri üzerinde mutasarrıf oldukları dalyanlara” (BOA. MV. 22/2 [1304 L 26-]) diye geçen bir kayıt bulunmaktadır. Burada dikkate değer önemli bir konu bir önceki belgede hemşiresi dalyanın¹⁰ mirasçı sayılırken bir sonraki belgede hemşirezade Fuad Bey mirasçı olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla bu iki belge arasına geçen süre içerisinde Fehmi Paşa'nın kızı yani Memduh Paşa'nın kız kardeşi hakkında iki varsayımda bulunabiliriz: ilki yaşlanmış olduğu için oğlunu vasisi olarak görevlendirmiş olabileceğidir. Diğer bir ihtimal ise hemşire hanımın hayata gözlerini yumduğudur.

Fehmi Paşa'nın kızının öldüğü varsayılarak düşünüldüğünde ise Fehmi Paşa'nın kızının yalnız bir çocuğu olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Eğer birkaç çocuğu olsaydı annelerinin mirasçısı olacaklarından onların da adlarının miras kalan dalyandan bahsedilirken tek tek zikredilmesi gerekecekti.

c-Memduh Paşa'nın Eşi ve Çocukları

Memduh Paşa'nın Eşi

Memduh Paşa'nın eşinin ismi bilinmemekte ve hakkında da fazla malumatımız bulunmamaktadır. Elimizde eşinden bahsedilen teftiş raporları var olmasına rağmen bu raporlar birbirinin tekrarı niteliğindedir. Bu durum konuyla alakalı tek belge varmış gibi bir muamele yapmamıza neden olmuştur.

¹⁰ Sonrasında bu dalyanın yıkılması için çeşitli girişimlerde bulunulduğu görülmektedir (1303 Z 20) Halep'ta Mazlum Paşa veresesinin Asi Nehri üzerindeki dalyan bentlerinin yıkılmasından dolayı dermeyen eyledikleri şikayet ve Vecihi Paşa veresesiyile Arslan Oğlu Manuk Efendi'nin uhdesinde bulunan Dalyanlarının mazarratından bahisle yıkılması gerektiğine dair mahallatından işar hakkında müzakere (BOA.MV. 12/50)

Raporlara göre Sivas Valiliği döneminde Tokat'a giden Memduh Paşa buradan Sivas'a iki bin lira göndererek bu paranın bin lirasının eşi namına bankaya yatırılmasını istemiştir¹¹ (BOA. YEE.35-52 ; BOA, YA.HUS 259/50, [6 Mayıs 1892]). Eşi hakkında elimizdeki ki malumatın hepsi bu kadardır. Bu malumata göre sadece Sivas Valiliği döneminde Memduh Paşa'nın eşinin sağ olduğunu söyleyebiliyoruz.

Mazlum Hamdi Bey

Mazlum Hamdi Bey 1291 (1291 Z.29-7 Ocak 1875) İstanbul doğumlu dahiye nazırı Memduh Paşa'nın oğludur. Hamidiye'de okuduktan sonra mekteb-i sultaniden mezun olmuştur. İyi derecede Fransızca az da olsa İtalyanca bilen Hamdi Bey 1305'te hariciye nezareti istişare odası muavinliğine tayin edilmiştir. (BOA.DH. SAİD 93/ 67). Görevinde başarılı olduğu için rütbesi bir derece artırılmış ve buna bağlı olarak maaşı da artırılmıştır. (BOA.İ.TAL 151/1316 Ca-09 ; BOA İ.TAL 168/1316 Za-08)¹² Hamdi Bey'in yine aynı görevinde başarılarının devam ettiğini ve bu başarıların devlet tarafından karşılıksız bırakılmayarak Hamdi Bey'e üçüncü rütbeden Osmanî nişanının (BOA İ.TAL 253 /1319Ra 02 [319 RA 08])¹³ verildiğini görüyoruz.

Memduh Paşa'nın Kızı

Memduh Paşa'nın kızının varlığı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte Havza'da yaptırdığı hamam-oteli kızına devretmesini (BOA.DH.MKT 2614/10

¹¹ Söz konusu para'nın teftiş raporlarına yansımalarının nedeni ise Tokat yapılan yolsuzluk neticesinde. Memduh Paşa'nın çıkar elde ettiğine dair şüphe duyulmasıdır. Ayrıca bu konu daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

¹² Hariciye nezareti istişare odası'na memur mazlum Hamdi Bey'in haiz olduğu rütbe-i salisenin bir derece terfi sairen taltifleri (BOA İ.TAL 151/1316 Ca-09 [1316 Za 06]) tarihli belgede yine aynı konudan şöyle bahsedildiğini görüyoruz istişare odası muavinlerinden Mazlum Bey'in rütbesi mütemaziye telfi-i sairenin taltifleri (BOA İ.TAL 168/ 1316 Za-08)

¹³ İstişare odası muavinlerinden Mazlum Hamdi Bey'e üçüncü rütbeden Osmanî ,Bagos Efendiye de Mecidi nişanları verilmesi (BOA İ.TAL 253 /1319Ra 02)

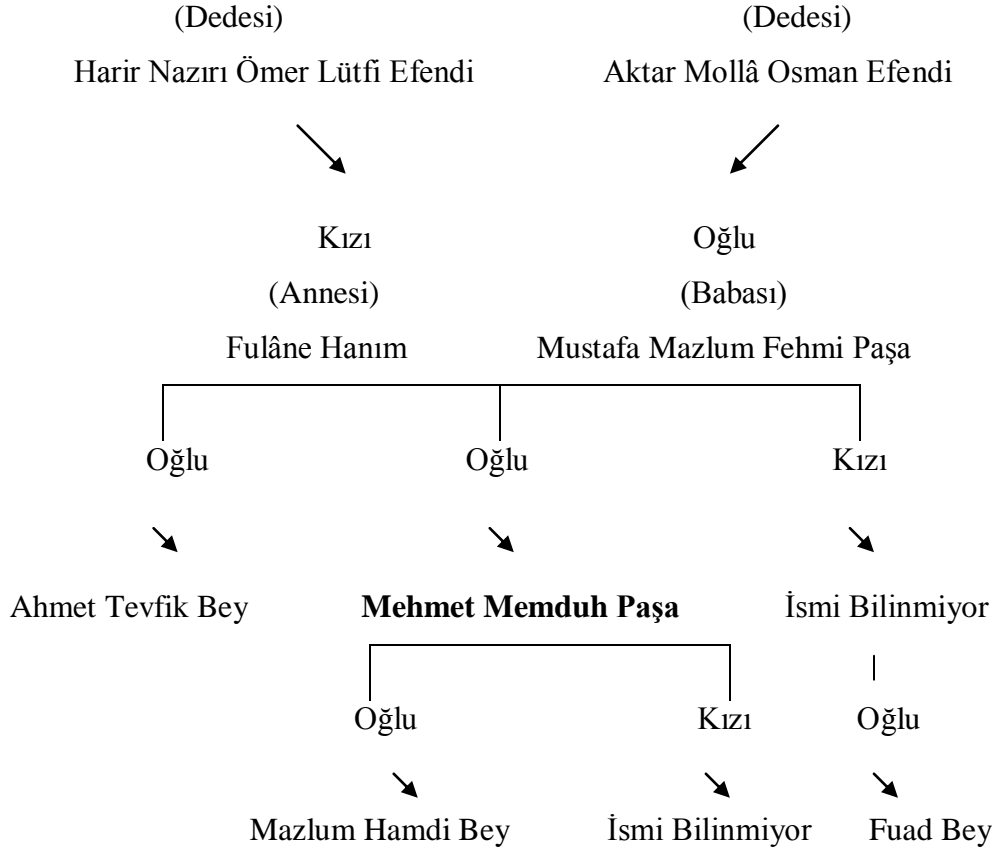
[T.1326.Ş.27)]¹⁴ konu alan belge sayesinde kızının varlığından haberdar oluyoruz lakin bu kızın ismi araştırdığımız belgelerin hiç birinde zikredilmemektedir.

Sonraki yıllarda havzada yaptırılan bu hamam-otelin geliri Memduh Paşa'nın kızı tarafından eğitim faaliyetlerine harcanmak üzere bağışlanıyor. (<http://havza.meb.gov.tr/HAVZA/index.htm>) Bu hamam ve otel ile alakalı olaylar sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

¹⁴ Memduh Paşa kastedilerek : “kendisi namına otel ve hamam inşa itdirüb kerimesine ferağ eylediği” denilmektedir

TABLO I¹⁵

Memduh Paşa'nın Ailesi

¹⁵ Tablo I arşiv belgeleri ve çeşitli kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Arşiv belgelerinin kodlarını ve kaynakları aile bireyleri hakkında ki bölümde incelemeniz mümkündür.

2-Tahsili

Memduh Paşa Bayezid ve Valide-i Rüşdiyede tahsil görmüştür. Ama o dönemde diploma uygulaması olmadığı için diplomasının bulunmadığı nakledilmiştir. Bunun yanında Fransızca'yı çok iyi bildiği ve Fransızca birkaç eseri Türkçe'ye çevirdiği belirtilmiştir (BOA DH. SAİD, 1/84).

16 yaşında iken 1271 (1854 -55) yılında Mektubi-i Hariciye odasına çırak olarak girmiş altı sene maaşsız olarak burada çalışmaya devam etmiştir. Dolayısıyla *mülazemet*¹⁶ denilen ve işin maaş almadan, usta kâtiplere yardım edilerek öğrenildiği geleneksel bir çıraklık eğitiminden (Kırmızı ,2008) geçmiştir. Osmanlı'da modern eğitim kurumları kurulmadan evvel valiler bu yöntemle yetiştirilmiştir. Dolayısıyla Memduh Paşa'nın göreve başladığı ilk yılları tahsilinin bir parçası olarak değerlendirmek gerekir. Zaten bu süre zarfında ücret almaması da bu durumun bir göstergesidir¹⁷ (BOA DH. SAİD, 1/84).

B- SİVAS VALİLİĞİ ÖNCESİNDE GÖREVLERİ

1- İstanbul'daki Görevleri

Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten (16 Zilhicce 1277/25 Haziran 1861) sonra yeni gelen yönetimle bahtları açılan baba-oğul terfi etmişlerdir. Fehmi Paşa Adliye Nazırlığından, Hazine-i Hassa Nazırlığına tayin edilmiş, (Kafadar, Karateke, Fleischer: 2006) Memduh Paşa ise Mektubi-i Hariciye odasındaki çıraklıktan kurtularak 1500 kuruş maaş ile Mabeyn-i Hümayun Hizmet-i Kitabeti memuru olarak terfi etmiştir. Memduh Paşa'nın böylelikle çıraklık döneminin sona erdiğini profesyonel manada ilk görevi olan Hazine-i Hassa Nazırlığına getirildiğini ve rütbesinin artırılarak kendisine ilk nişanın (üçüncü dereceden mecidi) verildiğini görüyoruz. Kısa bir zaman sonra tekrar terfi ederek (1278/ 1861-62) 4000 kuruş maaşla amedi odasına alınmıştır. İrade-i mahsusa ile maaşı 4000 kuruştan 5000 kuruşa çıkarılmış

¹⁶ Stajyer ,bir yere maaşsız olarak gidip gelen (Develioğlu ,2009)

¹⁷ Bkz. Tablo II deki maaş sütunu

sonrasında Encümen-i Mahsusa-i Vükela kararı ile zabitan memuru olarak tayin edilmiştir. Maaşı ise 6000 kuruş olmuştur. Seksen dokuz recebinde ise 7000 kuruş yükseltilerek Masarîf-i Nezaret-i Mektubi Hulafası Tahvil memuriyetine getirilmiştir. 1292 tarihinde rütbesi ve maaşı(10000 kuruş) yükseltilerek sadrazam mektubi halifesi daha sonraki yıl yani 1293'te 70000 kuruş maaş ile maliye nezareti mektubi hulefası olarak tayin olmuştur. Maaşının belli bir miktar azaltılmasından yola çıkarak diyebiliriz ki maaşlar görevin ehemiyet derecesine göre belirlenmektedir. 1295 yılına gelindiğinde ise emekli edilerek 2000 kuruş mazuliyet yani emeklilik maaşı bağlandığını görüyoruz. 1298 senesi zilhiccesinin 26 sında (19 Kasım 1881) ise tekrar işbaşı yaparak 5000 kuruş maaş ile Şura-ı Devlet de göreve başlamış, bu görevi Konya Valiliğine yapılan tayinine kadar sürmüştür. Şura-ı Devlet'in şu bölümlerinde çalışmıştır: Şura-ı Umur-u Maliye (26 zilhiccesinin 1298/19 Kasım 1881- 28 cemaziyelevvel 1299/17 Nisan 1882/28 Ekim 1886), askeri ceza kanun namesinin tetkiki hakkında şura-ı devlette müteşekkil komisyon azalığı (28 cemaziyelevvel 1299/17 Nisan 1882-29 muharreminin 1304) şurayı devlete mahkeme azalığı (8 şevallin 1300-25şevallin 1304), intihab memuriyet komisyonu azalığı (1302gurre cemaziyelevvel - 24 şaban 1302) , emanet-i tevcisinin usul tevziat komisyon azalığı (20 receb 1303-5 zilkade 1304)¹⁸ (BOA DH. SAİD, 1/84)

Memduh Paşa'nın kariyerinin seyri incelendiğinde sürekli bir yükselişten bahsetmek mümkün değildir. Bunun yerine kimi zaman düşüş ve duraklama aşamalarının olduğunu bunun da en açık biçimde maaş tutarlarına yansıdığını görmekteyiz. Bu durum aşağıda verdiğimiz tabloda da görülecektir.

¹⁸ Bkz. Tablo II'de bu tarihleri miladi takvime çevrilmiş hali bulunmaktadır

TABLO II
Memduh Paşa'nın Sivas Valiği Öncesindeki
Resmi Vazifeleri ve Süreleri¹⁹

VAZİFESİ	BAŞLANGIÇ	BİTİŞ	SÜRESİ	MAAŞI
Doğumu	1839 ²⁰			(Kuruş)
Mektubi-i Hariciye Odasına Çıraklık	1854/1855	1860/1861	Yaklaşık 6 yıl	Yok
Mabeyn-i hümayun Kitabat Memuru	1861/1862	1861/1862	Yaklaşık birkaç ay	1.500
Amedi Odası	1861/1862	1871/1872	Yaklaşık 10 yıl	4.000
Zabitan Memuru	1871/1872	Eylül/Ekim 1872	Birkaç ay	6.000
Tahvil Memuriyeti	1872/1873	1875/1876	Yaklaşık 3 yıl	7.000
Sadrazam Mektubi Halifesi	1875/1876	1876/1877	Yaklaşık 1 yıl	10 000
Maliye nezareti mektubi halifesi	1876/1877	1878	Yaklaşık 2 yıl	7.000
Emeklilik	1878	1879/1880	Yaklaşık 1 yıl	2.000
Şura-yı devlet azası	14 Mart 1880	15 Temmuz 1887	Yaklaşık 7 yıl	5.000
Konya valiliği	15 Temmuz 1887	9.Nisan1989	Yaklaşık 2 yıl	17 000
Sivas valiliği	9.Nisan 1989	1893	Yaklaşık 4 yıl	17.000 ²¹

¹⁹ .Bu Tablo BOA DH. SAİD, 1/84 kodlu arşiv belgesinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

²⁰ Memduh Paşa'nın Doğum tarihinin verilme sebebi görev yaptığı yerlerde yaklaşık kaç yaşında bu görevlere başladığını tesbit etmektir.

²¹ Sivas vilayeti valiliği döneminde ki maaş tutarının belge belirtilmemekle birlikte halisî tabirinin kullanılması bir önceki Konya Valiği döneminde deki maaş miktarının değişiminin göstergesi olduğundan bu hücreye Konya 'daki maaş tutarının yazılması uygun görülmüştür.

2- Konya Valiliği

Memduh Paşa 1304 senesi Şevalinin 23 (15 Temmuz 1887) rütbe-i bala ile on yedi bin kuruş maaş ile Konya Valiliği'ne tayin buyrulmuştur (BOA.DH. SAİD 1/84). Yine Şura-yı devlet dâhiliye azası Memduh Paşa'nın Konya Valiliği'ne tayini ile ilgili iradenin gazetelerde resmen tebliğ edilip edilmediğinin bildirilmesinin istenildiği bir belgeden (BOA İ.DH. 1295-5 / 102305) öğrendiğimiz kadarıyla 17 Temmuz 1887 (25 Şevval 1304) tarihinde Konya'da ilk valiliği için görevlendirilmiştir.

a-Konya'da Memduh Paşa Emrinde Çalışan Görevliler

Veled Çelebi

Yukarıda Nizam Paşa ile ilgili görüşlerine değindiğimiz Veled Çelebi İzbudak'ın²², 1885'te Konya ili Mektubî Kalemi'ne girmiş olduğunu ve burada Memduh Paşa'nın valiliği döneminde kısa da olsa görev yaptığını biliyoruz. Sonraki yıllarda (1886'da) Vilayet Gazetesi başyazarlığına getirilen Veled Çelebi'nin burada Bahaî takma adıyla makaleler yazdığı anlaşılmaktadır (Özkırmımlı, 1984: 462).

Nazım Paşa

Nazım Paşa, 1301'de (1884) azil olunan Konya Valisi Sa'id Paşa'nın yerine tayin edilen Memduh Paşa'nın maiyetinde mektupçu idi. Vilayet Mektubi Kalemi'nde çalışan Veled Çelebi'nin onu "merd-i kamil" diye vasıflandırdığı bilinir. Nazım Paşa'nın çok zeki olması, şiir ve nesrinin mükemmelliği, nezaret ettiği *Konya Vilayet Gazetesi*'nde kendisinin muharrir olarak çalışmasını sağlamıştır (Tansel, 1966 :157). Adı geçen makalede(1966) Nazım Paşa'nın, Fa'ik mahlasıyla şiirler yazan Memduh Paşa'ya bir naziresinden başka kasidelerinin de bulunduğu belirtilmekte-

²² Asıl adı Bahâeddin Veled olan Veled Çelebi İzbudak, 1868 yılında Konya'da doğmuştur. İzbudak'ın babası Necib Çelebi, annesi de Çelebi ailesinden Rabia hanımdır. Anne ve baba tarafından Mevlâna soyundan gelen ve uzun bir eğitim sürecinden geçen Veled çelebi ,Sultan Mehmet Reşad 'ın (Mevlâna'ya ve ailesine çok saygı duyduğu için) ilgi ve sevgisine nail olur . Mevlâna Dergâhı'nın postnişini Hüsametdin Çelebi'nin sorumsuz davranışlarından dolayı Sultan, Veled Çelebi'yi onun yerine postnişin tayin eder (KOÇAKOĞLU 2007 :86-87)

dir.Yine Memduh Paşa'ya kasidesi'nin başında divan edebiyatı hususiyetlerini aksettiren uzun bir fahriyenin de bulunduğu bilinir. Zaman zaman divan şiirinin aleyhinde olduğunu mizahi bir ifadeyle anlatan Nazım Paşa'nın mektupçuluktan azline sebep belki de Memduh Paşa'ya izafeten kaleme aldığı eserlerindeki üslubudur.

Abdullah Bey

Nazım Paşa'nın görevden azledilmesinden sonra Abdullah Bey'in Konya mektupçusu olarak görev yaptığını görmekteyiz Memduh Paşa bu mektupçusunu o kadar çok sevmiştir ki Konya Valiliği sonrasında bile Abdullah Bey'den ayrılmak istemediği için Sivas Valiliği'ne tayin edildiği zaman Abdullah Bey'i de yanında götürmek için girişimlerde bulunmuştur. Fakat bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (BOA Y.MTV,38/86). Abdullah Bey'in tayini konusunda Memduh Paşa'nın ısrarı sonraki bölümlerde daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

Konya Tabur Ağası İhsan Bey

Memduh Paşa'nın Konya Valiliği sırasında, Tabur Ağası olarak İhsan Bey'in görev yaptığını görmekteyiz. İhsan Bey, Memduh Paşa ile arasında yer alan bazı sorunların çözülmemesi nedeniyle şikayette bulunmuştur. Bu şikayeti kendi aleyhine dönen Konya Tabur Ağası İhsan Bey'e, Konya Valisi Memduh Paşa aleyhinde asılsız şikayette bulunmasından dolayı ceza verilmesi buyrulmuştur (BOA Y.MTV 35/128). Şikâyetin doğruluğu hakkında pek yorum yapamasakta Memduh Paşa hakkında belgelere yansıyan ilk şikâyetin bu olduğunu belirtmeden geçemeyeceğiz. Bizi ilgilendiren diğer bir husus da bu olayın Memduh Paşa'nın Konya Valiliği ile sınırlı kalmayarak Sivas Valiliği dönemine de yansımadır. Olayın devamını yine olayın bütünlüğünün bozulmaması için burada devam etmeyi uygun gördük

Aslında Sivas Valiliği döneminde davanın bürokratik işlemlerinin henüz bitmediği görülmektedir. BOA DH.MKT.1861 /127 kodlu belge bu durumu bize

daha ayrıntılı anlatıyor. Sivas Valisi Memduh Paşa ile Konya idare meclisi müdde-i umumisi aleyhlerine iştika ani'l hukkam²³ davası açan Konya Tabur Ağası İhsan Bey hakkındaki tahkikat evrakının seraskerlikte olduğu belirtilmiştir (BOA DH.MKT.1861 /127). Yine başka bir belgede bu henüz sonuçlamayan dava hakkında bilgi ediniyoruz. Sivas Valisi Memduh Paşa ile Konya Vilayet idare meclisi müdde-i umumisi ve mustantıkı aleyhine Konya Tabur Ağası İhsan Bey, ikame olunan iştika ani'l hukkam davası üzerine anılanlarla ilgili tahkikatın yapılmasını istemiştir(BOA DH.MKT.1802 /105). Ayrıca başka bir belge (BOA.İ.MMS .117/5027) dava açıldığının belirtildiği görülmekle birlikte ayrıntıya yer verilmemiştir.

Üç belgede bu davada ne Tabur Ağası İhsan Bey ne de Memduh Paşa hakkında herhangi bir hükme varıldığına dair bilgi bulunmamakla birlikte dava hakkında çeşitli malumatların yer aldığını görüyoruz. Bu davanın en büyük özelliği Memduh Paşa Konya'da iken meydana gelen bu sorunun Sivas Valiliği döneminde tekrar gündeme gelerek yargıya taşınmasıdır. Ayrıca günümüzde olduğu gibi geçmişte de yargıya intikal eden bir sorunun bürokratik işlemler sebebiyle karara bağlanma sürecinin nasıl yavaşlatıldığına bir kez daha şahit oluyoruz.

b-Konya'da Kıtık

Memduh Paşa'nın Konya Valiliği öncesinde ve sonrasında Konya'da büyük bir kuraklık yaşandığı bu kuraklık sebebiyle ortaya çıkan durumun "1303 Kahtı" yani 1303 Kıtığı (1886-1887) olarak adlandırıldığı görülmektedir. (www.os-ar.com)

Memduh Paşa'nın Konya'da valilik yaptığı döneme ait belgeye göre Konya'da büyük bir kuraklık yaşandığı ve valilikçe kuraklıktan zarar görenlerin gözetilmesi için gerekli yerlere müracaatta bulunduğu (BOA. DH .MKT. ,1538 /904) ve Konya'daki mühür altındaki zahirenin muhtaçlara dağıtıldığı (BOA .Y.PRK. KOM 6/ 139), Memduh Paşa'nın önceki yıllarda toplanan aynı vergiyi yani ürünü halka geri verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Memduh Paşa'nın sancak ve kaza merkezlerinde

²³ Taraflardan birinin mahkeme tarafından alınan karara itiraz etmesi (Develioğlu,2009)

ihtiyaç komisyonları kurdurduğu görülmekle birlikte bu komisyonlar sayesinde aciz ve düşkünler, gece-gündüz incelenip tespit edilerek sürekli yardımlar dağıtıldığı bilinmektedir. Ve bir yıl süreyle, fırınlar açık tutularak ekmeğin okkasının elli parayı geçmesine izin verilmemiştir (www.os-ar.com). Ayrıca halk arasında endişe yaratabilecek bazı haberlere karşı önlem alındığı görülmektedir. Şöyle ki: Aksaray halkının ota beslendiklerine dair bilginin Konya Valiliği'nce doğrulanmadığı (BOA .Y.PRK.KOM. 6/142) belirtilerek yine bu tarz söylemleri engellemek için olsa gerek Tarik Gazetesi'nde Memduh Paşa'nın kıtlık hakkındaki malumatlarının yer aldığı belirtiliyor (BOA .Y.PRK.KOM. 6/95). Memduh Paşa'nın Konya Valiliği sırasında yaşanan kıtlık valimizi yeni tayin olduğu vilayette yani Sivas'ta bu tarz bir sorunla karşılaşmamak için tedbirler almaya itmiştir Bu tedbirlere en güzel örnek ise Sivas'ta numune çiftlik kurma girişimidir ki. ileri ki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

c- Memduh Paşa 'nın Kiraladığı Orman

Memduh Paşa'nın Konya Valiliği sırasında kiraladığı orman hakkında bilgilerin arşiv belgelerine şöyle yansıdığı görülmektedir : “ İşim²⁴ Nahiyesinde Konya Valisi Memduh Paşa'nın kiraladığı ormanın tahakkuk eden hususiyeti dolayısıyla ağaç kesim yasağının dışında tutulması ve öşrü alınmak şartıyla kesim ve ihraç işlerinin engellenmemesinin ve Darç mutasarrıflığına bildirildiğine dair İşkodra vilayetine bilgi verilmesi” istenmektedir (BOA.DH.MKT.1492 /127). Ayrıca diğer bir belge de bu imtiyazın devam ettiğini görüyoruz. Bu belgeye göre ise Konya Valisi Memduh Paşa'nın İşim nahiyesinde icarda olan ormanlardan ağaç kesim ve ihracına engel olunmayarak gerekli öşrün orman memurları tarafından tahsilinin temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA DH MKT 1563/86).

Burada ilk akla gelen ihtimal Memduh Paşa'ya dönem itibarıyla Konya'da yaşanan kıtlığın yaralarını sarmak için böyle bir imtiyaz verilmiş olabileceğidir. Fa-

²⁴ İşim Nahiyesi merkezi İşkodra Vilayeti olan Darç vilayetine bağlıdır Belgeden de (DH.MKT.1492 /127) anlaşılacağı üzere Darç mutasarrıflığına bilgi verildiği ve Merkez vilayet olması dolayısıyla da bu bilgiden İşkodra Vilayeti'nin haberdar edildiğini görüyoruz

kat amaç buysa “Konya Valisi Memduh Paşa’nın kiraladığı orman” yerine. “Konya Valiliği’nce kiralanan orman” tabirinin kullanılması daha yerinde olacağı kanısındayız. Memduh Paşa ile alakası olmasa bile burada dikkati çeken diğer unsur Osmanlı Devleti’ nin ormanlık alanları korumak için kesim yasağı uygulamasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET MEMDUH PAŞA’NIN SİVAS VALİLİĞİ

Memduh Paşa’nın Sivas Valiliği dönemindeki “Sivas”ı bir nebze de olsa daha iyi anlatabilmek ve yorumlayabilmek için şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını irdedeceğimiz bu bölüm, dönemin arşiv belgelerinin yansıttığı bilgilerle birlikte Memduh Paşa’nın valiliği sırasında kaleme alınan vilayet salnamesinin değerlendirilmesiyle oluşturulacaktır.

A- MEMDUH PAŞA’NIN SİVAS’A TAYİNİ

1. Sivas Valiliği’ne Tayini

Memduh Paşa kariyerindeki ikinci valiliğini Sivas’ta yapmıştır. Sicil-i Ahval kaydına göre “Bir vilayete nakli lüzumuna mebni bin üç yüz altı şehr-i Şaban-ı şerifinin sekizinde maaş-ı hâfisi ve becayış sureti ile Sivas vilayeti valiliğine nakil buyrulmuş” ve sonrasında “lüzum-tebdiline mebni bin üç yüz on senesi Rebî’ulâhîrinin yirmi üçünde 13 Kasım 1892 infisâl” (BOA DH. SAİD, 1/84) etmiştir. Ayrıca başka bir belgede Memduh Paşa “Sivas’ta bulunduğum kırk dört mah müddetince” BOA,Y.PRK.UM 30/85’ demektedir yani üç sene sekiz ay Sivas’ta kaldığını belirtmektedir. Bu belge aracılığı ile Memduh Paşa’nın Sivas’ta görev yaptığı süreyi de tam olarak öğrenmiş oluyoruz.

Konya’dan Sivas vilayetine tayini nedeniyle Memduh Paşa hemen ertesi günü saraya teşekkürünü ileten bir telgraf göndermiştir (BOA,Y.MTV 38/58. 1306 Ş.9). Memduh Paşa demek ki Sicil-i Ahval kaydına göre 8 şaban 1306 ‘da (9 Nisan 1889) Sivas Salnamesine göre ise 12 Şaban 1306’da (Miladi karşılığı) tayin edildiği görülmektedir. Bu aradaki dört günlük fark ise muhtemelen valinin Sivas’a intikal süresidir.

2. Kendi Kadrosunu Oluşturmaya Çalışması

Memduh Paşa'nın eserinden de (1990) anlaşılacağı üzere Osmanlı padişahlarının hükümdarlık süresinin, aslında oluşturdukları kadroların yeteneği ve güvenilirlikleri ile doğru orantılı idi. İşte bu politikayı müşahede eden Memduh Paşa idari kadroyu oluşturan kişilerin ne denli önemli olduğunun farkındadır. Konya Valiliği sırasında henüz Anadolu'da kimseyi tanımadığından idari kadro oluşturma teşebbüsünde bulunmamıştır.

Sivas Valiliği'ne tayin olduğunda ise kendi idari kadrosunu kurma girişiminde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Vilayetteki faaliyetlerini emrinde çalışan kişiler desteklemezse başarılı olamayacağını farkında olan Memduh Paşa'nın Konya'da çalışmalarından memnun kaldığı mesai arkadaşlarını da Sivas'a getirmek istediği anlaşılmaktadır. Bu amaçla Dersaadet'e bir telgraf çekmiştir; buna göre: Konya Vilayet mektupçusu Abdullah Bey'in Sivas mektupçusuyla becayişini ve bu mektupçunun kendisiyle beraber Sivas'a gitmesine müsaade edilmesini istemiştir (BOA, Y.MTV 38/86, [1306 Ş 22]23 Nisan 1889)

Peki Memduh Paşa birlikte çalışmak isteği mektupçusunu Sivas'a tayin ettirebilmiş midir? Yine aynı belgede bu sorumuza yanıt almakta gecikmiyoruz: “ Bir arzu ve temenni üzerine iş'âretinin merkezce tervic olmaması usûl-u ittehad olunmuş ve hatta Adana ve Diyarbakir ve Sivas valilerinin becayiş memuriyetlerini müteakib bu yolda vukû bulanlar işrat-i dahi isâf olunmamış” (Y.MTV,38/86,[1306.Ş.22]). Belgeden de anlaşılacağı gibi kişisel istekle mektupçu tayini yapılamayacağı ve bunun yalnızca bir vilayete ya da şahsa karşı alınmış bir karar olmadığını birkaç vilayet ismi zikredilerek genel bir karar olduğunun belirtildiğini görüyoruz.

Kadro oluşturma isteği yalnız mektupçusu Abdullah Bey'le sınırlı kalmayan Memduh Paşa Sivas'a Konya'dan beraberinde iki kişi getirmiştir. “Konya vilayetinden beraber getirmiş olduğu beyan olunan Fahri ve Diyarbakirli Ulvi Efendiler devamında ise Fahri Efendi'nin Hafik mal memurluğunda vuku bulan beşyüz kuruşu

mütecaviz ihtilâsâtını kapatmak fikriyle kendisi me'zunen Dersaadet'e savıştığı” (BOA.YEE,35/52,[1327.R.06]) zikredilmektedir.

Burada sorulması gereken birkaç soru bulunmaktadır: Bu kişilerin Konya'daki görevleri ne idi? , Sivas'a gelmelerindeki gaye nedir? Sivas'a gelince görevleri ne oldu? Elbette bu gibi soruların hepsini cevaplayamamakla birlikte elde bulunan verilerden yola çıkarak bu sorulara verilebilecek cevaplar hakkında çeşitli yorumlar yapabiliriz. Öncelikle Konya'daki görevlerinden ayrılarak Sivas'a tayinlerinin istenmesi hakkında dersaadetle herhangi bir yazışmaya dair belge bulunmuyor. Böyle bir belgenin bulunmaması bu kişilerin Konya'da resmi bir görev üstlenmediklerini gösterebileceği gibi ayrıca resmi bir görevleri varsa dahi bu görevden ayrılarak Memduh Paşa ile Sivas'a gelmiş olabilecekleri şeklinde yorumlanabilir. Memduh Paşa'yla birlikte çalıştıkları şehirleri terk ederek başka bir şehre gelmelerinde bir takım çıkarları söz konusu olabilir. Zaten belgedeki şu “Fahri Efendi'nin Hafik mal memurluğunda vuku bulan beşyüz kuruşu mütecaviz ihtilâsâtını” ibarede ki yolsuzluklar bu düşüncemizin haklılığını gösterir niteliktedir. Sivas'ta hangi görevlerde çalışmış oldukları sorusuna gelince, elimizdeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Fahri Efendi'nin Hafik Mal memurluğunda çalıştığı bilinmekle (BOA.YEE,35/52) birlikte Diyarbakirli Ulvi Efendinin hangi görevde çalıştığı belirtilmemiştir. Ancak belgede muhteva bakımından şikâyetleri yer alması Fahri Efendi gibi Ulvi Efendinin de görevini ifa ederken çeşitli yolsuzluklar yaptığını düşündürmektedir.

Memduh Paşa'nın oluşturmak istediği kadroda yalnız Konya'dan getirdiği ya da getirmek istediği kişiler yoktu. Ayrıca Mamuretülaziz vilayetinde uygunsuz davranışlarından dolayı ayrılıp Sivas'a gelen, valinin himayesinde Nafia Komisyonu kitabetiyle hazine-i vekâletine tayin olunan Trabzonlu Ahmet Efendi'nin de çeşitli uygunsuz davranışlarda bulunduğu belirtilmektedir. Belgede “Mamuretülaziz vilayetinden harekât-ı nâ-marziyyesine mebni infikak ile Sivas'a gelüb mazar-ı sahâbet olarak Nafia Komisyonu kitabetiyle hazine-i Vekaletine tayin olunan Trabzonlu Ahmet Efendi'nin daire-i hususiyet ve mahremiyyetde bulunmaları ve ahval-i nâ-marziyye ve ğayr-i lâkyika hârisâne serbestâne mütecâsir olmaları” şeklinde tasvir edilmektedir (BOA. YEE,35/52).

Fahri Efendi ile Trabzonlu Ahmet Efendi'nin yaptığı yolsuzluklar ve uygunsuz davranışları göz önünde bulunduracak olursak ve Diyarbakirli Ulvi Efendi'den bahsedilme sebebinin şikâyet olduğunu varsayarsak bu şahıslar hakkındaki şikâyetlerin doğru olduğu düşünüldüğünde Memduh Paşa'nın tabiri caizse tam manasıyla bir şeytan üçgeni oluşturup ortasına da kendisinin geçerek işleri yürütmeyi tasavvur ettiğini söylemek pekte yanlış olmasa gerektir.

B - MEMDUH PAŞA'NIN VALİLİĞİ DÖNEMİNDE SIVAS'TA

TOPLUMSAL YAPI

Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan topluluklar genel olarak üç dine mensuplar: Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler. Bunlar her türlü ibadet hürriyetine ve dini müesseseler kurma hakkına sahiptiler. Sivas'ta imparatorluğa ait bir vilayet olması dolayısıyla bu toplulukların üçünü de bünyesinde barındırmaktadır. Ancak biz araştırmamızda Sivas'ta var olan bu toplulukları iki başlık altında Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak incelemeyi uygun gördük (Ünal,2007).

1. Müslümanlar

İmparatorluk içerisinde en kalabalık grup Müslümanlardı. Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği yaptığı dönemde Sivas 'ta da Müslüman nüfusun fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde toplam nüfusun % 82 sini Müslümanlar oluşturuyorlardı.²⁵

Memduh Paşa Sivas hakkında hazırladığı bir raporda Müslüman grubun çoğunluğunun sorun çıkarmadığını ve bu gruptan memnun olduğunu belirttikten sonra yine aynı grubun dörtte birinin²⁶ çeşitli sorunlar yaratığına değinmektedir. (BOA.Y. MTV .53 / 108) Müslümanların dörtte birini oluşturan grubun ise Aleviler olduğu

²⁵ Bkz Tablo III

²⁶ Memduh Paşa'nın adı geçen belgede rub tabirini kullanması bizim dört'te bir şeklinde ifade etmimize sebep olmuştur..

görülmektedir. Memduh Paşa'nın hazırladığı raporda Aleviler hakkında birçok konuya değinmesi bizi ayrı bir başlık altında Aleviler'i incelemeye yöneltmiştir.

a. Aleviler

Müslümanlar genel olarak dört ana mezhebe mensuptular. Bunlar: Hanefi, Şafi, Mâliki ve Hanbeli mezhepleriydi. Osmanlı Devleti'nde bu dört mezhep resmi olarak tanınmıştır ve kendi örf ve adetlerini icra etmelerine izin verilmiştir. Ancak bunların dışında bir de Alevilik bulunmaktadır. Bu anlayış bilhassa konar-göçerler arasında yayılmıştır. (Ünal,2007) Memduh Paşa'nın valilik yaptığı dönemde Sivas Vilayetinde varlığı bilinen bu grub hakkında bilgi vererek ne gibi sorunlara sebep olduklarını ve bu sorunların nasıl çözümleneceğine dair önerilerde bulunduğunu görüyoruz. (BOA.Y. MTV .53 / 108)

Nüfusları ve Yaşadıkları Yerler

Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği yaptığı dönemle ilgili vilayetin nüfus kayıtlarına 1308 tarihli Sivas Salnamesi'nden ulaşmaktayız. Ancak Sivas Salnamesi'nde nüfus bilgileri müslüman ve gayrimüslim olarak verilmektedir. Bundan dolayı nüfus kayıtları içinde Alevilere yer verilmediğini görüyoruz. Bu durum Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımlarında mezhepsel bir ayırım yapmadığının göstergesi olmakla birlikte elimizde bulunan belgeden anladığımız kadarıyla nüfus dairelerince mezhepsel sayımlar yapılmasına rağmen verilerin dönem salnamesine yansıtılmadığı ya da yansıtılma gereği duyulmadığı ortadadır. Çünkü Memduh Paşa Sivas Vilayeti hakkında hazırladığı raporda Tokat Sancağı'nda bulunan Alevi nüfusa dair malumata, kaza kaymakamlıkları aracılığı ile liva nüfus dairelerinden gönderilen veriler sayesinde ulaştığını belirtmektedir.

Tokat nahiyelerinde meskûn alevi nüfusun miktarı hakkında Memduh Paşa şu bilgileri vermektedir. Kazabat, Kusnat?, Artukâbad ve Turhal'da, Üç bin altı yüz yirmi altı hanede, dokuz bin yetmiş dokuzu erkek, yedi bin altı yüz doksan ikisi kadın olmak üzere toplam on altı bin yedi yüz yetmiş bir alevi nüfus bulunmaktadır.

Zile kazası'nda yetmiş yedi aded köyde iki bin yüz doksan sekiz hanede on bir bin sekiz yüz yirmi iki erkek ve kadın meskûndur. Niksar Kazası'nda yirmi yedi aded köyde iki bin üç yüz doksan yedisi erkek ve bin dokuz yüz seksen dördü kadın olmak üzere toplam dört bin üç yüz seksen bir kişi ve Erba Kazası'nda dört adet köyde dört yüz doksan altısı erkek üç yüz doksan beşi kadın toplam sekiz yüz doksan bir kişi yaşamaktadır. Ve genel toplam otuz üç bin sekiz yüz altmış beş kişidir (BOA.Y. MTV .53 / 108). Bu rapordaki Tokat'da yaşayan Alevi grup nüfusuna dair verileri Salnamede(1308) verilen Sivas Vilayeti nüfusyla karşılaştırdığımızda (Tablo III de yer alan) Tokat Sancağı nüfusu toplamı (108.690) içerisinde Alevilerin nüfus 33.865'tir ve % 31.15 lik bir orana karşılık gelmektedir. Ayrıca Tokat Sancağı'ndaki Müslüman nüfus toplamı (95.555) içerisinde Alevilerin oranı % 35.4'dir.Tokat'da yaşayan bu Alevi grup dışında Sivas vilayetinde genelinde Alevilerin varlığın bahsetmek mümkündür Memduh Paşa'ya göre vilayet genelindeki Alevileri Müslüman nüfus toplam içerisindeki oranı dört'te bir'dir yani %25'dir

Tokat'da yaşayan Alevileri nüfusları kadın ve erkek olarak ayrı ayrı verildiği bu raporda ayrıca Tokat Sancağı'nda nerelerde yaşadıklarına dair bilgi bulunmaktadır. Tokat Sancağı sınırlarında bulunan bu yerleri Kazabat, Kusnat?, Artavobad ve Turhal nahiyeleri ile.Zile ve Niksar kazalarında olduğu görülmektedir.

Dini Anlayış Biçimleri

Memduh Paşa Kazabat, Kusnat?,Artavobad ve Turhal nahiyeleri ile.Zile ve Niksar kazalarında bulunan Alevi köylerindeki ahalinin inancı hakkında şöyle bilgi vermektedir: Köylerdeki ahhalilerin bir kuru değneğe değer verdiklerini onun tuba ağacından alınmış olduğuna inandıklarından onu mukaddes sayarak yeşil bir atlas içerisinde muhafaza edip ayinler için kullandıklarını, savaşta ölünce şehit olma itikadını batıl olarak gördükleri için inanmadıklarını diğer tarafta melek-i tavusa (Cebrâil) ibadete daha değer verildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte kendileri İslam dinine mensup oldukları halde de İslam ahalisi için nefret gösterdiklerini ve Ahmed ve Mustafa gibi müslüman isimleri taşımalarına rağmen oruç, namaz, nikah, tesettür gibi dinin emirlerinden haberleri olmayan pek cahil ve pek zalim adamlar

oldukları iddiasında bulunarak ekliyor: “Bu inandıkları şeyler ahirette hüsrana uğramalarına sebep olacaktır” (BOA.Y. MTV .53 / 108).

Ortaya Çıkan Sorunlar

Alevi’lerin savaşta şehit olunmayacağına inanmalarının kasıtlı olduğunu düşünen Memduh Paşa bu inançlarını kullanarak askerlik yapmayarak bu vazifeyi paraya çevirmeyi planladıklarını ileri sürmektedir Ayrıca bu inanış çevrelerinde bulunan diğer köy ahalilerinin de çıkarları doğrultusunda olduğundan gittikçe yayıldığı ve devletin bu duruma dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA.Y. MTV .53 / 108).

Alınması Gereken Tedbirler

Alevi’lerin bahse konu olan davranışlarının tamamen dini ve kültürel cehaletten kaynaklandığını belirten Memduh Paşa Marif Nizamnamesi’nde yer alan Sıbyân mekteplerinin bu köylere ya da kazalara yeterli olmayacağını bunla birlikte mescit yapılmasının gerekliliğini şöyle vurgulamaktadır: “*Bu köylerde ne bir mescit ne de dini bir eğitim veren bir kurumu olmadığı için babalarından ve dedelerinden kalma inançları sürdürmekte inat edecekleri için bu köylere acilen mescit ve ayrıca mektep yaptırmanın gereklidir*” (BOA.Y. MTV .53 / 108).

Bunun dışında Memduh Paşa köy imamlarının rüştiyede eğitim aldığını ve bunlar aracılığı ile İslam’ın farzları hakkında münasib risaleler ve bu risaleler doğrultusunda ders işlenmesinin uygun görmektedir. Diğer taraftan da vaaz ve nasihatle din-i Muhammediye neşir ve telkin edilerek Alevi’lerin dini anlayış biçimlerini değiştirebilmesinin mümkün olacağı kanaatindedir (BOA.Y. MTV .53 / 108).

Valimiz tarafından önerilen bu tedbirlerin ne kadarı gerçekleştiği raporda yer almasada başka bir belgeden öğrendiğimiz kadarıyla Memduh Paşa Alevi’lerin bulunduğu köylere mescidler ve okullar yaptırmış ve öğretmenler göndermiştir. Kimi köylerde ise öğrenciler merkezlere getirilerek eğitim verilmiştir. Belgelerde böylelikle Memduh Paşa’nın köylülere okuma-yazma öğretilmesini sağladığı ve eğri yol-

dan ayrılarak doğru yolu bulmalarına vesile olduğu belirtilmiştir (BOA.Y MTV.73/108).

2. Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti, altı yüzyılı aşan tarihi boyunca bünyesinde farklı dinlere ve ırklara mensup pek çok insan barındırmış ve yönetmiştir. Müslümanlık dışında kalan bu insanlar gayrimüslim olarak nitelendirilmiş ve zamanla Osmanlı tebaasının, toplum yapısının ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüşlerdir (Bozpolat,2007).

Osmanlı Devleti'nden bağımsız olmayan Sivas'ta da gayrimüslim tebaanın varlığı bilinmektedir. Salnemedden (1308) öğrendiğimiz kadarıyla gayrimüslimler Sivas nüfusunun %18'ni oluşturmaktadır. Bu %18' lik gayrimüslim nüfus Rum, Ermeni, Yahudi ve Kiptiler'den oluşmaktadır.

Bu gayrimüslim nüfus içerisinde Memduh Paşa'nın valilikten azledilmesine neden olan Ermenileri ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük. Burada Ermenilerin durumlarını anlamak ve kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için genelden özele doğru ilerleyerek öncelikle Osmanlı Devleti içerisindeki Ermeniler, durumları sonrasında Sivas'ta Ermenilerin durumu hakkında malumat verilecektir. Ancak Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde teftiş raporlarına yansıyan Ermeni olayları ayrı ayrı başlıklar altında "Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği'nden Alınmasına Sebep Olan Olaylar Zinciri" adlı bölümde incelenecektir.

a. Ermeniler

Osmanlı Tarihinde Ermeniler

Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar bir Ermeni meselesi olmadığı gibi, Ermeniler devletin sadık bir tebaasıdır. Bu bakımdan Osmanlı Ermenilerine "millet-i sadıka" olarak bakılmıştır. Osmanlı Ermenilerinin küçük çaptaki sıkıntıları, kendi aralarında ortaya çıkan mezhep farklılıklarından kaynaklanmış

olup Osmanlı tebaası ve yönetimiyle bir anlaşmazlıkları olmamıştır. (Ökte 1989 s.XIV). Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin her vilayetinde bulunmakla birlikte, Anadolu'nun doğusunda ve güney doğusunda diğer yerlere göre toplu halde bulunuyorlardı. Fakat Ermeni nüfusu hiçbir Osmanlı yerleşim yerinde, Türk nüfusundan fazla değildi. (Karal 1983, s.126).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ise fanatik Rus Ermenilerinin tahrikiyle bir Ermeni meselesi meydana geldi. (Karal, s.126). 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile, ilk defa Rusya tarafından siyasî gündeme sokulan Ermeni meselesi, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile milletlerarası bir mesele haline geldi (Osman Nuri H.1327:Celaleddin Paşa, 1983.). Ayastefanos Antlaşması'nın 16. ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddelerinde Bâb-ı Âli Anadolu'nun Ermenilerle meskûn vilâyetlerinde "ıslahat" icrasıyla mükellef tutulmuştur. (Vilâyet-i sitte denilen bu altı vilâyet: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretü'l-Aziz (Harput) ve Sivas). Avrupa devletlerinin nazarında Türkiye'de "ıslahat" yapılması demek, herhangi bir Hıristiyan unsurun muhtariyetini temin edecek müesseselerin ve imtiyazların azınlıklar lehine yapılandırılması demektir. Vilâyet-i sitte kapsamında Sivas'ın da yer aldığı görülmekte peki ama "Sivas'ta muhtariyet ve imtiyazların elde edilmesi için Ermenilerin nüfusu yeterli miydi?" Yine amaç doğrultusunda "Sivas'ta Ermeni'ler örgütlenebilmişler midir?", "Bu örgütlerin Sivas'taki faaliyetleri nelerdir?" gibi Sivas Ermenilerinin durumunu anlayabilmek için çeşitli sorular sorduğumuzda cevaplara Sivas tarihinde Ermenilerin izini sürmekle ulaşacağımızı düşünmekteyiz.

Sivas Tarihinde Ermeniler

Sivas şehrinin XI. yüzyıldan itibaren Ermenilerin yerleştiği ve nüfus itibariyle en yoğun Ermeni nüfusunun bulunduğu Anadolu şehirlerinden birisi olduğu bilinmektedir. Doğu Anadolu seferine çıkan Bizans İmparatoru II. Basil 1021'de Vaspuragan Ermenilerinin yurdu olan Van bölgesini Bizans İmparatorluğu'na ilhak etmiş ve onlara Sivas bölgesini vermiştir. Bunun üzerine Vaspuragan Kralı Johan Senekerim, hanedanı ve yaklaşık 15 bin vatandaşı ile beraber Sivas'a yerleşmiş böylelikle Sivas bir Ermeni yerleşim Merkezi olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Sonrasında Ermeniler Sivas'ta hakimiyet kuran devletlere tabi olarak yaşamışlardır. Bu devletler: Bizans İmparatorluğu, Dânişmendoğulları, Selçuklu, İlhanlı, Eretna, Kadı Burhaneddin, Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı öncesinde Sivas'a yerleştikleri görülen Ermenilerin Osmanlı dönemi boyunca nüfuslarını artırarak muhafaza etmelerinin yanı sıra zenginlik ve refah açısından Müslüman Türkler kadar zengin ve rahat bir hayat sürdürdükleri de görülmektedir. Bilhassa Tanzimattan sonra yönetim ve idarî açıdan Müslümanlarla eşit haklara da sahip olmuşlardır (Demirel,2007: 493-495).

XIX. yüzyılın sonlarında, Sivas vilayeti gibi diğer birkaç vilayet dışında teşkilatlı hareket eden Ermeniler arasında genel anlamda bir birlik yoktur. Ermeniler arasındaki bu kopukluğun temel sebebini mezhep ayrılıkları oluşturmaktaydı. Bu mezhepler Gregoriden, Katolik ve Protestan Kiliseleri etrafında toplanmıştı. Ancak Ermenilerin çoğunluğu, Gregorien Kilisesi'ne bağlıydı. Bundan sonra Ermeni Katolik Kilisesi gelmekteydi. Ermeni Protestan Kilisesi'ne gelince, XIX. yüzyılın ilk yarısında kurulduğu için henüz gelişme safhasındaydı. (Karal 1983,). Yine aynı yüzyılın sonlarında Cuinet'e göre Sivas Vilâyeti'nin genelinde 129500 Gregoriden, 30500 Katolik ve 10500 Protestan Ermeni bulunmaktaydı (Cuinet 1892, s. 618).

Ermenilerin arasında mezhepsel birlik olmamasına rağmen isyan çıkaracak gücü kendilerinde bulabilmelerinin en önemli sebeplerinden biri de misyonerlerin faaliyetleridir. Bu destek sayesinde Ermeniler içte ve dışta propagandalar yapıyorlardı, Ermeni Kilisesi ve misyonerlerce desteklenen gizli ve açık cemiyetler kurmaya başlamışlardır (Kodaman,1987). Ülkemiz ve Yakın Doğu, çeşitli adlar altında (din adamı, öğretmen, teknisyen, doktor, barış gönüllüsü, vs. gibi) gelen Amerikan misyonerleriyle doldu (Tozlu 1991; Kocabaşoğlu 1989). Misyonerler gerek Ermeni komitalarının kuruluşlarında, gerek isyanların çıkmasında önemli rol oynamaktaydılar. Nitekim, isyanların çıkmasından önce veya isyanlardan sonra Osmanlı vilâyetlerinden Bâb-ı Âli'ye gelen raporlarda, misyonerlerin faaliyetlerinden geniş şekilde söz ediliyordu (Küçük 1984, s.100).

Ermeni teşkilatlarının ve misyoner faaliyetlerinin genellikle Sivas vilayetinde Ermeni nüfusun yoğunlukta bulunduğu yerlerde daha etkin olduğu görülmüyordu.

Ermenilerin Sivas vilayetinde toplu ve teşkilatlı oldukları yerler Sivas'a bağlı birkaç köy ile Merzifon, Tokat, Amasya Hacıköy ve Köprü kasabalarıdır. Sivas vilayetinin, 1894'deki nüfusu 1.100.000 kişi olup, bu nüfusun 140.000'ini Ermeniler oluşturmaktaydı. Sivas'ta azınlıkta olan Ermeniler, toplu yaşamaları ve teşkilatlı olmaları, ilde onları güçlü kılıyordu. Sivas'ta İlk olay 21 Ekim 1880 günü Hacı İskender Ağa adlı bir Ermeni'nin Sivas yakınlarında öldürülmesi üzerine 23 Ekim 1880 günü, valilik konağının önünde Ermenilerin, toplanıp gösteri yapmalarıyla başlamıştır. Bu gösterilerde Ermeniler valilik konağına saldırıp cam ve çerçeveleri kırmışlar. Ertesi gün hükümet kuvvetleri elebaşlarını yakalayıp hapsedmişlerdir. Daha sonra bunlar yargılanarak çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Ardından İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi ve Sivas Başkonsolosu Babıâli'ye baskı yaparak Sivas Valisi İsmail Hakkı Paşa ile Sivas Savcısı Mehmet Efendi'nin görevden alınmasını sağlamışlardır (Şimşir 1986). Bir anlamda Ermenilerin baskısına boyun eğilmiş ve Osmanlı Devleti Sivas'taki valiyi ve savcıyı feda etmiştir.

Sivas Ermenileri hakkında dikkat edilmesi gereken iki önemli husus söz konusudur. Bu hususlar Memduh Paşa'nın valiliği döneminde çeşitli sorunlara sebebiyet verecektir ki bunlardan birincisi: Sivas Valisi İsmail Hakkı Paşa ile Sivas Savcısı Mehmet Efendi'nin Ermenilerin istekleri nedeniyle görevden alınması ve bu durumun Ermenileri istedikleri valinin görevine son verecek güçte olduklarına dair bir düşünceye sevk etmiş olmasıdır. Bu olaydan tam 12 yıl sonra Ermeniler, Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği'nden memnun olmadıklarını belirterek yine valinin görevden alınmasını talep etmişlerdir. İkincisi ise Ermeniler için Sivas'ın ayrılık tohumlarının atılmaya başlandığı ve asla vazgeçilmeyecek bir merkez haline gelmesidir ki bunun da en büyük delili Hınçak Komitası'nın faaliyetini yöneten Merzifon'da kurulan "*Küçük Ermenistan İhtilâl Komitası Merkezi*"dir. Bu merkez tarafından örgütlenen provokatörler Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği sırasında aktif olarak Sivas Vilayeti'ni karıştırarak valinin azli için gerekli zeminin hazırlanmasına sebebiyet vereceklerdir. Bunun dışında asıl amaçları olan Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek bir dış müdahaleye zemin hazırlayacaklardır. Böylelikle bir taşla iki kuş vurmuş olacaktırlar.

TABLO III²⁷

1890 Yılında Sivas Vilâyet Nüfusu

<u>YERLEŞİM MERKEZİ</u>	<u>MÜSLÜMAN</u>	<u>GAYR-İ MÜSLİM</u>	<u>MUHACİR</u>
SİVAS SANCAĞI	64.836	22.779	-
Koçgiri Kazası	14.500	3.288	1.378
Aziziye Kazası	26.126	1.700	9.200
Divriği Kazası	13.374	3.988	-
Gürün Kazası	4.977	3.757	157
Darende Kazası	8.207	974	-
Tonus	16.566	6.305	-
Hafik Kazası	14.132	5.926	1.600
TOKAT SANCAĞI	34.877	6.834	-
Erba Kazası	18.350	2.816	-
Zil Kazası	26.900	1.205	6.868
Niksar Kazası	8.350	2.280	200
AMASYA SANCAĞI	14.589	3.191	1.239
Merzifon Kazası	7.480	2.930	504
Madensim Kazası	9.559	2.897	180
Ladik Kazası	4.795	777	-
Osmancık Kazası	7.855	47	114
Köprü Kazası	16.215	1.399	1.011
Mecidözü Kazası	14.046	163	1.513
Havza Kazası	5.681	2.090	511
KARAHİSAR-I S.SANCAĞI	17.544	8.054	-
Suşehri Kazası	7.586	5.788	400
Alucra Kazası	10.925	205	40
Hamidiye Kazası	25.304	3.482	-
Koyulhisar Kazası	7.820	290	-
TOPLAM	400.594	93.165	24.915
GENEL TOPLAM: 400.594 + 93.165 + 24.915 = 518.674	Müslüman Nüfus % 82	Gayr-i Müslim % 18	

²⁷ Bu tablo Salname-i Vilayet Sivas 1308/ 1890 adlı eserden alınmıştır (Karaman 2001:117) Ayrıca Yıldızeli'nde 17.000 nüfus bulunmaktadır. Müslüman, Müslüman olmayan ayrımı yapılmadığı için tabloya dâhil edilmemiştir.

C- MEMDUH PAŞA’NIN EĞİTİM ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

Sivas vilayetinin dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu’nun gelişiminin anahtarı olarak eğitimin görüldüğü bu dönemde Memduh Paşa eğitim alanındaki politikasının yanı sıra daha önce Sivas Valiliği yapan İsmail Hakkı Paşa’nın ve Halil Rıfat Paşa’nın Sivas vilayetinde eğitim alanındaki faaliyetlerine bu bölümde yer verilecektir. Böylelikle Memduh Paşa ve selefleri arasında bir kıyaslama²⁸ imkanı sağlayarak Sivas’ta valiler tarafından eğitim alanında yapılan faaliyetleri daha geniş bir yelpazeden inceleme fırsatı oluşturulacaktır.

İsmail Hakkı Paşa, eğitimin yaygınlaştırılmasının vilayetin en temel ihtiyacı olduğunu söylerken Halil Rıfat Paşa eğitimin önemini “ceza evlerini azaltmak için okulları çoğaltmak” diyerek belirtmiştir. Memduh Paşa ise “neredeyse her sorunun kaynağı cahilliktir ve cahiliğin alt edilebilmesi içinse tek çare eğitimidir” diyerek eğitim hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur (Kuzucu,2007;Karaman,2001; BOA.Y. MTV .53 / 108) .Valilerimizin Sivas vilayetinde eğitim düzeyinin artırılması yönünde neredeyse aynı düşünceleri paylaştığımızı görüyoruz. Bununla birlikte Sivas vilayetinde bulunan köylere bir an evvel okul yapılması yönünde de mutabık olan bu üç validen sadece Memduh Paşa bazı köylere okulla birlikte dini eğitim verebilecek olan bir de mescidin yapılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Yine bu valilerden H. Rıfat Paşa Sivas’ta köylere okul yapılamaması halinde, en azından köyde bulunan uygun bir hanenin okula dönüştürülmesini tavsiye ederken, Memduh Paşa köylerde cahil kalan bu halkın bölük bölük kaza ve livalara getirilerek eğitilmesini önermektedir.²⁹ Hakkı Paşa ise henüz rüştiye bulunmayan Divriği, Hafık, Yıldızeli, Tonus, Erbaa kazalarına rüşdiye mektebi yapılarak bunlar için kitap ve ders metaryalleri temin edilmesinin ve Sivas idadîsinin³⁰ derhal hayata geçirilmesinin istihdamını is-

²⁸ Bu üç vali de Sivas’ta görev yaptıkları esnada Sivas Vilayetinin sorunlarına ve bu sorunların çözüm yollarına dair birer rapor hazırlamışlardır. Raporlar vasıtasıyla bu üç valiği kıyaslama olanağı bulduk.

²⁹ Köylerden halkın eğitim için getirilmesi fikri günümüzde (1990 yılında başlayan) uygulanan taşımali eğitim gibidir. Memduh Paşa bu tasarısını günümüzden yaklaşık 120 yıl önce dile getirmiştir.

³⁰ Bu istek İsmail Hakkı Paşa tarafından şöyle dile getirilmiştir “Rüştiye mekteplerinden mezun olarak diploma alan öğrencilerin bir dereceye daha ilim ve bilgi sahibi olmaları , faydalı ilimler ve çeşitli

temektedir. Halil Rıfat Paşa zamanında Sivas'ta, içerisinde 4 derslik, 1 resimhane, 1 salon ve 3 oda bulunan bir mülkiye rüşdiyesi; 4 derslik, 1 resimhane, 1 salon ve 5 odası bulunan askerî rüşdiye ile bir öğretmen evi ve eğitim-öğretim işlerini yürüten maarif dairesi inşa edilmiştir (Karaman 2001). Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde Sivas'ın kaza ve kasabalara on üç okul yapıldığı bunun yanında Sivas İdadîsi'nin bitirildiği görülmektedir. Diğer valilerden farklı olarak sağlık alanında eğitim verebilecek kurumlar hakkında da çeşitli görüş ve önerileri bulunduğu³¹ ve gayrimüslim halkın eğitimi konusunda neler yapılması gerektiğine dair geniş bilgi birikiminin olduğu anlaşılmaktadır (BOA.Y. MTV. 53 / 108; Kuzucu,2007: Karaman,2001).

Bunlara ek olarak Memduh Paşa'nın Sivas hakkında hazırladığı raporda (BOA.Y. MTV .53 / 108) Maarif-i Umumiye³² nizamnamesinden bahsetmektedir ve bu nizamname doğrultusunda ilerlemek isteğini belirtmektedir.

fen bilgileri öğrenmeleri için vilayet merkezine 1 adet idadi mektebi yapılması gerektiği”(Şahin,2007: 293) belirtilmiştir.

³¹ Bkz. Sağlık alanındaki faaliyetlerde sağlık eğitimi hakkında Memduh Paşa'nın görüş ve önerilerine geniş yer verilmiştir.

³² Bu nizamname 5 bölüm ve 198 madde olarak hazırlanmış, eğitimin hemen hemen her konusu ile ilgilenmiş bir kanun mahiyetindedir. (Omay,1987:52.) Nizamname ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini; okutulacak dersleri, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocuklarının öğrenimlerini ne şekilde yapacaklarını idarecilerin, hizmetlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları bir kurala bağlıyordu (Binbaşoğlu,1982,.) Bu “Nizamname ile örgün eğitim, ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiştir.”(Akyüz,1991,:390.) Bunlar Mekâtib-i Sıbyâniye, Mekâtib-i Rüştiye, Mekâtib-i İdadîyi, Mekâtib-i Sultaniye, Mekâtib-i Âliye olmak üzere beş kısma ayrılmıştı (Halil,1991) Maarif Nizamnamesi, sıbyan mekteplerinden (Kurnaz,1999: 99.),Darülfünuna medrese dışı eğitimin bütün kademeleri için önemli bir girişimdir (Shaw ve Shaw,2000.) Yine bu nizamname yabancı okullar ve azınlık okulları ile de ilgili yenilikler getirmiş, söz konusu okulları devlet denetimi altına almıştır (Haydaroğlu, 1990).

1. Gayrimüslim Halkın Eğitimi

Memduh Paşa'nın Gayrimüslim halkın eğitimi ile de meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin eğitim alanında hükümetin kendilerine herhangi bir ekonomik yardımda bulunmamasından dolayı bu durumdan şikayetçi olduklarını belirtmektedir. Memduh Paşa hükümetin eğitim için yardımda bulunmaması sonucunda misyonerlerin, Fransızların ve Rahiplerin harekete geçerek orada burada okullar açıp Hıristiyan çocukları okutup gerektiğinde nakdi yardımda da bulunarak "hükümet sizlere bakmıyor" diyerek hükümet aleyhine kışkırtıcı tavırların ortaya çıktığını işaret etmektedir. Köylerde bulunan okullar incelendiğinde Hıristiyanların sıbyan mekteplerinin gayet perişan olduğunu yine aynı köylerde bulunan İslam sıbyan mekteplerinin aşarda bir miktar hisse aldığı için hristiyan mektepleri kadar perişan olmakla birlikte yine de bu okulların da yardıma ihtiyacı olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca müslim ve gayrimüslim okulların ihtiyaçlarını karşılamak için emlak vergisine zam yapılmasını önermektedir. Misyoner mektepleri için çeşitli önerilerde bulunan Memduh Paşa Sivas Vilayeti'ndeki misyonerlerin başıboş bir şekilde açmış oldukları mekteplerin senelerce onlar tarafından keyiflerine göre idare edildiğini söylemektedir. Bu misyonerlerin hükümeti asla tanımamakta iken bir sene evvel vilayetçe alınan tedbirlerle ve maarif nezaretmesine göre bu misyoner mekteplerini artık teftişe müsaade etmeye mecbur bırakıldıklarını belirtmiştir. Ayrıca yapılacak olan teftişlerle Ermenilerin de mekteplerinde hangi dersler okutulduğunun anlaşılacağını, teftiş yapan maarif müdürlerinin lisan bilmedikleri için ecnebi mektepleriyle hristiyan mektebinde çocuklara okutulan kitap ve vesikaları anlayamayacaklarından dem vurarak güçlü lisanı olan ve bu mekteplerdeki fesadı engelleyecek maarif müdürlerinin tayinini gerekli görmektedir(BOA.Y. MTV .53 / 108).³³

Bu sorunu anlatmakla yetinmeyen Memduh Paşa yine aynı metnin devamında bu sorunun çözümü için yeni bir öneride daha bulunuyor. Buna göre eski müdürlerin görevden alınmalarına hükümet merhametinden dolayı izin verilmeyeceğinden maarif nezaretinin senelik aşardan aldığı üç-dört yüz binlik hissenin yalnız yirmi bin

³³ Gayri Müslimleri şikâyetinin asıl nedeni vergi dağılımındaki haksızlık olduğunda vergilerle alakalı bölümde bu sorun daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

kuruşluk bir kısmından feragat edilerek bu miktarla mektebi aliyyede mezun lisan bilen bir kişinin maarif müdürünün emrinde müfettiş görevinde bulundurulabileceğini söylüyor. Böylelikle vilayette bulunan gayrimüslim mekteplerinin sürekli teftiş edilmesinin sağlanabileceğini, yoldan çıkanların ve fesatlıkların engellenmiş olacağını belirtiyor(BOA.Y. MTV .53 / 108).

2. Sivas İdadisinin İnşası

Sivas'ta idadî ³⁴ açılması yolundaki ilk girişim Zeynelâbidin Paşa'nın valiliği zamanındadır. (1879) Fakat Âbidin Paşa'nın Selanik valiliğine atanması üzerine okullarla ilgili proje gerçekleştirilememiştir. Ardılı İsmail Hakkı Paşa'nın valiliği (1880-1882) döneminde ise “Sivas Vilâyeti Layihası”da idadinin yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmasına rağmen hayata geçirilememiştir. Halil Rıfat Paşa'nın (1882-1885) valiliği sırasında Sivas'ta bayındırlık alanında birçok çalışmaların yanımdna çok sayıda modern okullar açılmıştı; ancak idadiyi açmaya muvaffak olamamıştı. Sivas İdadîsi'nin açılması Sırrı Paşa'nın valiliğinin ikinci yılında, 1887'de, gerçekleştirilmiştir. Okulun kendi binasının yapılması beklenmeden eğitime başlanması, (Kuzucu,2006:514) yöneticilerin bu işteki kararlılığını ve aceleciliğini yansıtan bir tutum olarak dikkat çekmektedir.

Bu dönemde Sivas vilayet merkezinde ortaöğretim okulu olarak askerî ve mülkî rüşdiye okulları ile iki sınıflı bir muallim mektebi bulunuyordu. Bu üç okul, üç katlı bir binada eğitim vermekte idi. Bina her ne kadar büyük olsa da, üç okulu barındırmaya yeterli değildi. Yeni kurulan idadinin eğitim faaliyetini bu binada yürütemeyeceği, bunun yanında bir süre sonra kız rüştiyesinin de açılacağı dikkate alınarak, yeni bir okul binası inşa edilmesi kararlaştırılmıştır (Yücel,1994). İdadî öğrencileri ise, henüz ilga edilmiş olan mülkî rüştiye binasına yerleştirilmiştir.

Vali Mehmed Memduh Paşa, askerî depo karşısındaki vakıf arsasının bu iş için uygun olacağını düşünerek gerekli plan ve projeyi hazırlatıp, 481.392 kuruş 26

³⁴ Bkz.Ek1 Resimler Sivas idadisinin fotoğrafı.

para olarak belirlenen keşif bedeliyle Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuştur. İdadi binası 300 öğrenci barındıracak büyüklükte tasarlanmıştır. Maarif Nazırı Münif Paşa, valinin keşif defteriyle inşaat planını inceleyip onayladıktan sonra Şûrâ-yı Devlet'e göndermiştir. Meclisteki görüşmelerde, yapılması tasarlanan binanın büyüklüğünden dolayı götürü usulüyle inşasına kimsenin yanaşmayacağı hesaba katılarak, bunun devlet eliyle yapılması uygun görülmüştür. Meclisin bu kararı almasında, muhtemel yolsuzlukların önüne geçmek ve inşaat kurallarına uygun biçimde olabildiğince dayanıklı bir yapı vücuda getirebilmek düşüncesi etkili olmuştur. İnşaat faaliyetlerini yürütmek üzere vilayet idare meclisi ve belediye azasından birer kişi ile belediye mühendisinden oluşan bir komisyon kurularak. Nihayet II. Abdülhamid'in iradesiyle *"masârifinin emsâli veçhile mahalline ait maârif hissesinden tesviye edilmek üzere"* Sivas idadisinin inşasına başlanmıştır. Binanın temeli 1890 sonbaharında atılmıştır. Said Paşa'nın *"vücûda gelen mekâtib-i idâdiyyenin eşkâl ve taksimatı Paris mekteplerininkine mutabıktır"* cümlesi, idadîlerin planı hakkında fikir vermektedir. Bunun yanında, nezaretçe belirlenen birtakım yerel unsurların uyarlanması suretiyle idadî binaları millîleştirilmiştir (Kuzucu,2006:516).

Sivas idadisinin mimarî görünümü, aynı dönemde inşa edilen diğer idadîler gibi, Fransız benzerleri örnek alınarak yapıldığı düşüncesini doğrular niteliktedir. İdadîlerin çoğu, tıpkı Fransa'daki çağdaş binalarda olduğu gibi, hem plan hem de yükseklik açısından aşırı simetrik ve tasarım olarak da neoklasiktir. Bununla birlikte Avrupa okullarından esinlenerek inşa edilen idadi binaları, inşa tarzları, bezemeleri ve İslami kültürün gerektirdiği mekan ve alanlara yer verilmesi bakımından Avrupalı örneklerinden ayrılmaktadır. Bunu Sivas idadisinde açıkça görmek mümkündür. Padişahın tuğrası, okulun hedeflerini ve kuruluşunda padişahın inayetini anlatan kitabesi ve klasik bir görünüm yaratan hilal gibi sembolik öğeler bunlardan birkaçıdır. Bu öğelerin yanında kaligrafik "Padişahım çok yaşa!" sloganı ile desteklenmiş; böylece, binanın varlık sebebi merkezî hükümete ve onun nihaî otoritesi olan padişaha bağlanmıştır. İçerisinde ise namaz kılınacak alanların ve merasim alanlarının oluşturulmasıyla Osmanlı ve İslam geleneğinin temel unsurları korunmuştur. İdadî binalarının iç tasarımları da klasik mektep binalarından ayrılmaktadır. Bunların sınıflarını medrese dersanelerinden ayıran en önemli fark, toplu eğitim için gerekli

sıra, sandalye, karatahta, harita vb. ders araç gerecine uygun boyutlarda geniş pence-reli ve havadar derslikler olmasıdır. Bundan dolayıdır ki, birebir ve sözlü eğitime ağırlık veren geleneksel medrese yönteminden toplu halde eğitime ve görselliğin ön planda tutulduğu çağdaş eğitim metodlarına geçiş, Anadolu'nun pek çok şehrinde idadiler yoluyla gerçekleştirilmiştir (Özgüven, 1990: 45).

Sivas idadîsinin inşaatı 3 Ekim 1892 tarihinde tamamlanmıştır. Bu bilgiyi, hattat Sivaslı Mahmud Edib tarafından mermer üzerine ta'lik stilinde yazdığı kitabe-den öğreniriz. Kitabedeki yazı şöyledir: "*Şevketlü Gazi Abdülhamid Han-ı Sâni hazretlerinin .zaman-ı saltanatlarında rütbe-i bâlâ ricalinden Mazlum Paşa-zâde Mehmed Memduh Beyefendi'nin Sivas vilayeti valiliğinde işbu mekteb-i idadî-i mülkî inşa olundu. 12 Rebûlevvel sene 1310*" (Denizli,2000).

İnşa masrafı keşif defterinde belirtilen rakamın yaklaşık iki katı olarak gerçekleşmiş ve bina 814.000 kuruşa mal olmuştur. Okul yeni binasına 1893 yılında taşınmıştır. İdadî binası, Memduh Paşa'nın hizmetlerini taçlandırır niteliktedir. Bu yüzden olsa gerek bazı yazarlar, idadî okulunun, selefi zamanında yapılan hükümet binasının karşısında inşa edildiğine dikkat çekerek, Halil Rıfat Paşa'nın vilayette yaptığı işlerle kazandığı haklı şöhret ve hürmetin yanında sönük kalmaması için Memduh Paşa'nın okul binasına büyük titizlik gösterdiğini ileri sürmektedirler. (Çağdaş, 1991: 30).

D. MEMDUH PAŞA'NIN SAĞLIK ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

1- Kazaların ve Köylerin Sağlık Koşulları

Memduh Paşa'nın vilayetteki eksiklikleri belirttiği roparda kazaların ve köylerin sağlık sorunları hakkında bilgi bulunurken aynı zamanda bu sorunların nasıl çözüleceğine dair bilgilere de yer verildiği görülmektedir.

Bu rapora göre Memduh Paşa, kazalarda ve köylerde doktor bulunmadığını, biri yaralansa yaralının köyde değil kazada bile tedavisinin mümkün olmadığını söy-

lüyor. Kimi zaman dizanteri³⁵ ve frengi³⁶ gibi ölümcül hastalıklara yakalananların tedavi için araç bile bulmakta zorlandıklarını ve birçok hastanın tedavi edilemediği için hayatını kaybettiğini belirtiyor. Bununla birlikte doktora sadece hastalık veya yaralanmalar için değil ölümlerin kimlik tespitinde de gerek duyulduğunu anlatmaktadır. Ölümlerin kimlik tespiti sırasında yaşanan sıkıntılar Memduh Paşa tarafından şöyle dile getiriliyor: *“Yaralanmış şahıslar tedavide gecikilmesi nedeniyle ruhlarını teslim etmekte maktulün durumu hakkında nahiyeden kazaya, kazadan liva merkezlerine haber verinceye kadar ölü defnedilmiş olmaktadır. Liva merkezlerinden giden tabipler on gün sonra maktule ulaştıklarında cesetler gömülmüş olduğu için keşif yapmak amacıyla cesetler mezarlardan çıkarılıyor. Cesedin mirasçıları bağıarak durumu daha da zorlaştırıyor.”* Memduh Paşa Bütün bu sorunların doktor yetersizliğinden kaynaklandığını tekrar belirterek bu sorunun çözümü için öneride bulunuyor (BOA.Y.MTV .53 / 108).

Bu öneriye göre tıbbiye mektebine ihtiyacı giderecek sayıda öğrenci kabul edilmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. Ancak bu öğrenci kabulünün pek çok masraf ortaya çıkaracağını bu masrafları karşılamak yerine liva merkezlerinden senelik dört beş bin kazalardan üç bin kuruşluk belirli bir miktar para toplanarak yakın vilayetlerden birine yüz elli bin kuruşa mal olacak tıbbiye-i askeriye veya mülkiye mekteplerinden biri inşa edilebilir demektedir. Okulların senelik masrafları ise vilayet tarafından karşılanıp öğrenci ihtiyaçları taşradan karşılanırsa ve tahsil süresi boyunca bu öğrenciler askerlikten muaf edilirlse mezun olduklarında da memleketlerinde görev yapmaları emredildiğinde kısa sürede ihtiyaç duyulan tabipler ve cerrahların yetişmiş olacağını böylelikle vilayet ahalisinin tabipsizlik illetinden kurtulacağını, dertlerine derman bulacağını söylüyor (BOA. Y.MTV. 53 / 108).

³⁵ Ağrılı ve kanlı ishalle beliren, bağırsakta yaralara yol açan bulaşıcı, salgın hastalık, kanlı basur (TDK ,*Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü.*)

³⁶ Genellikle cinsel birleşmelerle bulaşan, tedavi edilmediğinde inme, körlük, delilik vb. sonuçlara kadar varan, dölde de geçerek vücutça ve akılca sakat bir soyun yetişmesine yol açan bir hastalık, yenirce, sifilis. (TDK ,*Güncel Türkçe Sözlük*, s135 .)

Belgenin devamında niçin vilayetlerde tıbbiye ve rüştiye açılması gerektiği hakkında açıklamalar yapan Memduh Paşa'ya göre Dersaadet'e tıbbiye-i askeriye veya mülkiye mekteplerinden bir şube açılırsa kötü idareciler sayesinde masraflar on beş kattan daha fazla artar der. Fakat aynı mektepler vilayette açılırsa, inşaat masraflarının senelik giderin yarısını bile geçmeyeceği için buna göre vilayetin yirmi üç yerinde tıbbiye mektepleri açılırsa talebesinin İstanbul'a kadar gitmek ve her yıl tatil günlerinde geri gelmek gibi külfetleri üstlenmelerine gerek kalmaz demiştir. Eğitim görecektalebelere aylık yüz elli, iki yüz kuruş verilerek teşvik edilmeleri seneden seneye öğrenci adetinin artmasını sağlayacağını belirttikten sonra tıbbiye kadar rüştiyenin de önemli olduğunu vurgulamıştır. Kazalarda Rüştiye mezunları bulunmadığı için cahil ve ehliyetsiz adamların mahkeme azalıklarında bulunarak maaş almakta olduklarını ancak inşa edilecek bu rüştiyelerden mezun olacak öğrencilerin kazaya giderek mahkeme azalığı görevini de yerine getirirlerse idareye hem yardım ederler hem de vatanlarında mutlu olurlar denilmektedir.

2 Sivas'ta Kolera Salgınına Karşı Alınan Tedbirler

Memduh Paşa'nın Sivas Vilayeti'nde yaşanan salgınlara karşı çeşitli tedbirler aldığı görülmektedir. Sivas Vilayeti'ndeki sorunları dile getirdiği raporunda vilayetteki frengi ve dizanteri³⁷ gibi salgın hastalıklara değindiğini görmekteyiz (BOA.Y. MTV .53 / 108). Bu durum bize Memduh Paşa'nın valiliği döneminde Sivas'ta kolera³⁸ salgını yaşanmadığını düşündürmektedir. Ayrıca karşımıza çıkan bir belge bu düşüncemizi doğrulamakla kalmıyor o dönem itibarıyla imparatorluğun bir kısmında yaşanmakta olan kolera salgını hakkında bilgi veriyor. Ancak bu belgede salgın hakkında edinilen bilginin yanında salgın tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir vilayetin

³⁷ Dizanteri ve frengi hastalıklarının vilayetteki varlığından bahsedilmesine rağmen Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde bu hastalıklarla ilgi ayrıca bir belge yada kaynak bulunmaması bizi bu hastalıkları ayrı ayrı birer başlık altında inceleme fırsatından marum etmiştir.

³⁸ Sivas'ta Bu dönemde kolera yaşanmasa bile bu dönemi takip eden yani Memduh Paşa'nın ardılı Vezir Halil Paşa'nın valiliği dönemine rast geen 1893 yılında büyük bir kolera salgını yaşandığı bilinmektedir. (Ayar ,2007:117)

yani Sivas'ın bu salgından etkilenmemesi için bir valinin yani Memduh Paşa'nın aldığı tedbirlere değiniliyor.

Belgeye göre Memduh Paşa Halep'te ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle bu vilayetten geleceklerin (Sivas'a) kabul edilmeyeceğini belirtmiş ve sonra sınırların kordon altına alındığını, Halep'ten gelen birçok yolcunun Gürün'e uğradığını ve bu yolculara karşı tedbir almak için Gürün Kaymakamlığı'nın vilayet merkezinden zaptiye veya asker desteği istediğini bildirilmektedir. Sivas'taki askerlerin Gürün'den önce Elcezire ve Erzincan'a hareket ettikleri için Gürün'e yalnız dört beş kişi gönderildiğini bu miktarınsa yeterli olmamasından dolayı hükümet merkezinden Sivas'a destek kuvvet gönderilmesini istiyor. Bu isteğine yanıt bulamaması üzerine Memduh Paşa harekete geçerek bir dilekçe gönderiyor ve Gürün'de derhal bir tabib ile bir eczacının görevlendirilmesini ve oradaki halkın tedavi edilmesi konusunda ısrarcı bir tutum sergiliyor. Kaza ve köylerdeki halkın korunması için seyyar halde gezdirilmek için üç tabibin daha gerekli olduğunu, bu tabiplerin Sivas tarafından mı tedarik edileceğini yoksa merkez tarafından mı buraya gönderileceğini soruyor. Buna ilave olarak, zaptiye isteğinin halen geçerli olduğunu tekrar belirterek gereğinin yapılmasını istiyor (BOA, A.MKT.MHM 501/ 21).

Bu isteklerin Bab-ı Âli tarafından yanıtlanmakta gecikilmediğini görüyoruz. Bu yanıtta göre ise: Halep'te ortaya çıkan kolera hastalığının hafif olması nedeniyle Sivas tarafından fevkalade tedbirler alınmasına ve uygulanmasına gerek olmadığı belirtilmiştir (BOA, A.MKT. MHM 501/ 21). Bu yanıt pekte Memduh Paşa'yı tatmin edecek nitelikte olmamakla birlikte genel olarak değerlendirildiğinde Memduh Paşa'nın salgında Sivas Vilayeti'ni korumak için gereken tedbirleri aldığı, eksiz kılınan noktalarda ise bıkmadan usanmadan merkezden yardım istediği görülmektedir. Tabiri caizse elinde gelen her şeyi yapan Memduh Paşa'nın halkın sağlığını korumakta ki bu duyarlılığı takdire şayandır.

E. MEMDUH PAŞA’NIN EKONOMİK ALANDAKİ FAALİYETLERİ

Osmanlı dönemi Anadolu şehirlerinde iktisadî hayatın esaslarını ziraat , ziraî ürünler ve hayvancılığın oluşturduğu görülmektedir. Ziraat ve hayvancılığın yanında madenciliğin, tuz üretiminin, küçük el zanaatlerinin ve boyahanenin de şehrin ekonomisinde önemli bir payı bulunmaktadır (Gürbüz, 1997). Dolayısıyla Sivas Vilayeti’nde tüketime yönelik bir ticaret ve tarım öncelikli bir ekonomik hayat hakimdir.

1-Ticari Faaliyetleri

Anadolu coğrafyasının orta kısmında Kızılırmak Havzası’nda yer alan Sivas şehri kurulduğu yıllardan itibaren Anadolu ticaret yol ağının en önemli merkezlerinden sayılmıştır. Bu durum Sivas’ta iç ticaretin kapısını açmakla kalmamış özellikle dış ticaretin de kapısını açmıştır. Bir taraftan İranlı tüccarların Sivas üzerinden Trabzon Limanına malları götürülürken diğer taraftan Hint, İngiliz ve Amerikan malları Osmanlı’nın diğer şehirlerinden Sivas’a getirilerek iç piyasasında kendisine yer buluyordu (Demirel, 1989).

Sivas şehir pazarında satışa sunulan mallar genellikle hayvanî ve ziraî ürünlerdi. Ziraî ürünler; arpa, buğday nohut, mercimek iken havanî ürünler ise koyun, keçi, vs. dir (Gürbüz, 1997). Bunlar dışında Sivas şehrinde başka neler alınıp satıldığına dair bilgiye esnaf mesleklerini inceleyerek de ulaşabiliriz. Buna göre Sivas’ta en fazla dükkana sahip meslekler şunlardır: Terzi, hafaf-dikici, penbeci, attar, kahvehane, değirmen, kuyumcu, bakkal, çubukçu, bezaz, temürcü, nalband, kazaz, sarraç, berber, ve lüleci-çorapçı esnafıdır. Bu esnaflardan yalnızca %20’sinin alım satım yapmakta olduğu bilinmektedir (Demirel ,1998).

Memduh Paşa ticaretin gelişmesi için Sivas Vilayeti’nin ulaşım olanaklarını artırmaya yönelik çalışmalar da yapmıştır. Yol yapım ve onarımına ağırlık veren Memduh Paşa karayoluna alternatif olarak ırmaklar üzerinden ziraî ürünlerin taşınmacılığı yapılarak ürünler için daha geniş bir pazarlama olanağı yaratılmasına da vesile olmuştur (Karaman, 2001).

a. Şirket-i Nehriyye-i Osmaniye Kurulması

Sivas'ta yetiştirilen ürünleri desteklemek için Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde Kızılırmak üzerinde hububat taşımak için Şirket-i Nehriyye-i Osmaniye adında bir şirket kurduğu bilinmektedir. Şirket kurulmadan evvel Kızılıрмаğın üzerinde yük taşınmasına elverişli olup olmadığına dair Başmühendis Selim Efendi'ye ırmağın doğduğu yer olan Koçgiri (Zara) kazasından denize döküldüğü yer olan Bafraya kadar bir araştırma yaptırılmıştır. Araştırma sonucunda ırmağın bazı yerlerinin yük taşımaya (kelek işletmesi) uygun olmadığı ancak az bir miktar para ile tadilat yapılırsa bu ırmağın yük taşımaya uygun hale geleceği belirtilmiştir. Gerekli tadilat yapıp Ticaret Nezareti'nden izin alındıktan sonra Memduh Paşa ise bu tasarrufların gerçekleşmesi için Diyarbakır'dan kelekçi ustası getirmiş ve bu kelekçi Kızılırmak'ta bir kelek bağlamışlardır. Bu keleklerin işletilebilmesi içinse Şirket-i Nehriyye-i Osmaniye adıyla bir anonim şirket kurulduğu görülmektedir (Karaman,2001).

Bu şirketin çalışmaları sayesinde o güne kadar çiftçilerin elden çıkaramadığı ambarlarda çürümeye bırakılan ihtiyaç fazlası arpa ve buğdayın Sivas'tan Karadeniz'e kadar nakliyesinin üstlenilerek bu ürünlerin iç pazarda kendisine yer bulabilmesinin sağlandığı görülmektedir. Bu durum ziraatın gelişmesini dolayısıyla ekonomik anlamda Sivas Vilayeti'nin ticari potansiyelinin büyümesini sağlamıştır.

Bu uygulamada yalnız Kızılırmakla yetinilmediğini görmekteyiz. Memduh Paşa vilayet genelinde yaptığı bir gezi esnasında Kelkit Irmağı'nın Kızılırmak'tan daha büyük olduğunu görünce ırmağın boşa akmasını engellemek istemiştir. Bu isteği doğrultusunda tekrar harekete geçerek Diyarbakır'dan kelekçi ustaları getirip burada yine bir kelek işletmesi ve bu işletmenin idaresi için bir şirket kurdurmuştur (Karaman,2001).

Bu ikinci şirketin adı hakkında malumatımız olmasa bile Şirket-i Nehriyye-i Osmaniyye'den (Kızılırmak'taki kelek işletmesi) memnun kaldığını düşünmekteyiz. Eğer işe yaramaz bir şirket olsaydı aynı uygulama Kelkit Irmağı üzerinde denenmezdi. Ayrıca kelek ustaları Diyarbakır'dan getirildiğine göre Sivas Eyaleti'nde

Memduh Paşa'dan önce böyle bir uygulamanın varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir.

2-Ziraî Faaliyetler

Ziraat ve ziraî ürünler ile hayvancılığın Osmanlı dönemi Anadoluşunda iktisadi hayatın esasını teşkil ettiği görölmektedir. Ortaya çıkan bu yapı içerisinde Osmanlı Anadoluşunun Sivas Vilayeti'nde de farklılık görölmemektedir. Ziraata elverişli toprakların bulunduğu Sivas'ta arpa buğday gibi iri taneli hubat üretimi başta gelmek üzere elma, armut, erik, dut ve tütün üretimi de yapılmaktadır (Gürbüz,1997; Karaman,2001)

Sivas ziraatinin gelişmesinde büyük oranda valilerinin etkili olduğu görölmektedir. Dolayısıyla valilerin çeşitli zirai faaliyetlerde bulunduğu ve bu faaliyetlerince en güzel örneklerine İsmail Hakkı Paşa'nın, Halil Rıfat Paşa'nın ve Memduh Paşa'nın Sivas valiliği sırasında rastlanmaktadır.

İsmail Hakkı Paşa, Halil Rıfat Paşa ve Memduh Paşa vilayetteki zirai durum hakkında çeşitli önerilerde bulunarak ziraatin gelişmesini hedeflemişlerdir. İsmail Hakkı Paşa, Sivas'ın en önemli gelir ve geçim kaynağının rençberlik olduğu halde, çiftçilerin elinde modern makineler bulunmadığından dolayı ziraî faaliyetlerin gerilediğini belirtir. Ona göre varlıklı ve etkili kişilerin katılımıyla bir şirket kurulmalı, bu şirket aracılığı ile birer tane çift makinesi ve harman makinesi satın alınmalı ayrıca bunları kullanmayı bilen bir uzman istihdam edilmelidir. Bu işi koordine etmek maksadıyla Sivas Vilayeti'ne özel bir ziraat müfettişi görevlendirilmelidir. Halil Rıfat Paşa tarımın ıslahı ile ilgili olarak, modern tarım makinelerinin yaygınlaştırılması ve ürün çeşitliliğinin arttırılmasına önem vermiştir. Sivas'ın birçok yerinde pulluk kullanılmadığını ve adi sabanla sürölen tarlalardan az mahsul alındığını belirten Halil Rıfat Paşa ahaliyi kotan kullanımına teşvik etmek gerektiğini ileri sürmüştür. Memduh Paşa'nın ise numune çiftlik kurup bu çiftliğin alet ve edevatını Avrupa'dan getirterek halkı hem makineli tarıma teşvik ettiği hem de bu çiftlikte tohum ıslahıyla birlikte ürün çeşitliliği sağlamaya çalıştığı görölmektedir (Kuzucu,2007;Karaman,2001).

İsmail Hakkı Paşa Sivas Vilayeti sınırları içerisinde bol miktarda pamuk yetiştirildiği için modern tezgahlar kurulup mahir ustalar çalıştırılarak iplik, bez ve çeşitli türlerde kumaş imal edilmelidir demiştir. Böylece bir yandan yeni istihdam alanları yaratılmış olacak diğer yandan ahalinin ihtiyacının daha az maliyetle karşılanması ve üretim fazlasının ihraç edilmesi yoluyla gelir seviyesi yükseltilecektir (Kuzucu,2007). Memduh Paşa'nın Sivas'ta bulunduğu dönem içerisinde tezgahlar kurularak halı, kilim ve şal gibi dokumaların üretiminin artırıldığı bilinmektedir (BOA Y MTV.73/108).

Selefleriye kıyaslandığında Memduh Paşa zirai faaliyetlerde bir adım öndedir. Çünkü Vilayet Nizamnamesinde (1871) yer alan vilayetlerde numune çiftlik oluşturulması yönündeki maddeyi uygulamaya geçirmekle kalmamış aynı zamanda bu numune çiftlikle seleflerinin kendi valiliği öncesinde belirttikleri zirai manadaki birçok isteğini de gerçekleştirmiştir. İşin ilginç tarafı ileri görüşlülüğü aşikâr olan İsmail Hakkı Paşa (1880) ve Halil Rıfat Paşa'nın (1882) Sivas Valiliği öncesinde yayınlanan bu nizamnamede yer alan numune çiftliğe dair nizamnamedeki bu durumu göz ardı ederek Sivas Vilayeti'nde numune çiftlik kurma girişiminde bulunmamalarıdır.

a.-Tütün Yetiştiriciliği ve Reji İdaresi

Sivas Vilayeti'ni dâhilinde bulunan Tokat Sancağı'nda tütün yetiştirildiği bilinmektedir. Tütünün piyasadaki ekonomik değerinin fazla olması beraberinde birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu sorunların en başında tütün kaçakçılığı gelmektedir. Sivas Vilayeti'nde bu sorunla karşılaşıldığı ve Sivas valilerinin kimi zaman bu sorunu halledebilmek için çeşitli tedbirler aldıkları kimi zamansa bu duruma göz yumdukları için kaçakçılıkla suçlandıkları görülmektedir. Özellikle İsmail Hakkı Paşa'nın ve Memduh Paşa'nın Sivas valiliği döneminde tütün kaçakçılığının artışı bilinmektedir (BOA .YEE.35-52).

Bundan dolayı İsmail Hakkı Paşa Sivas Valiliği sırasında tütün ziraati ile ilgili önlemlere başvurmuştur. O dönemde tütünden alınan verginin yüksekliği nedeniyle tütün kaçakçılığının arttığı bunun da üreticileri işten soğuttuğu belirtilmiştir. Bu durum vergi gelirlerinin azalması, tütün üretiminin gerilemesi, tütün fiyatlarının yükselmesi ve kolluk kuvvetleri ile kaçakçılar arasında kavga ve ölümlerle sonuçlanan çatışmalar çıkması gibi sorunlara neden olmaktadır. Hakkı Paşa tütün üreticisinden alınmakta olan vergi miktarının yarıya hatta aşağı seviyelere düşürülmesi halinde belirtilen sorunların ortadan kalkacağını savunmuştur (Kuzucu,2007). Fakat Hakkı Paşa'nın alınmasını isteği bu tedbirlerin hayata geçirilemediği görülmektedir. Çünkü Memduh Paşa'nın Sivas valiliği döneminde de tütün kaçakçılığı ile ilgili sorunların devam ettiği hatta Memduh Paşa'nın bu kaçakçılığı teşvik ettiği yönünde iddiaların teftiş raporlarına yansıdığı görülmektedir (BOA.YEE.35-52).

Tütün kaçakçılığının temel sebebinin aslında reji idaresi olduğu görülmektedir. Peki “Reji idaresi niçin kurulmuştur?” ve “Görevleri nelerdir?” “Sivas vilayetinde böyle bir iradenin varlığından söz etmek mümkün müydü?” tarzında soruların cevaplarına da bu araştırmada yer vermeyi uygun gördük. Çünkü tarım alanında yapılan bir uygulama olmasının yanında Memduh Paşa'nın Valiliği döneminde reji idaresiyle ilgili birçok sorun yaşandığı görülmektedir.³⁹

Osmanlı tütün tekeli elinde bulunduran tütün rejisi, Osmanlı Devleti'nin kırım harbiyle başlayan dış borçlanma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu yüzden devletin borçlarına karşılık kurulan duyun-u umumiye idaresinde reji şirketine devredilen Osmanlı tütünleri idaresi ve reji şirketinin uygulamaları son dönemde Osmanlı iktisadi ve sosyal çalışmaları bakımından oldukça önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin tütün işletme yetkisini yabancı sermayeye dayalı üçlü bir tür konsorsiyuma vermesi kendine has bir özelleştirme modelidir. 1883' te kurulan reji kısa sürede teşkilatlanmış ve tütün ziraatını kontrol edebilmek amacıyla Selanik, İzmir, Halep ve Samsun merkezlerinde faaliyete başlamıştır. Trabzon tütün tekeli yönetmeye başlamasının ardından başta Samsun Tütün Fabrikası olmak üzere Samsun

³⁹ Bu sorunların ne olduğuna dair malumat Memduh Paşa'hakkındaki teftiş raporuna yansıdığı için sonraki bölümlerde incelenecektir

tütün iskelesi, çarşılar, ambarlar, depolar, tütün fabrikaları, imalathaneler, bayiler ,tütün borsası, tütün kaçakçılığı, kolcular ve diğer reji kurumları iktisadi ve sosyal ilişkiler ağı ortaya çıkmıştır(Dığıroğlu,2007).

Devletin jandarmasını kolluk gücünü yok sayıp bir yana iterek sayısı 7 bini aşan aylıklı, ikramiyeli özel silahlı gücüyle, tütünün ekim sahasından tabakaya girişine kadar olan macerasını denetlendiği bu kurum Berkes'e göre: "Bir köylü bu idarenin tekeli altında olan kendi yetiştirdiği tütünden yarım okka bir yana saklayayım dese Reji kolcusu tarafından küt! alınandan vurulurdu." Berkes'ten sadece 1901 yılında kolcular tarafından vurulup öldürülen köylü kaçakçı sayısının 20 bin olduğunu öğreniyoruz. Reji İdare'sinin hüküm sürdüğü bütün dönemler içinde öldürülen kaçakçı sayısının 50-60 bin olduğu söyleniyor (Berkes,1997).

Neredeyse tütün yetişen her Osmanlı toprağında bir reji idaresi teşkil edildiği söylenebilir. Bununla birlikte Sivas Vilayeti dahilinde bulunan ve tütün yetiştirilen Tokat Sancağı'nda da Reji idaresi teşkil edilmiştir. Bu idarede görev yapanlara Sivas Salnemelerinde de yer verilmiştir. Sivas 1308 Salnamesi (Karaman,2001) aracılığı ile Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği yaptığı dönem içerisinde Sivas Vilayeti Reji idaresindeki görevlilerin kimler olduğu ve kaç kişiden oluştuğu görölmektedir.⁴⁰

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus ise isimlerden yola çıkılarak bu uluslararası şirketin çalışanlarının özellikle yönetici kadrosunun çoğunluğunun Ermeniler arasından seçilmiş olmasıdır, bu da gösteriyor ki şirket kurucuları gayrimüslim tebaayı daha çok destekliyorlardı. Bizce burada bir art niyet aramamak mümkün değildir. Bu durum her fırsatta Ermenileri desteklediklerinin kanıtı niteliğinde değil de nedir?

Yine Tablo IV'de Sivas şehir merkezinde tütün yetiştirilmemesine rağmen vilayet merkezi olması hasebiyle reji idaresi çalışanlarının Tokat Sancağı'ndan fazla olduğu görölmektedir.

⁴⁰ Bkz. Tablo IV Sivas Vilayeti Reji İdaresi Çalışanları

Tablo IV
Sivas Vilayeti Reji İdaresi Çalışanları

Sivas Vilayeti	Tokat Sancağı
Müdür Naşid Efendi	Müdür Nikolaki Vampuladis Efendi
Emini Mardiros Efendi	Muhasebeci Mişel Kalo Efendi
Muhasebeci Rupen Efendi	Muavini Mardiros Efendi
Mağazacı İsmail Efendi	Anbar Memuru Duşfil Efendi
Kâtib Fransuvi Nikolaki Efendi	Başkâtib Keryako Efendi
Kâtib-i Evvel İlyas Efendi	İkinci Kâtib Ohanin Efendi
Kâtib-i Sâni Esad Efendi	
Refki Karabet Efendi	
Kolcu Müfettiş Ahmed Efendi Sâlise	
Mülâzım İstifan Efendi	
Odacı Agop Ağa	
Kolcu Süvâri Adet 30	
Kolcu Piyâde Adet 15	

b. Numune Çiftlik Oluşturulması

20 Ocak 1871 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi ile devletin vilayetlerde üretimi artırmak amacıyla numune çiftlikler oluşturulması isteği görülmektedir. Nizamnamede yer alan “*Vilayete Ait Hidemat-i Mahalliye*” adlı bölümde bu isteğin şöyle dile getirildiği görülmektedir:

“Numune ve tecrübe çiftlik ve tarlaları ve fidanlıkları ameli ziraat mektepleri ve damızlık hayvan depoları ve alat-ı ziraiyyi depoları tesisi mahsulatı ziraiyye ve hayvanat-ı ehliye sergi ve müsabakaları ve at yarışları icrasıyla mükâfat-ı nakliyye itası, mahsulatın cinsini ıslah etmek ve vilayetin ikliminden muvaffak masulâtı cedide yetiştirmek için fidan ve tohum celbi ile ve mecanen tevzi, merkezi ziraat olan mahallerde umumun istifade idebileceği hasat ve harman ve kalbur makine-

leri vesair alat-ı ziraiyyenin celbi ile bunların ziraat icarı ,ziraat müzeleri tesisi ve'lhasıl terakkiyatı ziraiye ve menafi-i mahaliye muktezi hususatın icrası” (Reyhan,2000).

Nizamnamede geçen bu çiftliklerden birinin Sivas Vilayeti'ne Memduh Paşa'nın valiliği sırasında inşa edildiği görülmektedir. Öncelikle bu numune çiftlik için Memduh Paşa'nın Dersaadet Caddesi'nde bulunan Huykesen mevkiinde 500 dönüm araziye istimplâk nizamnamesine uygun olarak sahibinden satın alıp bu durumu Nâfia Nezâreti'ne bildirdiği görülmektedir. Böylelikle yeri belirlenen bu çiftliğe üç adet bina inşa edildiğini dönem salnamesinden öğrenmekteyiz. Ancak inşa edilen binaların ne işe yaradıklarına dair salnamede herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu binaların nizamnamede geçen hayvan deposu, ziraat aletlerinin bulunduğu depo ve ziraat mektebi olması muhtemeldir. Binalar dışında çiftlik için Memduh Paşa, gerekli alet ve edevatın Avrupa'dan çabukca getirilmesini istemiştir. Yine Salnamede bu alet ve edevatın ne olduğu belirtilmemiştir. Nizamnamede yer alan hasat, harman ve kalbur makinelerinin bu alet ve edevat içerisinde yer alabilemesi mümkün görünmektedir. Sadece nizamnamede ziraat müzeleri hakkında bilgi yer alırken salnamede bilgi bulunmadığı görülmektedir (Karaman,2001).

Yayımlanan bu nizamnamede geçen numune çiftlik kurma fikri gerçekten takdire şayandır. Zirai ürünlerin üretiminde çeşitlilik ve artış amaçlandığı için bu tarz bir girişimde bulunulduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca alet ve edevatın Avrupa'dan getirilmesi Memduh Paşa'nın batıyı örnek aldığı bir göstergesi olduğu gibi o dönemin politikasını da yansıtmaktadır.

3. Vergiler

Osmanlı Devleti iktisadi hayatın işleyişiyle doğrudan ilgilenmekte ve her safhada müdahaleci bir tavır sergilemektedir. Toprağın tasarruf edilmesi işinden başlayarak ekilmesi, ürünün toplanması ve bilhassa vergilendirilmesi safhalarında devletin devamlı suretle hissedilen bir kontrolü görülmektedir (Gürbüz,1997). Vila-

yetlerde ise devletin bu kontrolün bir kısmını valiler eliyle gerçekleştirdiği görülmektedir. Memduh Paşa Sivas Valiliği döneminde vergi dağılımı, vergilerin toplanması ve verginin aktarıldığı yerler hakkındaki sorunlara değinerek bu sorunların çözümleri hakkında öneride bulunmuştur.

Memduh Paşa'nın vergiler konusundaki görüşlerine ve önerilerine değinmeden evvel vilayet genelinde toplanan vergileri incelemek yerinde olacaktır. Tablo V aracılığı ile vilayet genelinde vergi türlerini ve vergi tutarlarını incelememiz mümkündür.

TABLO V⁴¹
Sivas Vilayet Salnamesine Göre 1890 Yılı Vergi Dağılımı

Vergi Türü	Sivas	Amasya	Tokat	Karahisar	Toplam
	Sancağı	Sancağı	Sancağı	Sancağı	
Aşâr-ı bedâlatı hasılâtın	4567513	3208860	2653676	1523463	11953512
Ağnâm-ı rüsûm	3609880	1381767	1399782	937897	7329327
Emvâl-i saire	5917255	4831307	4049998	2298773	17097333
Yekûn	14094648	9421934	8103457	4760133	36380172

Bu tabloda vilayet genelinde zirai alanda alınan vergi miktarının yüksek olması Sivas Vilayeti'nde en fazla zirai alanda çalışıldığını göstermektedir. Ayrıca Emvâl-i sairenin vergisinin fazla olduğu görülmekle birlikte burada unutulmaması gereken emval-i saire vergi çatısı altında birleşen birkaç vergi çeşidinin varlığıdır. Mesela panayırlardan vergi⁴² alındığı bilinmesine rağmen vergi türlerinin ve miktarlarının belirtildiği tablo V'de panayırdan elde edilen bu vergiye ayrıca değinilmedi-

⁴¹ (Karaman, 2001)

⁴² “Abaş nahiyesinde beher sene Ağustos'un 15'inde bir gün panayır kurulur ve icâre zemin namıyla 350 kuruş kadar cânib-i hükûmete vâridât verir.” (Karaman, 2001:103)

ğini görüyoruz. Bu da demek oluyor ki diğer birkaç vergi çeşidi ile birlikte panayır-
dan gelen bu vergilerde emval-i saire dahil edilmiştir.

a .Bedel-i Askeriye Vergisi

Tanzimat'a kadar askerlik hizmetinden muaf tutulan gayrimüslimler, bunun karşılığında bir nevi baş vergisi de demek olan "cizye" adıyla bir güvenlik vergisi verirlerdi. Cizye, gayrimüslim tebaadan belli koşulları taşıyan kimselerden, kişi başına alınan vergidir. Bu verginin mükellefleri, olgunluk çağına gelmiş olan ya da yaşları 14–75 arasındaki gayrimüslim erkeklerdir. Kadınlar, köleler, çocuklar, din görevlileri, fakirler ve çalışamayacak derecede yaşlı ve sakat olanlar cizye ile mükellef tutulmamışlardır. Cizye veren zimmîler "âlâ, evsât ve ednâ" diye üç sınıfa ayrılırdı ve genellikle âlâdan 48, evsâftan 24, ednâdan 12 akçe cizye alınırdı. Bununla birlikte imparatorluğun her tarafında cizye miktarı farklılık göstermekteydi. Ayrıca Müslümanların "öşür" vergisi vermesi karşısında, gayrimüslimler de "haraç" adı altında bir arazi vergisi vermekle yükümlü tutulmuşlardır (Ercan ,2001).

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bütün tebaanın eşitliği ilan edilince, gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askere alınması konusu gündeme gelmiştir. Bu döneme kadar bütün askerlik yükü Müslümanların omuzlarında olmuştur. gayrimüslimler askerlik yapmadığı için, işlerinde bir aksama meydana gelmemiş, askerlik sebebiyle Müslüman nüfus azalırken, gayrimüslim nüfus artmıştır. Müslüman halk, para ve canlarıyla vatan savunmasına katılırken; gayrimüslimler sadece vergi vermekle yetinmişlerdir. 1847 yılında Rumlar, Deniz Kuvvetleri'nde hizmete çağrılmaya başlanmıştır. Hristiyanlar, askerlik hizmetine karşılık cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır. Ancak gayrimüslim tebaa uzun yıllar askerlik yapmadığı için bu konuda isteksiz davranmış ve Bâb-ı Âli, programı yürütemeyeceğini anlayınca uygulamayı tehir etmiştir (Ercan ,2001).

Osmanlı Hükümeti, Kırım Savaşı esnasında toplanan II. Viyana Konferansı'nın başlamasından önce, bir iyi niyet gösterisi olarak, cizyeyi kaldırdığını ve rea-

yayı orduya ve idarenin çeşitli kademelerine kabul edeceğini elçiliklere bildirmiştir. Bu karar Osmanlı Hıristiyanları'nı telaşa düşürmüştür. Sanayi ve ticaret faaliyetlerini bir anlık da olsa bırakmak zor gelmiş ve bu karara direnmeye başlamışlardır. Özellikle Rumeli'deki Ortodokslar, telaşa kapılarak toplu bir şekilde dağlara çıkmış ve komşu ülkelere iltica edecekleri yolunda tehditte bulunmuşlardır. Bunun üzerine Bab-ı Ali, sınırdaki eyaletlerde yaşayan halkı askerlikten muaf tutmuş ve gayrimüslimlerden askere alınacak sayıyı 15.000'den 7000'e indirmiştir. Daha sonra bundan da vazgeçmiştir (Ercan ,2001).

Islahat Fermanı'nda askerlik konusu da yer almıştır. Fermanda gayrimüslimler, askerlik hizmetiyle mükellef tutulmuştur. Mükellefiyetin fiilen olduğu gibi, bedel vermek suretiyle de eda edilebileceği esası getirilmiştir. Hükümet, 1857 yılında aldığı bir kararla, cizyeyi “askerlik bedeli”ne (bedel-i askerî) dönüştürmüştür. Böylece İslâmi bir vergi olan cizyeden, laik bir kavram olan “askerlik bedeli”ne geçilmiştir. Askerlik yapmak istemeyen Müslümanların da bu haktan yararlandırılması kararlaştırılmıştır (Ercan ,2001). Sivas'ta da Memduh Paşa valiliği döneminde bedel-i askerî vergisinin tahsil edildiği bilinmektedir. Memduh Paşa Sivas Vilayeti hakkında hazırladığı raporda bedel-i askerî vergisinin dağılımında ve toplanması usulünde çeşitli yanlışlıkların ve sorunların yaşandığını belirtmektedir (BOA.Y. MTV .53 / 108).

ab. Dağılımındaki Sorunlar

Memduh Paşa'a raporunda Osmanlı Devleti'nin tebasına eşit davrandığı için gayrimüslim halkın şikâyet etmemesi gerektiğini ancak gayrimüslim halkın şikâyet etmekte bir dereceye kadar haklı olduklarına dair girizgâh yaptıktan sonra asıl sorunun ne olduğu anlatmıştır.

Buna göre vergi toplama işlemi yapılmadan evvel gücü yetmeyecek olanların hesaba katılmaması gerekirken vergi beyannamesinde hesaba katıldıklarının ve memurlarında bu konuda değişiklik yapmaya hakları olmadığı için herhangi bir şey

yapamadıkları belirtiliyor. Aslında vergilerin kişilerin ekonomik gücüne göre değil de kişi başına alınmasının yanlış olduğunu belirterek bu duruma bir örnek veriyor. Ticaretle uğraşan kişilerden yüz elli kuruş alınması gerekirken otuz kuruş bedel-i askeri alındığını buna karşılık hizmetkâr olan fakir Dikirat? dan otuz kuruş bedel-i askeriye alındığına dikkati çeken Memduh Paşa verdiği bu örnekle de vergi uygulamasındaki yanlışın daha da iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (BOA.Y. MTV .53 / 108).

Memduh Paşa'nın buradaki tavrı ne devletin ne de gayrimüslim tebaanın destekleyicisi olduğunun göstergesidir. Daha çok bu iki unsur arasında dengeleyici konumundadır ki bir valinin asli görevlerinden biri de budur. Burada dikkat edilecek en önemli husus, gayrimüslimlerin ismi dahi zikredilerek şikâyetlerinin değerlendirilmesidir. Bu da Memduh Paşa'nın müslim-gayrimüslim ayrımı yapmadan her türlü sorunun çözümü için emek sarf etmiş olduğunun kanıtıdır.

ab. Toplama Usulündeki Yanlışlıklar

Sivas Vilayeti'nde vergi toplama usulündeki yanlışlıklara değinen Memduh Paşa hazırladığı raporda memurların verginin tahsil vakti geldiğinde vergi mükelleflerinin yanına gittiklerini ve önceden belirlenmiş olan otuz kuruşluk bedel-i askeriye vergisini toplamaya çalıştıkları sırada çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını örneklerle anlatmaktadır (BOA. Y. MTV. 53 / 108).

Verilen örneğe göre vergi memurları bir vergi mükellefi olan Dikirat'dan vergi almak için geldiklerinde Dikirat'ın bedel-i askeriye vergisini ödeyecek kadar parası ya da herhangi bir mal varlığı (öküz koyun vs.) olmadığından dolayı tahsil-i enval nizamnamesine göre evindeki eşyalar satılarak bu vergi tutarı denkleştirilmeye çalışılmıştır. Memduh Paşa bu muamelenin yalnız örnekte ki Dikirat için değil diğer bedel-i askeriye vergisini ödemeyen gayrimüslimlere de uygulandığını ve bu uygulama sırasında vergi memurlarının görevleri gereği tahsil edecekleri paradan vazge-

çememeleri sebebiyle çaresiz kalarak, fakir gayrimüslimlere vergiyi ödemeleri için baskı yapmaya mecbur kaldıklarını belirtiyor (BOA. Y. MTV. 53 / 108).

İşte bu baskının provakatörler aracılığı ile yabancı gazetelerde kendine yer bulduğunu anlatan Memduh Paşa, bu durumun kullanılarak Osmanlı Hükümeti'nin gayrimüslimlere haksız yere baskı yaptığını iddia edenlerle ve gayrimüslimlerin bedel-i askeriye vergisini ödemesini isteyenlerin aynı devletler olduğunu belirtiyor. Yine bu devletlerin fakir gayrimüslimlere borç vermeyecekleri açık iken verecekmiş gibi yaparak onları kendi taraflarına çektiklerini, sonrasında ise vergi için malları satılınca, Ermeni ve Rumları hükümet aleyhine kışkırttıklarına değinen Memduh Paşa bunu yapmalarında iki amaçlarını olduğunu söylüyor. Bu amaçlardan birincisi her nedense bedel-i askeriye vergisinin alınmasını engellemek, ikincisi ise hükümet-i seniyye hakkında Avrupa'da aslı olmayan haberleri yaymaktır. Memduh Paşa bu soruna çözüm bulunması hususunda, bu verginin gayrimüslimlerden alınan bir vergi olması sebebiyle, patrikhane ile devlet arasında bir düzenleme yapılmasının gerekli olduğunu kat'i bir suretle belirtmiştir (BOA.Y. MTV .53 / 108).

Memduh Paşa'nın verdiği bilgiler doğrultusunda genel bir değerlendirme yapacak olursak; vergi uygulamalarındaki yanlışları kendi emelleri doğrultusunda kullanmak isteyenlerin, provakatörlerin, amaçlarının Avrupa'ya Osmanlı Hükümeti'ni karalamak olduğu açıktır. Bu durum Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmek için sürekli gayr-i müslimlerle ilgili sorunları bahane eden batılı devletlerin ekmeğine yağ sürmekten başka bir şey değildir.

b. Aşar Vergisi

Aşar vergisi (öşür); Arazide yetişen ürünlerden onda bir oranında alınan ve Müslüman halkın ödediği bir vergidir (Kazıcı, 1977).Sivas Vilayetinde aşar vergisindeki sorun vergi toplandıktan sonra taksimatı aşamasında başlıyordu. Memduh Paşa bu sorunu şöyle dile getirmiştir: *“Hristiyanların şikâyet etmelerine sebep olan sorunlardan biri de aşardan alınan hissedir. Taşra halkından toplanan bu vergide*

bütün tebaanın hakkı vardır. Ancak eğitim için aşar vergisinden alınan hisse yalnız müslüman okulları için sarf edilmektedir. İşte bu durum Hıristiyanların aşar konusundaki şikâyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Memduh Paşa'ya göre emlak vergisi artırılır ve bu artışla elde edilen gelir gayrimüslimlerin okulları için harcanırsa aşar vergisinden alınan hisse konusundaki şikâyete sebep olan durum ortadan kaldırılmış olur ve gayrimüslim ve müslim tebaaya eşit davranılmış olacağından fesata da meydan verilmemiş olur” (BOA. Y. MTV. 53 / 108).

Peki bu eşit muamele için “Emlak vergisi ne kadar artırılmalıdır?” diye bir soru sorduğumuzda bu sorunun yanıtını yine aynı belgede bulmamız mümkündür. Bu yanıtta göre Memduh Paşa elli kuruş emlak vergisi verenlerden yirmi para daha alınmasını yüz kuruş emlak vergisi verenlerden kırk para daha alınmasını, böyle bir artışın emlak vergisi ödeyenler için cüz’i bir miktar olduğu için hiçbir mazeret ileri süremeyeceklerini ayrıca belirtmiştir.

F- SİVAS'TAKİ İMAR VE İSKÂN FAALİYETLERİ

Memduh Paşa'nın imar ve iskân faaliyetlerine dair malumatın geneli “Salname-i Vilayeti Sivas'tan” adlı eserden alınmıştır. Sadece Hafik kazasına su getirme çalışmaları Salnamenin dışında müstakil bir belgeden faydalanılarak aktarılacaktır.

Salnamede Memduh Paşa'nın faaliyetleri anlatılmadan önce şöyle bir giriş bulunmaktadır.

“Müşarünileyh hazretleri vilâyetimizin valiliğine vukua memuriyet ve muvâsalât-ı âliyelerinden beri ber vefk-i matlup-i âli, imâr-ı mülk, terakki-i maarif tevsî-i ziraat, teksir-i ticaret, teşkil-i nakliyât, umûr-u mutenâ bahasında ikdâmı tam göstermiş olduklarından gerek müceddiden ve gerek tamir suretiyle ve suret-i ihrâ ile himemât-ı celîle-i memdüheleri ile vücuda getirilen âsâr-ı âliye ve nâfihanın beyanıyla tayin-i sahâif olur.” (Karaman 2001)

Bu giriş metinini şöyle özetlebiliriz: Memduh Paşa vali olarak Sivas'ta bulunduğu günden beri şehirde imar faaliyetleri, ziraat, ticaret nakliyat alanlarında gelişmeler görülmüştür. Bu bölümde zikredilen bu gelişmeler ayrı ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1- Sivas'taki İmar Faaliyetleri

a. Su Getirme Çalışmaları ve Çeşme Tamiratu

Su ve çeşmelerin insan hayatındaki öneminin yanı sıra, Osmanlı toplum hayatındaki izlerini de belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Osmanlı toplumunda su getirmek veya çeşme yaptırmak, dinî bir kültürün pratiğe uygulanan yaygın ve rağbette bir tezahürü olmuştur. Bu nedenle Osmanlı toplumunda en yüksek görevli- den en düşüğüne, en zengininden en fakirine kadar, su getirme ve çeşme yaptıрма faaliyetini başta valiler⁴³ olmak üzere her fert üstlenmiştir (Demirel,1992).

Memduh Paşa'da Sivas Valiliği sırasında Hafik kazasına su getirme çalışmalarında bulunmuştur. Bunun yanında Sivas hükümet konağının yakınındaki kepenek suyunun aktığı çeşmeyi tamir ettirerek selefleri ve halefleri gibi su getirme ve çeşme yaptıрма misyonunu yerine getirmiştir.

aa- Sivas'ın Hafik Kazasına Su getirme Çalışmaları

Hafik Sivas'ın doğusunda bulunan bir kaza olup dönem itibarıyla 17 nahiye ve 159 karyeden ibarettir. Nüfusu ise 14.132 İslam ,5.926 Hıristiyan nüfusu olup buna ilaveten 302 hane 1.600 nüfus muhacir yerleştirilmiştir. (Karaman 2001 :102)

Elimizde bulunan belgede Hafik kazasına bağlı Zaro ? ya da Zara? adlı bir karyede bahsedilmiştir. İlk önce Zara olabileceğini düşündüğümüz bu karyenin araştırmamızın genişledikçe Zara'nın o dönemde Hafik'e bağlı bir karyeden ziyade Sivas

⁴³ Sivas valiliği yaptığı dönemde Halil Rifat Paşa bir Hamdiye kasabası yakınlarına bir de Çamlıbel tepesine olmak üzere iki adet çeşme kendi kesesinden yaptığı bilinmektedir (Karaman ,2001).

‘a bağılı bir kaza olduğunu görmemiz dolayısıyla Zara kazası ile sadece isim benzerliği söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bunu dışında Hafik’te 5.926⁴⁴ Hıristiyan nüfusun bulunması ve karyenin ismi buranın bir Ermeni yerleşkesi olabileceği hakkında bir varsayımda bulunmamıza neden oluyor. Eğer bu varsayımımız doğru ise valimiz Memduh Paşa Ermeni köylerine hizmet etmek için uğraşmıştır.

Peki, Memduh Paşa bu karye için ne gibi bir hizmette bulunmuştur ya da bulunmaya çalışmıştır? Bu konuda altında Memduh Paşa’nın imzası olan belgemizi aracılığıyla sorumuza yanıt buluyoruz. Belgeye göre Hafik kazası Zora? karyesinde dört yıl öncesinde bulduğu suyun karyeye yarım saat mesafeye kadar getirmesine rağmen mali durumlarının elverişsiz olmasından dolayı suyun köye kadar getirilmediğini ve köylülerin bu durumu anlatmak için bir dilekçe verdiğini belirtmiştir. Memduh Paşa, bu dilekçe doğrultusunda suyun kaç kuruşla karyeye (köy) getirileceğinin incelenmesi için emir vermiştir. Yapılan incelemeler sonrasında suyun getirilmesi için yirmi bin kuruş gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Memduh Paşa bu tutarın fazla olduğunu gördüğünden olsa gerek şöyle bir öneride bulunmuştur. Yirmi bin kuruşluk bu tutarın on bin kuruşu halkın yardımlarıyla tamamlanırsa hazineninde sadece diğer on bin kuruşu ödemesi ile Zaro köyüne su getirilmesi sağlanabilir (BOA.Y.MTV 61/26)

Sonuç olarak “Karyeye su getirme çalışmaları başarı ile sonuçlandı mı?” diye bir soru sorulduğunda bu soruyu cevaplandırarak herhangi bir belgeye rastlayamadığımızı söyleyebiliriz. Ayrıca Memduh Paşa’nın faaliyetlerinin anlatıldığı Salname (Karaman 2001) incelendiğinde de Hafik’e bağılı bir karyeye su getirildiğine dair bir bilginin bulunmaması bize su getirme girişimlerinin başarılı olunmadığını düşündürmektedir. Salnamede Memduh Paşa’nın yollara yaptırdığı kasıslere kadar en ufak hizmetlerinin dahi kaydedilmiştir. Dolayısıyla Hafik’in Zaro? karyesine de su getirilmiş olsaydı valimizin bu hizmetinden de salnamede bahsedileceği düşündürmektedir.

⁴⁴ Bkz. Tablo III.

ab- Çeşmenin Tamirâtı (Kepenek Suyu)

Kepenek suyu, Paşabahçe mesire yerinden akmaktadır. (Kaya ve Akpınar ,2005) Paşabahçeden akan bu su belirli bir depoda toplanıp şehirdeki çeşmelere dağıtılmaktadır. İşte Kepenek suyunun dağıtıldığı bu çeşmelerden biri Sivas Valisi Memduh Paşa tarafından tamir edilmiştir.Salnamede ki tabire göre bu çeşme “*hükümet konağı pişgağında*” yani hükümet konağının önündedir. Yeri tarif edilen bu çeşmenin adını bulunduğu camiden alan Kale Cami-Mahmud Paşa Cami (Kepenek Pınarı, 1791)⁴⁵ çeşmesi olması muhtemeldir. Bu varsayımdan yola çıkılarak denilebilir ki bu çeşme toplumun faydalanması için en uygun olan yerde şehir merkezinde bulunmaktadır.⁴⁶

Yerini az çok tahmin edebildiğimiz bu Çeşme’de ne gibi tamiratlar yapıldığına dair bilgiyi salnameden almaktayız. Buna göre: Memduh Paşa’nın zikredilen çeşmenin su haznesini ve musluklarını yeniden yaptırdığı belirtilmiştir.Ayrıca Memduh Paşa’nın yaptırdığı bu tamirattan dolayı Sivas halkının gönüllerini fethetdiğine de değinilmiştir. (Karaman ,2001)

b. Askeri Alandaki İmar Faaliyetleri

ba. Askeri Kışlaya Ek Bina Yapımı

Sivas geçmişte olduğu gibi Osmanlı döneminde de doğuyla batıyı bir birine bağlayan önemli bir kavşaktır. Osmanlı da bu kavşak noktasında, gerektiğinde kullanabilmek için fazladan asker ve mühümmat bulundurmuştur. Belgemizde geçen şu cümlede bu görüşü destekler niteliktedir “*Sivas’ın mevki-i iktizasınca öteden beri süvari askeri şahane bulundurularak ahval-i fevkalade zuhurunda sevkiyat icra kılınmakta idi*” (BOA, A.MKT.MHM501/ 21)

⁴⁵ Bkz. Demirel ,(1992) Sivas Çeşmeleri adlı makalede Sivas Çeşmeleri belirtildiği liste de arasında kepenek suyunun aktığı çeşmelerde verilmiştir. Kepenek suyu akan bu çeşmeler içerisinde Kale Cami-Mahmud Paşa Cami (Kepenek Pınarı, 1791) adlı çeşmeni Hükümet konağının önüne yer aldığı görülmektedir.

⁴⁶ Zira tarif edilen yer geçmişte olduğu gibi bugün de şehrin merkezi konumundadır.

Hem Sivas Vilayetini korumak için bulundurulan askerlerin hem de yedek kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanması için yeni bir kışla yapımı gerekliliği hissedilmiştir. Bunun sonucunda da Memduh Paşa'nın selefi olan Ali Sururi Paşa döneminde bu yeni kışlaların inşası başlatılmıştır. İnşa edildiği yerin belirtiyen bu yeni kışlaya Sururi Paşa döneminde yalnız iki adet ahır inşa edildiğini görüyoruz. Sonraki dönemde yani Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği yaptığı dönemde ise kışlaya cami, mutfak, iki ambar ve iki ahır daha yaptırılmıştır. (Karaman 2001)

.Memduh Paşa'nın tayin olduğu ilk yıl yapılan askeri kışla binaları gösteriyor ki Memduh Paşa sadece sosyal ve iktisadi alanlarda değil askeri alanda da icratlarda bulunmuştur. Gerçi yapılan bu binalar Memduh Paşa'nın imar faaliyetleri içerisinde değerlendirilse de asıl yapılaş amaçlarının askeri alandaki sorunların çözümüne katkı sağlamak olduğu unutulmamalıdır.

bb. Çamlıbel'de Derbend İnşası

Derbend Osmanlı Devleti'nde yolların ve seyahat emniyetinin sağlanması için küçük birer kale şeklinde kurulmuş karakollara verilen addır. Müstahkem derbend tesisleri dört tarafı duvarlarla çevrili küçük bir kale şeklinde olup yanında han, cami, mektep ile dükkanlar bulunmakta ve adeta bir kasaba hüviyeti taşımaktadır. Yol ve ticaret emniyetinin sağlanması için yapılan tesisler genellikle yolların kavşak noktasına ve merkezi özelliğe sahip yerlere kurulmuştur. Derbendler askeri ve sivil olarak bir ayrıma tabi tutulduğunda müstahkem mevki şeklindeki askeri nitelikli derbendlerde başbuğ, sağ kol ağası, bölükbaşı, sol kol ağası, zabitan ve neferlerden oluşan bir hizmetliler grubu bulunmaktadır. Askeri kuvvetin bulunmadığı derbendlerde ise han ağası, derbendci başı, derbendci bölükbaşısı unvanlarını taşıyan kişiler bulunmaktadır (Halaçoğlu,1994).

Salnameden öğrendiğimiz kadarıyla Memduh Paşa Sivas Valiliği sırasında hükümetin isteği üzerine "*Dersaadet ve "Sivas'a 12 ve Tokat'a 9 saat mesafede vaki Çamlıbel"* (Karaman:2001:54) isimli tepeye derbend inşa edilmiştir. Çamlıbel Tepesi'nin derbent inşası için tercih edilmesinin nedeninin yol ve ticaret emniyeti sağ-

lamak olduğunu salnamede geçen şu cümleden anlamak mümkündür. “Çamlıbel nam *cebel-i meşhur ötedenberi cevelângâh eşhas-ı şekâvet istinası ve binâenaleyh mükaddemleri buradan geçmek bilcümle ebnâ-yı sebil için mucib-i endişe ve hirası olduğundan*” (Karaman:2001:54).

Derbendte yer alan tesisler hakkında salnamede bilgi bulunmamasına rağmen yolcuların ve hayvanların fırtanada sığınak olarak kullandıklarının belirtilmesi bize insani ihtiyaçların giderilmesi için han, cami, mektep ile dükkanların varlığından haberdar ederken bunun yanında hayvanların ihtiyaçlarının giderilmesi için belirtilen tesisler içerisinde de ahırların da yer aldığını düşündürmektedir.

Çamlıbel’de inşa edilen derbentin askeri mi yoksa sivil mi olduğu salnamede yer alan : “*Müşârinileyh Hazretleri cebel-i mezbûrenin zirvesinde bir derbend ihdas ve inşasıyla derûninde miktar-ı kafi asâkir-i zabtiyye ikâme eyleyerek*” (Karaman,2001:54) cümlesi ile anlaşılmaktadır. Bu cümlede zabtiye yerleştirildiğine dair bilginin bulunması derbentin askeri özellikler taşıdığını gösterirken ayrıca başbuğ, sağ kol ağası, bölükbaşı, sol kol ağası, zabitan ve neferlerden oluşan bir hizmetliler grubunun varlığından da bizi haberdar eder niteliktedir.

Velhasıl hükümet merkezinin isteği ile Çamlıbel’de derbend inşa ettiren Memduh Paşa, içerisine de asker ve zaptiye yerleştirerek bu tepede asayiş ve emniyet sağlayarak yolcuların güvenli bir şekilde seyahatini temin etmiştir. Demek ki Memduh Paşa sadece seleflerin kalan işlerini ya da kendi gerekli gördüğü işleri yapmamış kimi zaman hükümet merkezi tarafından gerekli görülen yerlerde de icraatlarda bulunmuştur.

c. Kazalarda ve Kasabalarda İnşa Edilen Binalar

Kazalara ve kasabalara Memduh Paşa tarafından yaptırılan binalar ve bu binaların buldukları yerler şöyle özetlenebilir: Koçgiri kazasının merkezi olan Zara kasabasına telgrafhane, Aziziye kazasının merkezi olan Aziziye kasabasında Hükümet Konağı ve bu konağın masraflarını karşılamak amacıyla birkaç tane dükkan,

Yıldızeli kazası merkezi olan Yenihan kasabasına da Hükümet Konağı, kaza merkezi Divriği kasabasına Hafız Paşa'nın mirası ile iki adet rüştiye, Gürün kasabasına bir tane mekteb-i ibtidâî, Orta Okul (4 yıl)da bir tane mekteb-i ibtidâinin, Amasya kasabasında bir tane mekteb-i idadi, Mecitözü kazasında biri ibtidâî diğeri rüştiye olmak üzere iki okul, Ladik kasabasında bir tane mekteb-i ibtidâî inşa ettirmiştir. Bununla birlikte Tokat sancağı Niksar kazasının merkeze olan Niksar kasabasında bir önceki vali tarafından yapımına başlanan Hükümet Konağı'nın tamamlanmasını sağlamıştır. (Karaman,2001)

Görüldüğü üzere toplamda on üç ⁴⁷ bina inşa edilmiştir. Bu on üç binanın sekiz tanesinin okul olduğu görülmektedir. Eğitim faaliyetlerine önem verildiğinin gözlemlenmesinin yanı sıra kasabaların ya da kazaların ihtiyaçları gözetilerek o yönde imar faaliyetinde bulunulduğu da aşikârdır. Ayrıca Amasya sancağında Dersâdet Caddesi'ndeki Havza Kaplıcası'nı tamir ettirmiştir. Kaplıca yeniden inşa edilmediğinden yukarıdaki on üç binaya dahil edilmemiştir.

d. Kaldırımların Tamiri ve Bataklıkların Islahı

16. ve 17. yüzyılda şehirlerde yer alan vakıflara ait dükkan vesair gibi ticari yerlerin önündeki kaldırımların tamirinin devletçe vakıflara yaptırıldığı görülmektedir (Yüksel, 1998) Bunun dışında kalan yerlerin kaldırımının devlet tarafından mı yoksa vakıflar tarafından mı yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. 19 yüzyıla gelindiğinde ise Tanzimatın ilanı ile belediye yönetiminin şekillenmeye başladığını görüyoruz. Bununla birlikte ilk belediye örgütünün kurulması 1854'te gerçekleşmiştir (Seyitdanhoğlu,1995) Belediyelerin başlıca görevlerinin yol, kaldırım yapımı ve onarımı, şehrin temizliği, aydınlatma, nüfus sayımı ve çarşı pazar denetimidir. Fakat bu görevlerin bir kısmını hiç yerine getiremedikleri gibi bir kısmının da uygulamada hükümet merkezi tarafından yürütüldüğü görülmektedir. (Ortaylı 1992)

⁴⁷ Aziziye kasabasındaki dükkanlarda bina sayısına dahil edilmiştir.

Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde de kaldırımların yapımı ve şehrin temizlenmesi belediyenin görevleri dahilinde olmasına rağmen bu görevin merkezi hükümetçe yani vali Memduh Paşa tarafından yürütüldüğü, dönem salnamesine yansımıştır. Burada dikkat edilecek önemli bir hususda Memduh Paşa belediye meclisene kaldırımların yapılması ve şehrin temizletilmesi (Batalık ıslahı) konusunda sadece emir vermesine rağmen yapılan iş ona mal edilmiş ve bu konuda birçok övgüye mashar olmuştur. (Karaman ,2001)

h-Yol Yapımı ve Tamirâtı

Sivas'ın karasal iklimi dolayısıyla kışları soğuk ve sert geçmektedir. Bu durum bugün olduğu gibi geçmişte de Sivas yollarının bozulmasına neden oluyordu. Bir vilayetin damarları niteliğinde olan bu yolların bakım ve onarımı gerekliliğinin yanı sıra vilayetin gelişmesi için yeni yollar da yapılmalıdır. Yapım ve tamiratlarının genellikle valilerin üstlendikleri görevler arasında olduğu görülmektedir. Sivas vilayetinde de ilk büyük çaplı yol yapımı ve tadilatı vali Halil Rıfat Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu tarihlerde Sivas Vilâyeti; Sivas Merkez, Amasya, Tokat ve Şark-î Karahisar sancaklarından oluşuyordu. Halil Rıfat Paşa tarafından yaptırılan yollar da adı geçen sancakları komşu vilâyetlere bağlayan yollardır. (Sivas Salnamesi, 1302, s. 311-314; BOA, T. 3090/115). Halil Rıfat Paşa Sivas'a yaptırdığı yollar ile şöhrete ulaşmıştır. Bir atasözü haline gelen “*Gidemediğin yer senin değildir*” sözü ona aittir. II. Abdulhamid devrinde yüzlerce vali arasında yol konusunda, Sivas'ta yaptırdığı yollar ile isim bırakan tek validir. (Karal,1983) İşin ilginç tarafı ise Halil Rıfat Paşa Sivas vilâyetinin yollarını tamamlamak için yoğun çalışmalar yaptığı sıralarda bu yolların yapımında usulsüzlük ve hırsızlık yaptığına dair şikâyet ve dedikodular Aydın Valiliği'ne tayin edilmesine sebep olmuştur. (Danışman,1966:255; Sertoglu,1972:3438).

Halil Rıfat Paşa'nın Aydın'a tayiniyle Sivas'tan ayrılmasından Memduh Paşa'nın Sivas'a tayin olmasına kadar geçen zaman diliminde Sivas yollarının, ufak tefek bir iki tamir dışında, kendi kaderine terk edildiğini söylemek pekte yanlış ol-

masa gerektir. Memduh Paşa Sivas'a tayin olunca Halil Rıfat Paşa gibi büyük çaplı yol yapım ve tamiratı yaptırdığını görüyoruz. Memduh Paşa'nın Sivas idadesinin yapımı ile Halil Rıfat Paşa'nın yaptırdığı hükümet konağını nasıl gölgede bırakmak istemiş ise yine yol yapımı çalışmalarında da bu isteğin ortaya çıktığını varsayabiliriz. Çünkü Memduh Paşa ve Halil Rıfat Paşa kadar Sivas'ta yol yapımı ve onarımına önem veren başka valiler yok denilecek kadar azdır.⁴⁸

Yaptırılan yollar açısından bir kıyaslamaya tabi tutulduğunda: Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde yaptırdığı yolların uzunluğu 1.400 km.dir. Bu yollar üzerinde yaptırdığı köprülerin 1.000, menfez ve kasislerin ise 4-5 bin kadar olduğukaynaklarda geçmektedir (BOA.,T.3090/115).Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde yaptırdığı yolların uzunluğu 95.298m ve 54767m şosa ile 42 adet köprüler, 115 menfez ve kasisler 7 dir. Fakat bu rekabette Memduh Paşa'nın malup olduğu görülmekle birlikte Karal'm da Halil Rıfat Paşa hakkında söylediği şu cümlenin“ Sivas'ta yaptırdığı yollar ile isim bırakan tek vali”haklılığını bir kez daha teyit etmiş oluyoruz.

Ancak Memduh Paşa Salnamede verilen yol yapımı tamiratları hakkında ki toplamların yanlış olduğu görülmektedir. Şöyle ki salnamede bütün sancak ve kazalara neler yapıldığı ayrı ayrı belirtilmiştir Bu bilgilerden faydalanarak “Yeni Yapılan ve Tamir Edilen Yollar” başlıklarıyla iki tablo oluşturduk ve elimizde ki verileri topladık. Sonuçta tablolardaki toplamların salnamede verilen toplamlardan farklı çıktığını gördük. Birkaç örnek verecek olursak yeni yapılan yolların toplamı: Salnamede 95.298 m verilmiş ,Tablo VI 'da 144.248 m aradaki fark 48950m. ,Şosa toplamı: Salnamede54.767m ,Tablo VI 'da 172037m aradaki fark 117270m Köprü toplamı Tablo VI 'da 60 Salnamede 42 aradaki fark 18 , Menfez toplamı : Tablo VI 'da 401 Salnamede 115 fark 286 kasis toplam: Tablo VI 'da 99 Salname 85 kasis aradaki fark 14 set duvarı:Tablo VI 'da 8.452 m Salname 2.799 m fark 5635'dir.

Salnamede ayrıca Memduh Paşa tarafından tamir edilen yollar ve bu yollarda yapılan diğer işlemlere yer verildiği de görülmektedir Fakat yine tablo oluşturularak

⁴⁸ Bkz. Sivas Vilayet Salnameleri.

yapılan sağlamada salnamedeki toplamlarla tablodaki toplamların uyuşmadığı görülmektedir. Yine birkaç örnek verecek olursak yapılan şosa toplamı: Tablo VII da 32.720m Salnamede 670.720m'dir Köprü toplam Tablo VII da 186 ,Salnamede 102 aradaki fark 84'tür.

Tablolar ile salname arasındaki toplamların aynı olmaması ya tablodaki verilerin ya da salnamedeki verilerin yanlış olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yanlışın nereden kaynaklanmış olacağı araştırıldığında bu işin üç boyutu olduğu görülür. Bunlardan birincisi salnameyi yazan katip, ikincisi salnameyi transkibe eden yazar, üçüncüsü ise bu araştırmayı kaleme alan araştırmacıdır.

TABLO VI
Memduh Paşa'nın Yeni Yapıttığı Yolların Tablosu

Yol yapım aralığı	Yol Metre	Şosa Metre	Köprü Adet	Menfez Adet	Kasis Adet	Set duvarı Metre
Güründen Darende'ye	38.500	35.500	4	24	18	3.896
Amasya'dan Zile'ye	12.395	14.500	5	1		
Amasya'dan Ladik'e	12.680	12.300	4	33	1	
Amasya'dan Çorum'a		72.000		149		
Erba'dan Ladik	19.107	1.580				
Niksar'dan Ünye'ye		3.371	1			
Keçiyurdu'ndan Ordu'ya			3	17	22	1400
Sivas'tan Elazığa			7	121	3	45
Karahisar-ı Şarkî'den Ordu'ya			16	27	26	138
Sivas'tan Totka'a			4	1	3	510
Zara'dan Divri'ye	492	886	11	19	18	1.595
Havza'dan Sinop'a			1			
Zile'den Amasya	12.160	31.900				
Sivas'tan Kayseri'ye	48.914		4	9	8	868
Toplam	144.248	172037	60	401	99	8452

TABLO VII**Memduh Paşa'nın Tamiratını Yaptırdığı Yolların Tablosu**

Yol Tamirat Aralığı	Yol Metre	Şosa Metre	Köprü Adet	Menfez Adet	Kasis Adet	Set duvarı Metre
Amasya'dan Tosya'ya	140.900			464		600
?-Samsun'a kadar			8			
Beşgöz'den Merzi- fon'a oradan Çorum'a	18.260			25		
Tokat'tan Niksar'a	7.955					
Erba'dan Calköyü Tokat Caddesi'nden		32.240		20	4	
Samsun'dan Tokat'a	29.960					
Sivas'tan Elazığa	71.845		4	27		2.799
Karahisar-ı Şarkî'den Ordu'ya	10.500					
Zara'dan Divri'ye	52.029		16	3	48	
Havza'dan Sinop'a		480		119		
Zile'den Amasya			121	4		400
Sivas'tan Kayseri'ye			37	52		
Toplam	331.449	32.720	186	714	52	3.799

2 İskân Faaliyetleri

Muhacirlerle ilgili işlerin yürütülebilmesi için 1860 yılında Muhacir Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun görevi muhacirlerin yerleşmelerine, gidecekleri yerlere gönderilmelerine, bunlara dair haberleşme ve yazışmalarda özel bir merci olmak ve yapılan yardımları düzenlemektir. Ayrıca yardımların teşvik edilmesi için devlet tarafından ve şahıslar tarafından yapılan yardımlar Takvim-i Vekayi ile Ceride-i Havadis'te yayınlanmıştır. Muhacirin Komisyonu Türk göç tarihinin en önemli halkalarından birini teşkil eden 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonrasındaki göçler döneminde bağımsız bir kuruluş haline getirildiği görülmektedir. (Saydam, 1997 .) Muhacirlerin gidecekleri yerleri Muhacir Komisyonu tarafından belirlendikten sonra asıl iskân, muhacirler vilayete geldikleri zaman başlıyordu ki bu görevi de vilayet yöneticileri olarak valilerin üstlendiği görülmekteydi.⁴⁹ Memduh Paşa'nın valiliği döneminde Sivas'ta da muhacirlerin iskân edildiğine dair bilgilere rastlamak mümkündür.

Memduh Paşa döneminin Sivas vilayet merkezindeki en önemli iskân faaliyetlerinden birine 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonrasında "Doksan üç muhacereti" diye tarihimize kitle göçlerinin (İpek, 1999) neden olduğunu görüyoruz. Doksan üç muhaceretinde Elviye-i Selase'den⁵⁰ Anadolu'nun Erzurum, Sivas, Trabzon gibi iç bölgelerine gitmiş olan çok sayıda muhacir⁵¹ bulunmaktadır. Sivas'a Evliye-i Selase'den gelen muhacirlerin genel Kars muhacirleri olduğu bilinmektedir. Dönemin salnamesinde bu durum şöyle dile getirilmektedir: Memduh Paşa'ya atıfla "Eslaf-ı devletleri zamanlarında şehrimize geldikleri halde şimdiye kadar yer bula mamış ve sefalet ve perişanileri acınacak dereceyi bulmuş olan Kars muhacirlerinden 122 hane halkı daha (kabak meydanı) civarında mahalle-i sakinede bina ve inşa

⁴⁹ Memduh Paşa'nın muhacirleri Sivas vilayetinde iskan ettirmesi ve bu iskanın Muhacirin Komisyonunun üstlendiğine dair dönem Salnamesin her hangi bir bilgi bulunmaması bizi vilayetlerde muhacirlerin iskanın valiler tarafından yapıldığına dair bir düşünceye sevk etti..

⁵⁰ "Genellikle Kars ve Ardahan diye anılan bu bölge 1878'den sonra Rusya'ya bırakılmıştı. Osmanlı kaynaklarında daha çok "üç liva" anlamında Elviye-i Selase deyimini kullanılır ve bu deyim Kars-Ardahan-Batum livalarını kapsar (McCarthy, 1998,:259)

⁵¹ Muhacir: Göçmen, Göç eden bir ülkeden gelip başka bir ülkede yerleşen."(Develioğlu,2009)

ettirmiş oldukları hanelerde iskân ve eyva eylemişlerdi.” (Karaman:2001:55-56) Memduh Paşa’dan önce görev yapan vali ya da valiler döneminde Sivas’a gelmelerine rağmen Kars muhacirlerine gerekli ihtimamın gösterilmediği, durumlarının gayet kötü belirtilerek Memduh Paşa’nın Kabak Meydanı yakınlarında bir mahallede inşa ettirdiği evlere Kars muhacirlerinden 122 hane halkını iskân ettiği belirtilmektedir. Yerleştirilen muhacirin miktarının 122 hane halkı olarak tabir edilmesi bize muhacirler için Memduh Paşa’nın 122 tane ev yaptırdığına dair bilgi vermektedir ki bu da bizi muhacirler için hiçte küçümsenmeyecek miktarda bütçe ayrıldığına dair bir varsayımda bulunmaya sevk etmektedir.

Kars muhacirlerinin yanında Memduh Paşa Sivas vilayetinde bulunan ama nereden geldiklerine dair dönem salnamesinde bir bilgi bulunmayan muhacir gruplarının yerleştirilmesi içinde gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıştır.

Bahsi geçen muhacir gruplardan biri Ankara vilayeti tarafından alınan kararla iskân edilmek üzere iki sene önce Samsun’dan Amasya ‘ya gönderilmiştir. 150 haneye sahip bu muhacir grup Amasya’ya gitmemek için direnmişler ve sevkleri için ilk girişim başarısız olmuş bu durum muhacirlerin iskânında Amasya mutasarrıflığını yavaşlatmıştır. Memduh Paşa Sivas Valiliği döneminde Amasya’ya yaptığı teftiş sırasında bu muhacirleri tamamen yerleştirmiştir. Amasya’nın Havza, Ladik ve Köprü kazalarında beş adet muhacir köyü teşkil edilmiştir. (Karaman:2001:53)

Bir başka muhacir grup ise diğer gruplara göre daha çok hane sayısına sahiptir. Sivas’a bağlı Tokat sancağında bulunan bu grupta 215 hane muhacir bulunmaktadır ve Memduh Paşa tarafından bu grubun büyük bir özenle mükemmel bir şekilde iskân edildiği görülmektedir (Karaman:2001:54)

Tablo VIII ‘de yer alan 1890 yılındaki Sivas vilayetinin nüfus sayımı sonuçları incelendiğinde muhacirlerin toplam nüfusu 24.915 ‘dir. Yine aynı salnamede yer almasına rağmen Memduh Paşa’nın iskânı için uğraştığı gruplardan ikisinin bu nüfus sayımına dahil edilmediğini görüyoruz. Nüfus sayımına göre Sivas vilayet merkezinde hiç muhacir bulunmuyor ancak daha önce belirttiğimiz gibi Memduh Paşa

döneminde 122 hane muhacir Sivas vilayet merkezinde Kabak Meydanı yakınlarında bir mahallede iskân edilmiştir. (Karaman:2001:55)

Diğer grupta yine aynı şekilde Tablo VIII 'de yer alan 1890 nüfus sayımına göre Amasya'nın Ladik kazasında hiç muhacir bulunmadığı belirtilirken daha önce değindiğimiz gibi Memduh Paşa muhacirlerin yerleşmesi için Ladik kazasına köy kurdu muştur.

122 hanenin ve Amasya'ya yerleştirilen 150 hane nüfus sayımına dahil edilmiştir Dolayısıyla bu durum bize Tokat'a yerleştirilen 215 hanenin de bu 1890'da yapılan nüfus sayımına dahil edilmediğini düşündürmüştü de diğer taraftan bu üç muhacir grubun tam olarak aynı tarihte yerleştirilip yerleştirilmediğine dair elimizde herhangi bir bilginin olmaması bize yalnız Sivas merkeze yerleştirilen 122 hanelik Kars muhacirleri ve Amasya'ya yerleştirilen 150 hane hakkında yorum yapma imkanı sağlıyor. Ayrıca salnamede belirtilmeyen 122 hanelik Kars muhacirlerinin İskânın tarihi hakkında da varsayımda bulunulabilir. 1306 'da Sivas'a tayin olan Memduh Paşa neredeyse üç yıl kaldığına göre bu iskân 1308 (1890) nüfus sayımı sonrasında yapılmıştır. Buna göre iskânın 1308 (yılının sonlarına doğru) 1309 (Memduh Paşanın görevden alınma tarihi) yılları arasında bir tarihte yer alması gerekir.

TABLO VIII⁵²

1890 Nüfusuna Göre Sivas Vilayetinde Muhacirler

<u>YERLEŞİM MERKEZİ</u>	<u>MUHACİR</u>
SİVAS SANCAĞI	-
Koçgiri Kazası	1.378
Aziziye Kazası	9.200
Gürün Kazası	157
Hafik Kazası	1.600
TOKAT SANCAĞI	-
Zil Kazası	6.868
Niksar Kazası	200
AMASYA SANCAĞI	1.239
Merzifon Kazası	504
Madensim Kazası	180
Ladik Kazası	-
Osmancık Kazası	114
Köprü Kazası	1.011
Mecidözü Kazası	1.513
Havza Kazası	511
KARAHİSAR-I ŞARKİ SAN.	-
Suşehri Kazası	400
Alucra Kazası	40
TOPLAM	24.915

⁵² Salnameden alınan bu tablo değiştirilerek kullanılmıştır (Karaman:2001)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMDUH PAŞA'NIN SİVAS VALİLİĞİNDEN

ALINMASINA SEBEP OLAN OLAYLAR ZİNCİRİ

Sarayın ve hükümetin emriyle vilayete gönderilen müfettişlerin uzun süren denetimleri sonucunda hazırlanan raporlar, valinin Sivas'tan azledilme süreci hakkında ilginç bilgiler sunmaktadır. Vali hakkında İstanbul'a gelen şikayetlerin artması üzerine konuyla ilgili yazışmaların 23 Kasım 1891 (20 Rebiulahir 1309) tarihinde başladığı anlaşılmaktadır. Vilayetlerin bağlı olduğu Dahiliye Nezaretinden sadarete yazılan bir tezkerede "*Sivas Vilayeti Valisi atufetlu Memduh Paşa Efendi hazretlerinin hal ve idaresince bir müddetden beru vuku bulmakta olan şikâyât tezâyüd etmekde ve muhalifi rıza-yı âlî olan bir takım sû-i isti 'mâlâta dair ihbârât dahi vuku bulmakta idüğüne mebni, bi'l-etrâf icra-yı tahkikat ile hakikat-ı hâle kesb-i vukuf ı tâm olunmak için münasib bir tahkik memurinin tayin ve i'zâmı*" için izin istenmiştir. Üç gün sonra, 26 Kasım'da, Sadrazam "*suret-i mahsusada mahremane icra-yı tahkikat olunarak neticesinin ve ol babdaki hissiyât ve mütala'âtının İn 'l-etrafrış 'ârı zımında orada ve olmadığı halde civarda bulunan kumarıdanlardan birine tebliğât-ı lâzime icrasıyla alınacak malumatın izhârına himmet buyurulması*"nı Seraskerliğe yazmıştır (BOA, A.MKT.MHM 502/52, 1309 C18 (19 Ocak 1892)).

Bir hafta sonra (3 Aralık 1891) Mirliya Ali Fuad Paşa'ya, Sivas Kumandan vekili Miralay Cemal Bey'i de heyete dahil ederek, bir tahkikat yürütmesi emrini veren Seraskerlik, 8 Şubat 1892 tarihinde, Sadarete gerekli tahkikatın yapıldığını belirten bir yazı göndermiştir. Memduh Paşa hakkında hazırlanan bu ilk raporda valinin birçok konuda suistimali görülmüştür. Bu rapor sadaret tarafından saraya ulaştırıldığında padişahın valinin görevden alınarak yerine Kudüs eski mutasarrıfı Reşad Paşa'nın getirilmesi için izin istenmiştir. Ancak 4 Mart 1892 (4 Şaban 1309) tarihinde bu rapora cevaben gönderilen padişah iradesinde, Sivas Valisi Memduh Paşa'nın "*orada beka-yı memuriyeti muvafık-ı hal ve maslahat*" olacağı ifade edilmiştir (BOA, Y.MTV. 73/108, 1310 C 14 (3 Ocak 1893)).

İki ay sonra Memduh Paşa yine sorun çıkarmış ve bu sefer Musul valisiyle becayişi gündeme getirilmiştir. Sivas Valisi Memduh Paşa, kendi inhasıyla tayin ettirdiği Tokat Mutasarrıfı Rasih Bey'in yetmiş seksen gün sonra azlini talep etmiş; bunun üzerine yapılan tahkikat neticesinde yine valinin suistimali tezahür etmiştir (BOA, YA.HUS 259/50, 1309 (6 Mayıs 1892)). Ancak padişahın tam güvenine sahip olan vali yerini korumaya devam etmiştir. Lakin şikâyetler sürmüş olmalı ki, altı ay kadar sonra "*Memduh Paşa'nın lehinde ve aleyhinde vuku'bulan iş'ârâtın tahkiki için i'timada şâyân birinin gizlice Sivas'a gönderilmesinin münâsib olacağı*" irade buyrulmuştur (BOA,Y.MTV. 73/108, 1310 C 14 (3 Ocak 1893)). Memduh Paşa hakkındaki şikayetleri araştırmak üzere Mirliva Ziya Paşa başkanlığında bir heyet Sivas Vilayeti'ni denetlemek üzere görevlendirilmiştir. Bu denetleme sonucunda da Memduh Paşa'nın tekrar Konya valiliğine nakledilmesi tavsiyesi sadarettten saraya arz edilmiştir. Sarayın bu kez sadarettten gönderilen arzı değerlendirerek Konya'ya olmasa bile yine komşu bir Anadolu vilayetine, Ankara'ya, vali olarak Memduh Paşa'yı gönderdiği görülmektedir.

İşte bu teftiş raporları aracılığı ile ve bu raporları destekler nitelikte ki belgelerle Memduh Paşa'nın Sivas valiliğinden alınmasına sebep olan olaylar zincirinin halkaları hakkında bilgi edinmeye çalışacağız.

A-MEMDUH PAŞA'NIN SİVAS VALİLİĞİNDE ERMENİLER (1889-1892)

Memduh Paşa'nın Ermenilerin ve yabancı konsolosların şikayetleri üzerine Sivas' valiliğinden alındığı şu cümlelerle ifade edilmiştir : "*esna-yı memuriyetinde ifa-yı hüsn-i hizmet eylediği nezd-i rekâyik-vefd-i mülükânede kaviyyen manzur olub, zaten kendüsünün Ermeni mefâsidinin mevki-i fi'le konmasına meydan vermemesinden dolayı Ermenilerle dâhli-i vilayetteki bazı ecnebi konsoloslarının vuku bulan şikayetleri üzerine Babialice azli cihetine gidilmiş*" (BOA, Y.PRK.BŞK 28/99, 1310 C8 (28 Aralık 1892)).

Bir çok belgede Memduh Paşa hakkında teftiş raporlarına yansıyan diğer şikâyetlerin göz ardı edilerek yalnız Ermeni fesadı nedeniyle görev alındığının belirtilmesi bize Ermenilerin isteklerine bir kez daha⁵³ ulaşımlarında başarılı olduklarını kanıtlamakla kalmıyor güçlerinin de giderek arttığını gösteriyor.

1- Ermenilerin Sebep Olduğu Sorunlar

Teftiş raporlarındaki giriş bölümünün hemen ardından Ermenilerin sebep oldukları olaylardan bahsedilir ve Memduh paşa'nın bu durumda takındığı tavır eleştirilir. Ermenilerle ilgili sorunların anlatıldığı bölümlerin ardından valinin hakkındaki diğer şikâyetlere değinilir. Biz teftiş raporları hakkında daha geniş kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek ve olaylar hakkında teftiş raporlarından bağımsız belgeleri inceleyebilmek için başlıklar halinde bir ayırım yapmayı uygun gördük.

a- Sivas Vilayeti'nde Ermeni Propagandacıların Durumu

19. Asrın son on yılına girilirken Ermeni propagandalarının gizlilikten çıktığı, kasaba ve kazalarda propagandacıların arttığı, açıktan ihtilal senaryolarının yazılmaya başlandığı görülmektedir. Propagandacıların genellikle Sivas kazalarında ve köylerinde etkili olurken Sivas Vilayet merkezinde etkili olmadıkları görülmektedir. Ermeniler tarafından şehirde asayişin yerinde olduğu, Ermeni halkın huzur içerisinde günlük işleriyle uğraştığı, hükümetle vatandaşın ilişkilerinde hiçbir sorun bulunmadığı belirtilmiş ve Sivas Valisi Memduh Paşa'ya övgüler yağdırılmıştır (BOA.Y.PRK.AZJ. 21/91, 1309 Z 15 (11 Temmuz 1892)).

Ermeni propagandacıların, şehirli Ermenilerin tepkisiyle karşılaştıkları için şehir merkezinde etkili olmadıkları bunun yerine şehre yakın kaza ve köylerde kendilerine yandaş bulabildikleri için buraları mesken edindikleri görülmektedir.

⁵³ Sivas Valisi İsmail Hakkı Paşa'nın görevden alınmsıda da Ermeniler etkili olmuştur.

Divriğide Ermeni Faaliyetleri

Sivas'ın bazı kaza ve köylerinde ise şehirdeki iyi niyetli Ermenilerin yerini ayrılık tohumları ekmek isteyen Ermeni zihniyetleri almıştır. Divriği ve köylerinde Doktor Paşayan ve üç arkadaşı köy köy dolaşarak Ermenistan Devleti fikrini anlatmakta ve muhtemel bir ihtilal için hazırlanmaları yönünde konferanslar vermektedir (Kuzucu ,2003).

Arapkir'de Ermeni Faaliyetleri

Arapkir'de ise Saatçi Agop adında bir ihtilalci elebaşısının, 1891 sonu ile 1892 başında yöredeki ihtilalcilerle işbirliği yaptığı, sözlü ve fiilî olarak hükümet aleyhine kışkırtıcı faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmişti (Kuzucu ,2003).

Gürün de Ermeni Faaliyetleri

Gürün Kazası'nda Agop'un kardeşi Serkiz de benzer çalışmalarda bulunduğu için yakalanmış ve yapılan aramada üzerinden rumuzlu ve şüpheli evrak çıkmıştı. Sivas Valisi Memduh Paşa, iki ihtilalci kardeşi memleketleri Mamuratülaziz'e sürdürmüştü (Kuzucu ,2003).

Şarkî Karahisârda ki Ermeni Faaliyetleri

Memduh Paşa tarafından merkeze gönderilen telgraf aracılığı ile Şarkî Karahisârdaki Ermeni faaliyetlerinden haberdar oluyoruz. Bu telgrafa göre Daniyel'in hanesinde 1 adet rovelver, bir de fişenklik bulunmuş yapılan sorgulamada Daniyel bu silahların kendisinin olmadığını maden direktörlüğünde bulunduğu

sırada kumpanya tarafından verildiğini madenden çıkdıktan sonra kumpanya ya teslim edilmek üzere maden yazıcısı Ebuya itâ ettiğine dair ifade vermesine rağmen bu ifadenin henüz araştırılmadığı araştırma bitince merkeze yine bir telgrafla sonucun bildirileceği belirtilmiştir (BOA.Y.MTV 46 /142 1308.r.29).

Belgede ki bu durum Ermeni vatandaşların işleri gereği bile olsa evlerinde silah bulundurmaları şüphe uyandırdığını göstermekle kalmıyor aynı zaman da dönemin valisi bu durumu merkeze bildirecek kadar bu olaya ehemmiyet verdiğini gösteriyor.. Ancak burada unutulması gereken şey Daniyel isimindeki bu Ermeni yalan söylüyor olabileceğidir ki belki de amacı evindeki bu silahlarla halka zarar vermektir. Bu olay gösteriyor ki Ermeni ister iyi niyetli isterse kötü niyetli olsun o dönem itibarıyla Ermenilere duyulan güvenin azalmıştır.

b- Ermenilerin Düzenledikleri Baskın

(3 Aralık 1891) Mirliva Ali Fuad Paşa'ya, Sivas Kumandan vekili Miralay Cemal Bey'i de heyete dahil ederek, yapılan tahkikat sonucunda hazırlanan rapora göre Sivas Vilayetinde ahalinin zihinlerini işgal eden suistimaller "*köylü lisanına kadar düşmüş*" ve "*mağdurların âvâze-i şikayeti mazlumların ahvâl-i mağduriyeti tevâtür mertebesinde kesb-i tekessür*" etmiştir. Valinin vazife ve salahiyetlerini kendi emelleri yönünde kötüye kullandığını ifade eden teftiş heyeti, Ermeni fesadı hakkında da bir örnek vermiştir: Korucu elbisesi giyerek tebdil-i kiyafet eden silahlı birkaç Ermeni, İrek kasabası ahalisinden Taşçıyan Manuk'ın çiftliğini basarak kızını dağa kaçırmışlardır. Manuk'un geri vilayete yaptığı müracaat ise sonuçlanmamış, hatta şikayetine gereken önem verilmemiştir. "*Ermenilerin korucu elbisesiyle silah be- dest şekavet olmalarındaki nezaket ve ehemmiyet*"e rağmen konunun üzerine neden gidilmediği yönünde valiye bir soru soran müfettişler, Memduh Paşa'dan bir valinin vilayet merkezine üç saatten uzak mahallerde meydana gelen adli olaylara güç yetiremeyeceği, "*valilerin kaza nâibleri kadar haiz-i iktidar olmadıkları*" ve bu gibi şikayetleri diğer binlercesi gibi adliye dairesine havale ettiği cevabını almışlardır. Bu pişkin cevaba hayret eden müfettişler göre, vali aczini açığa çıkararak en

önemli vazifelerinden birine ne kadar umarsız yaklaştığını ve dolayısıyla görevlendirildiği işte padişahın rızasını kazanmakta başarısız olduğunu itiraf etmiştir. (BOA Y PRK ASK. 79/34 1309 B 10 (9 Şubat 1892 :BOA.YEE.35-52).

Memduh Paşa'nın kayıtsız kaldığı Ermeniler tarafından düzenlenen bu baskında dikkat edilmesi gereken husus Ermenilerin koruyucu elbiseli ve silahlı olmasıdır ki bu durum bize baskının önceden planlanmış olduğuna dair ipuçları vermektedir. Koruyucu elbise giymelerindeki amaçları yakalanmak için gizlenmek olabileceği gibi baskından Osmanlı tebaasında yer alan diğer unsurları suçlu duruma getirip kendilerini aklayabilmek olabilir ki böyle bir amaçları olsa bile bu amaca ulaşamadıklarını söylemek yanlış olmasa gerektir Çünkü bu baskını Ermenilerin gerçekleştirdiğine dair bilgi kesin olarak teftiş raporlarında belirtilmiştir. Ayrıca Taşçıyan Manuk'un şikâyeti bizzat kendisinin yapması olayın faillerinin kim olduğu hakkında verilen bilginin güvenilirliği kanıtlamaktadır. Bunun dışında kendi milletlerinde bir kişinin çiftliğine saldırıp kızını kaçırmaları Ermeni çetelerinin kendi milletleri için bile bir tehdit oluşturmakla birlikte namus güvenliğini hiçe saymaları onların gözleminin ne kadar dönmüş olduğunun en büyük kanıtıdır.

c-Zimmete Geçilen Para ve Ardından Evrak Mahzenin Yakılması

Zimmete geçilen para ve ardından evrak mahzenin yakılması birbirinden bağımsız iki olaymış gibi görülsede olaylar üzerindeki sır perdesi aralandıkça bu iki olayın birbirine neden sonuç ilişkisi içerisinde bağlı olduğu görülmektedir. Muhtemelen zimmete geçirilen para örtbas edebilmesi için kayıtların yok edilmesi gerekiyordu bunu içinse en uygun çözüm evrak mahzenin yakılmasıydı.

Bu iki olayın bütün teftiş raporlarına aynı şekilde yansdığı görülürken bu raporlardan dışında sadece bir belgede evrak mahzenin yakılması olayına değinilmiştir. Bu belgelerden yolla çıkararak üç yüz altmış bin kuruş zimmeti geçirdiği anlaşılan ve bundan dolayı hesaplarında büyük açıklar veren eski Sandık Eminleri Antranik Vartanyan ile beşyüz küsur bin kuruş zimmeti geçirdiği anlaşılan Sandık Emni Taş-

çı oğlu Dimyetos haklarında gereken kanuni muamelenin ciddiyetle yapılmayarak geçirilmesi; eski Defterdar İbrahim Efendi'nin aleyhindeki şikayet üzerine açığa alındığı bir sırada Sivas'ta hükümet dairesi dâhilindeki mahzende bulunan mali defterlerin ve evrakın kasden gazyağıyla yakılması ve iki gün önce mahzenin anahtarının Dimyat'ın aldığı bilmekte iken bir odacı ve iki hamal adliyeye verilip zimmetine para geçiren şahıslarsa berat ederken bu konudaki muamele gereği gibi yürütülemeyip işin üzeri kapatılmaya çalışması gibi bir tavır sergilendiği belirtilmektedir (BOA YEE.35-52).

Eski sandık eminin Antranik Vartanyan üçyüz almış bin kuruşu sonraki sandık emini Taşçı oğlu Dimyetos beşyüz küsur bin kuruşu zimmetine geçirmesi gelen gidene aratır atasözünün haklılığını bir kez daha kanıtlar niteliktedir. Özellikle Defterdar İbrahim Efendi açığa alınca zimmete geçirilen paralar gün ışığına çıkmasını diye mahzen yakıldığını düşünülürse bu yolsuzluğun ortaya çıkmasının asıl müsebibinin Defterdar İbrahim Efendi olduğunu söylemek pekte yanlış olmasa gerektir. Muhtemelen Defterdar İbrahim Efendi Vartanyan ve Dimyetos'un suç ortağıdır ve tutuğu kayıtlar sayesinde kimse sandık eminlerinden şüphelenmemiştir. Defterdar İbrahim Efendi açığa alınca olayların arkası çorap sökücü gibi gelmiş ve sonuçta da deliller yok olsun diye mahzen yakılmıştır. Bu yolsuzlukları her nasılsa fark etmeyen Memduh Paşa yolsuzluklar ortaya çıktığında teftiş raporuna göre üzerini kapatmaya çalışmıştır ki bu durum bize Memduh Paşa'nın da bu yolsuzluklarda parmağı olduğu yönde bir yorum yapmaya itmektedir. Olaya daha objektif bir bakış açısıyla yaklaşmak için bir de elimizde bulunan teftiş raporlarında müstakil belgeleri incelemenin yerinde olacağı kanısındayız.

Müstakil belge beş sayfadan oluşmaktadır ve bu aynı koda sahip beş belge tarafımızdan birden beşe kadar numaralandırılmıştır. Bu belgelerin ilki Sivas adliyesine yazılmıştır. Bu olayın mülki kanunlara mı yoksa adli kanunlara göre mi değerlendirileceği sorulup hangi makama aitse evrak üzerinde karar verme yetkisini ona ait olduğu belirtilerek ileride bu makamın aldığı karara itiraz edilirse temize gitme yolunun açılacağı belirtilmiştir (BOA DH.MKT 3/11).

İkinci Belgede ise mahzen içerisinde bulunan belgelerlerin dökümü yapılmıştır lakin transkripsiyon esnasında bu dökümü yapılan belgelerde ikisinin tam olarak anlaşılmadığından soru işareti belirttik. Ayrıca belgeyi orijinalindeki tabloya bağlı kalınarak yansıttık.

IX Tablo dikkatle incelendiğinde bir yerler bir aksaklık olduğu hemen dikkati çekmektedir. Şöyle ki dökümü verilen evrak adedinin toplamı 39 olarak veriliyor ancak bu toplamın bir sağlaması yapıldığında evrak adedi 31 çıkmaktadır. Bu duruma bakarak ne olduğu belirtilmeyen ama toplamda karşımıza çıkan bu 8 evrakın yapılan yolsuzluğa delil oluşturabileceği için adının bile anılmadığını düşünmekle birlikte eğer gerçekten varsayımımız doğru ise mahzenin yakılmasının asıl sebebi de bu adı bile anılmayan 8 evrak olduğu söyleyebiliriz.

TABLO IX⁵⁴

Sivas Hükümet Evrak Mahzeninde Yanan Belgeler

7.. 1310 15 kanu- ni evvel 1308	Sivas 754	Sivas hükümet evrak mahzenin ihrâkında mazen olan sabık sadık emini Dimyatıs vesaire hakkında takibat-ı kanun icrası mülkiye ve adliye müde-i umiliklerinden hangisine ait olduğuna teredüd hasıl olmuş olduğuna.. istinad* muameleye dair
.adet evrak	Sivas valiliğine 17 numaralı ve 30 ve 1308 sene tarihli tah-	Sıra numeroları
1	rirat-ı	0
1	Mülkiye müde-i umumiyesin muteala namesi	1
1	Adliye müde-i umumiyesinin muteala namesi	2
1	Heyet-i inha mid numum ?	3
5	Zabıt varakası ma sure	4
1	Muhreik olan dafatir-i dair defter	5
7	Celb-i tezkiresi	6
2	İstiza kanem?	7
3	İki adet polis ser komiserini ruzname	8
5	adliye mer'i umumiyeisine müzekeresi	9
3	Sivas valiliğine istitak müde-i umumiyesine tezkire	10
1	Sivas bidayet Mahkemesi tezkiresi	11
39		

⁵⁴ ” (BOA DH.MKT 3/11 (1310.ş 29) II)

Bir sonraki belgede karşımıza çıkan ifadeden artık failerin yargılama süreci içerisinde girildiğinin anlaşılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus failerin iki suçtan dolayı yargılanmalarındır ki bunlardan ilki teftiş raporlarında değinilen eski sandık sminleri Antranik Vartanyan Üç yüz altmış bin kuruş zimmeti geçirdiği ve Sandık Emmini Taşçı oğlu Dimyetos beşyüz küsur bin kuruş zimmeti geçirmesi hakkındaki suçlamadır ki belgeninde devamında bu suçtan berat ettiklerini görülmektedir. BOA DH.MKT 3/11 (1310.ş 29) III) İkinci suç ise yine teftiş raporlarında (BOA.YA .HUS 259/50 - BOA Y PRK ASK. 79/34 1309 B 10 (9 Şubat 1892) BOA YEE.35-52) belirtilen evrak mahzenin yakılmasıdır ki bu suç hakkında “*cürm cina-yet derecesinde bulunmak*” tabiri kullanılıyor elbete cürmü cinayet derecesinde adledilen bu suçun cezası büyük olacaktır diye düşünürken verilen kararın yine berbat olması şaşırtıcı ve mahkemenin tarafsız olmadığının da göstergesidir. Ortada iki tür suç olmasına rağmen işin garip tarafı suçlu yoktur. Ayrıca failerin berat kararı açıklandıktan sonra mahkeme adliyeye sevkedilmelerine gerekli olmadığı belirtiliyor (BOA DH.MKT 3/11 (1310.ş 29))

Böylelikle ilk belgedeki bu olayın mülki yoksa adli kanunlara göre mi değerlendirileceği sorusu yanıt belli oluyor. Adli mahkemeye gerek olmadığı belirtilmesi olayın mülki kanunlara göre kurulan bir yargılanma sürecinden geçtiği göstermektedir. Teftiş raporlarında zimmete geçilen para ve ardından evrak mahzenin yakılması dair olayların üzeri kapatılmaya çalışılıyor denilmesinin nedeni muhakkak mülki mahkemede sanıkların berat etmesi yönünde alınan kararlardır.

d. Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği Sırasında Ermeniler Olaylarını Teşvik Ettiğine Dair

Yeni Sivas Valisinin Halil Bey Memduh Paşa Ermenilerin sebep oldukları olayları teşvik ettiğini Şöyle dile gerilmiştir.

“Sivas Vali-i cedîdi Halil Bey mahall-i memuriyetine muvâsalat eder etmez pek çok müşkilâta tesadüf etmiştir. Selefi ve el-yevm Ankara valisi bulunan Memduh Paşa şimdiye değin zuhur eden Ermeni

vekâyi'inin hemen cümlesinin müşevviki idi.” .”(BOA, Y.PRK.EŞA 49/103, [1313].)

Memduh Paşa’ a uyguladığı sert politika sebebiyle istemeden de olsa Ermenileri kışkırtmış olabilir. Lakin bu durum bir varsayım olduğu unutulmamalıdır. Çünkü Sivas’ valiliği yaptığı dönem içerisinde Memduh Paşa’nın Ermenileri yermekten ziyade çeşitli sorunlarına çözüm yolları bulmaya çalıştığı görülmektedir.

e. Ermeni Olaylarının Dış Basındaki Yankısı

Memduh Paşa'nın Sivas yıllarıyla ilgili olarak hem valiliği zamanında, hem de sonraki yıllarda resmi yazışmalar ve dış basında en çok Ermeni meselesine yaklaşımı konu olmuştur. Bu konu hakkında dış basında yer alan özellikle iki haberin varlığından söz edilmektedir

Bunlardan ilki Osmanlı devletinin Londra Sefareti, Hariciye Nezaretinde 15 Temmuz 1890 tarihinde *Daily News* gazetesinden çevrilen bir haber göndermiştir. Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı bazı olayları ve bu minvalde Sivas'ın Alakilise köyünde bazı Ermeniler'in vergilerini ödeyemedikleri için polis tarafından yakıldıklarını ve Sivas Ermeni murahhasasının şikayetine rağmen polislerin cezalandırılmadıklarını anlatan 12 Haziran 1890 tarihli *Daily New* haberinin doğru olup olmadığını, İngiliz parlamentosunda muhalefet kendi hükümetine sormuştur. (BOA. YA.HUS. 237/35)⁵⁵

Bunlardan ikincisi ise Berlin Sefaret Müsteşarı Mehmed Rıfat Bey tarafından saraya gönderilen bir haberdir. Bu haberde Almanya'da Kos? adlı bir gazetede Sivas Ermenilerinin kaleme aldığı bir yazıda. Memduh (Bey'in) Paşa'nın Sivas vali-

⁵⁵ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri I (1845-1890), Ankara 2004, s.221'de BOA. YA.HUS. 237/35

si⁵⁶ iken Ermeniler'e karşı sert tedbirler uyguladığı, ifade edilmiştir (BOA, Y.PRK.EŞA 49/103, [1313].).

Muhtemelen bu iki haberin perde arkasında çeşitli oyunlar oynanmaktadır. Osmanlı tebası içerisinde çeşitli imyazlar elde etme çabası içerisindeki bir grup Ermeni bu iddiaların ortaya atarak uluslar arası zeminde haklılıklarını kanıtlanamaya çalışıyor olabilirler

2-Memduh Paşa Hakkında Ermenilerin Görüşleri

Memduh Paşa'nın Ermeni fesadına karşı müsamahasız bir politika izlemesinden Sivas'taki sadık Ermeni büyüklerinin de memnuniyet duydukları ekabirden elli dört Ermeni'nin İstanbul'a gönderdiği mahzarda görülmüştür: “*Hamdolsun, vilayetimizde İslam ahali ile yekdiğerimizin hoşnudî üzere imtizacda bulunulması hususunda vali-yi âlî atufetlu Memduh Paşa efendi hazretlerinin gece gündüz ittihaz etmekte olduğu tedâbir, sâ'ibe-i fi'iliyyât ve âsâr ile sabitdir. Müşarünileyh, Ermeni meselesi nâmını alet-i menfaat olmağa kimseye meydan vermedi. Vilayet dahilinde ber-karar olan emn u istirahat-ı umumiyeyi bir kat daha takviye eylemek için kendüsi geçende diğêr mahallere azimet eyledi. Kemal-i asayişle yaşamaktayız*” (BOA.Y.PRK.AZJ. 21/91, 1309 Z 15 (11 Temmuz 1892)).

Şehirli Ermenilerini vali hakkında herhangi bir şikayetleri olmadığı gibi valinin yönetimin gayet memnun olduklarını en büyük göstergesidir bunu dışında bu belge şehirli Ermenilerin, provaktörleri desteklemediğinin en büyük delil olmakla birlikte Ermenilerin sorunun temelinde ekonomik kaygıların bulunduğu dair bilgiler vermektedir. Şöyle ki belgede Ermenilerin önde gelen ailelerin belirli bir ekonomik seviye ulaştıkları Ekabir tabiriyle anlatılmaya çalışılmıştır dolayısıyla bu durum bizi ekonomik durumları iyi olan şehirli Ermenileri yönetimde memnun olduğu an-

⁵⁶ İncelenecek olan belge Memduh Paşa Ankara valisi iken kaleme alınmış olmasına rağmen muhteva bakımından Memduh Paşa'nın Sivas Valiliği dönemi ile alakalıdır.

çak ekonomik durumu iyi olmayan Ermeniler vilayet yönetiminden ve validen memnun olmadıklarını yönünde fikir yürütmeye sevk etmiştir

B- HAVZA KAPLICASI GASP OLAYI

Havza kaplıcaları hakkındaki bu olay, Memduh Paşa 'nın Sivas valiliği döneminde meydana gelmesine rağmen teftiş raporlarında bu konuya değinilmediğini görüyoruz. Bu durum bize teftiş raporların da bazı suiistimallerin gözden kaçmış olabileceği düşündürmektedir. Ayrıca Havza kaplıcaları olayı Memduh Paşa'nın Sivas valiliği dönemde meydana gelmesine rağmen bu konudaki şikayetlerin dahiliye nazırlığı sırasında ortaya çıkması gayet ilginçtir. Belki de bu olay daha önce bilinmesine rağmen gün yüzüne çıkarılmamış Memduh Paşa kariyerinde ki en yüksek mevkiye ulaşınca buna engel olmak isteyen muhalif kişileri aracılığı ile ortaya çıkarılmıştır.

Belgelerde yer alan iddialar karşısında bu kadarda olmaz dediğimiz anda başka bir iddia diğerini üstüne çıkararak şaşkınlığımızın kat be kat artmasına neden oluyor bu iddialardan ilki bir Dahiliye nazırı Memduh Paşa Sivas Valisi iken Havzada bulunan Sa'di Paşa'nın tarafından yaptırılıp vakfedilen beşyüz senelik Kaplıca Hamamı'nın suyunu zorbalıkla elgeçirip vakıfı muhafaza edenleri uzaklaştırıp zulüm etmesi dir ki bu idea doğru ise bir valinin vakıf malılarına göz dikmiş olması maddi olarak zafiyette bulunduğunu kanıtlamakla kalmıyor manevi olarak zayıflette bulunduğunu kanıtlıyor. Hayır için oluşturulan vakfın mallarını zorla el koyan.valimizin kaplıcanın yakınında bulunan müslüman mezarlarda bulunan duvarlarındaki taşları alarak bu taşları otel ve hamamın yapımında kullandığı ve bununla da yetinmeyerek belediye sandığında bulunan kaplıca gelirlerin otuz küsur bin kuruşu zorla alarak otel ve hamamın diğer inşaat giderleride kullandığı iddia edilmektedir. İnşaat bitince burayı hile ile kızına devrederedip yine zorla kiraya vermiş ancak satmak istemesi üzerine harekete geçen Havza Redif Mülazımı Ömer aşhane cemaati adına bu durumu kaleme alarak maarif name göre bu hamama ve otele el konulup bu konuda takkikat yapılmasını istemiştir (BOA.DH.MKT 2614/10 T.1326.Ş.27).

Karşımıza çıkan diğer bir belgede öncelikle olayın özetlendiğini sonrasında ise bahsi geçen binaların memleket namına iadesinin istenerek bu konuda tahkikatın yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (BOA. DH. MKT 2672 / 69 1326.Za.8). Bu konu ile alakalı tahkikat yapıldı mı yapılmadı mı herhangi bir bilgi yada belgeye rast gelmiyoruz ancak bu Memduh Paşa'nın otelin ve hamamı kızına devretmesi ve kendi üzerine geçirmemesi bu olayın örtbas edebilmek için çaba sarf edildiğini düşündürmektedir (BOA. D.H.MKT 2614/10 T.1326.Ş.27).

Ayrıca Havza ilçesinin internet resmi sitesinden öğrendiğimiz kadarıyla “1890 tarihinde II. Abdülhamit'in son Dahiliye Nazırı Mazmun Paşazade Memduh Paşa Sivas Valisi iken hamamı inşaa ettirmiştir. Memduh Paşa ile Havza eşrafından Mahmut Çonoğlu arasında anlaşmazlık olmuş, bu nedenle Mahmut Ağa Alucra kasabasına sürgün edilmiş, Memduh Paşa ölünce kızı ile Mahmut Ağa anlaşmışlar ve hamamın geliri maarif hizmetlerinde kullanılmak üzere tahsis edilmiş ve bu nedenle de hamamın adı Maarif hamamı olarak kalmıştır.

Daha sonra belediyeye geçen hamam ve üzerindeki ahşap otel birkaç kez tamir edilmiştir. 1951 yılında otel tamamen yıkılıp yeniden yapılarak hizmete sunulmuştur. 1970 yılında otel bölümü yeniden inşa edilmiş ve bugünkü şekle getirilmiştir (<http://havza.meb.gov.tr/HAVZA/index.htm>). Bununla birlikte 25 Mayıs -13 Haziran 1919 arasında Havzada kalan Mustafa Kemal Paşa bu süre zarfında maarif hamamında kaldığı için paşa hamamı olarak biliniyor (www.maariftermalotel.com)

Memduh Paşa Sivas valiliği sırasında Havza eşrafından Mahmut Çonoğlu arasındaki ne anlaşmazlık ne de Mahmut Çonoğlu'nun Aluçraya sürgün hakkında bilgi bulunmamasıyla birlikte belgede geçen “Sa'di Paşa'nın vakıfının muhafaza eden kişisinin Memduh Paşa tarafından uzaklaştırılmasıyla” (BOA.D.H.MKT 2614/10. T.1326.Ş.27) kasıt edilen belki de Mahmut Çonoğlu'dur. Ayrıca Memduh Paşa'nın kızı ile kaplıca sorunun çözümünde de Mahmut Çonoğlu'nun isminin zikredilmesi bu varsayımı doğru olabileceğini göstermektedir. Eğer bu olay doğru ise Memduh Paşa'nın döneminde olmasa bile o ölünce kızı tarafından otel ve hamamın gelirleri eğitim amaçlı kullanılmak üzere bağışlanması tabiri caizse hakkın yerini bulması şeklinde yorumlanabilir.

C-ALİ PAŞA CAMİSİNDEN ALINAN KİLİM

Memduh Paşa'ya atfettilen diğer suistimallerle kıyaslandığında pekte ehemmiyeti yokmuş gibi görünen bu kilim meselesi eğer doğru ise Memduh Paşa'nın beğendiği şeylere camide bile bulursa nasıl kılıf uydurarak sahiplendiğini gösterir niteliktedir. Kilim meselesi ile ilgili elimizde yalnız bir belge bulunmakta bu belgeye göre durum şöyle izah edilmiştir “*Sivas Vali-i Sabıkı Memduh Paşa'in sekiz mah mukaddem nakışını almak üzere şehrimizdeki Ali Paşa Camii'nden celb itdiği ve zi kıymet antika kilimi elyevm vürud itmediginden vakfın ziyâ' cemaatin sadağın-mucib bulunduğundan mezkur kilimin icab idenlere iadesi evvel müterihimdir.* BOA.DH.MKT 2050/137 1310.b.22)

Muhtemelen Memduh Paşa Tokat seyahati sırasında Ali Paşa Camii görmüştür bu kilim ve nakışı alınmak üzere camiden alınan kilim kıymetli bir antikadır. Sonrasında geri gönderilmediği belirtilerek iadesi istenmektedir. Ancak burada Memduh Paşa'nın kilimi yoksa kilimin nakışını beğendiğini tam olarak anlaşılamamaktadır. Kilimi beğenmedi nakışını beğendi desek kilim nerede? İşte bu sorularımız muhatabı olan belgeleri bulmakta zorlanıyoruz ve sorumuz tarihi anlamak uğruna sorulmuş ve cevapsız kalmış sorular yığınının dahil oluyor.

D- MEMDUH PAŞA'NIN TOKAT'TAN GÖNDERDİĞİ PARA

Sivas vilayet salnamesinden (Karaman 2001) öğrendiğimiz kadarıyla kimi zaman Memduh Paşa sancakları teftiş için seyahate çıkmaktadır. Teftiş raporlarını hepsinde devirde bulunduğu tabiri kullanıldığına göre muhtemelen yine Memduh Paşa teftiş için seyahate çıkmış ve Tokat'ta bulunduğu sırada Sivas'a Ahmet Efendi ile iki bin lira göndermiştir işte bu iki bin liranın bin lirası eşinin namına Bank Vekilli Mösyö'Radigod tarafından Bank-ı Osmanî yatırılmıştır. Muhtemelen diğer bin lirada Ahmet Efendi tarafından Memduh Paşa Sivas'a döndüğünde ona verilmiştir. Buraya kadar Memduh Paşanın ailesinin iaşeni sağlamak için gönderilmiş gibi görünen bu paranın aslında o kadarda masumane olmadığını belirten ifadeler belgenin

devamında dikkati çekmektedir. Memurların tayin edilecekleri görevlerde yeterli olup olunmadığını ve görevden alınmalarının valilerin yetkisi dahilinde bulunduğuna değinildikten sonra Memduh Paşa kastedilerek bir kısım memurun tayinlerini ve görev yerlerinin değişimini menfaatleri doğrultusunda ve kimseye danışmadan yapmasının görevini layıkıyla yerine getirememesine sebep olduğu gibi bu durumun hiç hoş karşılanmadığı da belirtilmiştir. Memduh Paşa'nın Ahalinin güçsüzlerine tehdit edilip zor kullanılarak zarar verip onların darılmasına sebep olurken ahalinin ileri gelenlerine bazılarının iltifatta bulunup ve iyilik yaparak yaptığı yanlışların unutturulmaya çalışıldığı belirtilmiştir (BOA .YEE.35-52 ; BOA.YA .HUS 259/50)

Belge o kadar güzel bir anlatım tarzı bulunmaktadır ki iki olay biriyle alakalı olmasına rağmen direk itamda bulunulmamış ve sanki belgeyi okuyanın yorumuna bırakılmış gibi durmaktadır. Belgede görüleceği gibi öncelikle Memduh Paşa'nın Sivas'a gönderdiği iki bin lirada bahsedilmiş sonrasında memur tayinlerinde ve azilleri de menfaatleri doğrultusunda yaptığı ve ahalinin ileri gelenlerinin desteğini sağladığı belirtilmiştir. Bu durum bizi Memduh Paşa'nın rüşvet almış olabileceği yönünde bir yoruma sevk ediyor ki zaten Memduh Paşa suçlu olarak algılanmasa bu olaya teftiş raporlarında yer verilmezdi.

E. TOKAT'TA REJİ İLE ALAKALI SORUNLAR

Tokat'ta ve Tokat 'ın kazalarında köylerinde tütün yetiştirildiği bilinmesine rağmen Tokat reji idaresinde çalışanların isimleri tek tek zikredilirken Tokat kazalarındaki ve köylerindeki reji çalışanlardan salnamede bahsedilmediğini görülmektedir. Reji idaresi ile ilgili sorunların genelde Tokat kazalarında ve köylerin meydana geldiği teftiş raporlarına yansımıştır

Buna göre Tokat'n Almus-ı köyü ahalisiyle Reji idaresi arasında sorun olan milyon kuruşluk tütünün el konularak (devlet tarafından) bu paranın reji memuruna gönderilmesi gerekirken, bu paranın gönderilmesinden vazgeçildiğini belirtilmiştir. Bu durumu doğru bulmayan reji çalışanları ve tütününe el konulan ahali haklarını

korumak amacıyla üç dört senede beri uğraşmakta oldukları aslında bu konuda rejinin haklılığı anlaşılabilir bu yönde muamelenin yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Halk arasında kötü şöhret kazanan Tokat Mutasarıfı Rasih Efendinin bu konuda hazırladığı hiçbir evrakın ayrıca inceleneceği belirtilmiştir. (BOA .YEE.35-52).

Tokat mutasarıfı Rasih Efendi'ye güven duyulmamasının sebebini Memduh Paşa' tarafından şöyle dile getirilmektedir. "Tokat mutasarıfı Rasih Efendinin Tokat da muhasebe işlerini nizam ve usul dışında ele geçirince reji şirketi hükümetle ortak çıkarları doğrultusunda kolayı zorlaştırmak kârı ve zarara dönüştürmek mümkün olduğuna göre kanunlar gereğince tevkif edilmesi mesuliyetinden çekinmesi gerekliliği Meclis-i irade-i vilayet kararıyla bildirilmiş iken herhangi bir cevap ve düzeltme görülmedi. Makamı çarkerden olunan tebligat ile Tokat reji müdürünün müracaatı telgraf suretleriyle takdim edilmiştir. Tokat sancağında tütünleri ziyan eden diğer bir mahal ahalisi rejiyi şikâyet ettiği evrakı ziraatla ilgili değildir. Fakat Almus köyü halkı bütünü kaçakçılık meşgul olduklarından dolayı reji idaresi zararlı ve kimi zaman hükümet tarafından da yardım edilmektedir. Manevi olarak dayanak bulan bu kişiler, kaçakçılıktan kâr ederek şu husus hakkında mutasarıfılığa tebligatta belirlenen maddeler esasen meclis-i irade vilayetinin kararlarına dayanarak resmi tebligatta muhalefet olmalarında bildikleri bir şey vardır.makamından ayrılmak zorunda olduğu diğer sebebi açıklasa bile haftalarca cevap vermemek kaçakçıları korunması ve kaçağa meydan boş bırakıp hazinenin kaynağına zarar verdiği gayet net olduğundan ve bu zarara geçen yıl Tokat sancağına dahil edilmiştir" (BOA YA .HUS 259/50) Bu belgeyi kısaca özetleyecek olursak Memduh Paşa, Rasih Efendi'nin reji idaresine zarar verdiğini ve tutuklanması gerektiğini değinmekle kalmıyor tutuklanacağına dair bir uyarı gönderdiğini ve bu uyarıya cevap almadığını vurguluyor Memduh Paşa'ya göre tütün kaçakçılığı yapan Almus halkının kaçakçılık meşgul olduklarından dolayı reji idaresi zarar gördüğü ve bu kaçakçılık işinde Almuslulara ,Rasih Efendinin destek verdiği göndermeler yaparak ifsde ediyor

Almus'tan başka reji idaresinin bulunduğu diğer bir yerleşim birimide Erbağ'dır. Burada da reji ve Erbağlılar arasında bir anlaşmazlık bulunmaktadır. Şöyle ki Erbağ kazasında reji idaresine yerli kadınların hücum göstererek oranın reji

yöneticisini tehdit ve kuvvet kullanmaları üstüne asıl böyle bir uygunsuzluğa sebep olanlar karşı gerekli hükümler mutasarrıflığa hemen bildirildiği halde şimdi mutasarrıflık tarafından reji işlerinde usulsüzlüklere göz yuman kimselerin çıkarılmasının ve hatalı olunan noktaları ahaliye haber verilmesi ahalinin reji aleyhinde isyanına ve hareketlenmeye sebebiyet vereceğinden mutasarrıf Rasih Efendinin davranışları ve tavrı hangi noktana bakılırsa bakılsın münasip değildir (BOA YA .HUS 259/50). Al-muslulardan sonra Erbalıların da rejiye zarar verdiği anlaşılmaktadır. Yalnız reji idaresine zarar verme şekilleri birbirinden farklı olmakla birlikte iki olayında müsebbibi Memduh Paşa'ya göre Rasih Efendidir.

Tokat'ın Erbaa kazasında reji idaresine yerli kadınların hücum ederek Reji yöneticisine kadınların saldırmalarının muhtemelen iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi kadınlara daha az ceza verilir yahut hiç ceza verilmez diye kadınların öne sürülmesi yani maşa gibi kullanılması ikinci olasılıksa genellikle tütün işçilerinin çoğunun kadınlar olmasıdır ve haksızlığa uğradıkları için bu saldırıyı yapmış olmalarıdır ki bu olasılık daha muhtemeldir. Kadınların kaba kuvvete başvurmaları hoş olmamakla birlikte gerçekten haklarını aramak böyle bir girişimde bulundularsa cesaretleri bizce takdire şayandır.

Belgenin sonunda ise Memduh Paşa'reji idaresini tokat'ta kaçığa fırsat vermiş olmasından dolayı zarar edeceği için bu zararı telafisi için reji idaresi dava açarsa bu davanın maliye nezareti havale edileği belirtilmiştir. Dolayısıyla devletin bu zararı karşılamak zorunda kalacağı için zarar edeceğini vurgulamıştır. (BOA YA .HUS 259/50)

F. MEMDUH PAŞA'NIN YÖNETİM KADROSUYLA ALAKALI SORUNLAR

1-Sivas Vilayet Merkezindeki İdari Kadro ile İlgili Sorunlar

Raporda, valinin Sivas'a gelirken Konya vilayetinden beraberinde getirmiş olduğu Fahri ve Diyarbakırlı Ulvi Efendilerle, Mamuretülaziz vilayetinden uygunsuz davranışları yüzünden ayrılıp Sivas'a gelen ve valinin sahabetine mazhar olarak Nafia Komisyonu kitabetiyle Hazine Vekaleti'ne tayin olunan Trabzonlu Ahmed Efendi'nin "*daire-i hususiyet ve mahremiyette bulunmaları ve ahval-i nâ-marziyye ve ğayr-i lâyıkaya harîsâne ve serbestâne mütecasir olmaları*" ve vilayete bağlı sancak ve kazalara yapılan devir gezilerinde valiye refakat ederek köylü ahaliye "*lisana alınamayacak bir dereceye kadar tenezzüf* ederek kötü muamelede bulunmaları şikayet edilmiştir. Fahri Efendi'nin Hafik Mal memurluğu sırasında hesapta açık çıkması üzerine, kendisinin mahsus İstanbul'a gönderildiği bir zamanda mali defterlerin ve evrakın çalınması; aynı şekilde hesaplarında büyük açıklar veren eski Sandık Eminleri Antranik Vartanyan ile Taşçı oğlu Dimyetos haklarında gereken kanuni muamelenin ciddiyetle yapılmayarak geçiştirilmesi; eski Defterdar İbrahim Efendi'nin aleyhindeki şikayet üzerine açığa alındığı bir sırada Sivas'da hükümet dairesidâhilindeki mahzende bulunan mali defterlerin ve evrakın kısmen ve kasden gazyağıyla yakılması (BOA.YEE.35-52 1327R.06)

Bu gibi olaylar Memduh Paşa'nın emrinde çalışanların iç yüzün görülmesi açısından gayet önemlidir. Eğer bu idealar doğru ise nerede işi gücü olan sahtekarlık ne kadar adam varsa Memduh Paşa'nın idari kadrosunda görev alması bizce onun için büyük talihsizliktir Memduh Paşa süttten çıkmış ak kaşık bile olsa kar etmez . Çünkü atalar ne demiş kara kazanın yanından geçen kararır. Gerçi kimin kimi karartığı pek değildir.

2-Tokat Sancağındaki İdari Kadro ile İlgili Sorunlar

Tokat'ta ki en büyük idari sorun mutasarrıf Rasih Efendi'dir. Rasih Efendi'nin Memduh Paşa tarafından Reji idaresi ilgili sorunlara sebep olduğu düşünüldüğü için Reji idaresi ile ilgili sorunlar da yüzeysel olarak inceleme fırsatı bulmuştuk. Ancak burada daha da ayrıntılı inceleyeceğiz. Rasih efenin adına ilk kez teftiş raporunda rast geliyoruz bu raporda *“Tokad'ın Almus-ı köyü ahalisiyle Reji idaresi arasında sorun olan milyon kuruluşluk tütünün el konulduğu ve Mutasarrıfı Rasih Efendi'yle mahalli meclis idaresinin bu konudaki evraka dayanan bildirgeler ve savunmalar dikkate alınmayarak rejinin maksadı gerekliliğinin anlaşılacak bu yönde muamelenin yapılması ve buna karşı olanların layık olmadıkları durumlardan dolayı ahalinin gönlünde kötü şöhretlerinin etkisi ile söylentiler istenilmeyecek derecede artmıştır”* (BOA.YEE.35-52 1327R.06)

Bu bölümde bir çok teftiş raporunda zikrettiğini görümlerle birlikte Mutasarrıf Rasih Efendiye güvenilmediğini ve kötü şöhret kazandığını kanıtlar niteliktedir. Mutasarrıf Rasih Efendiye niçin kötü bir şöhrete sahiptir diye bir soru sorulduğunda Memduh Paşa tarafından kaleme alınan raporda bu soru ve Rasih Efendi Hakkında merak edilebilecek diğersoruların cevabını bulmak mümkündür. Memduh Paşa bu raporda öncelikle Rasih Efendiyi Tokat mutasarrıfı olarak niçin tayin ettiğini şöyle anlatılmaktadır. *“Geçen senesi beş temmuzunda Karahisar-ı Şerif sancağı mutasarrıf bulunan Rasih Efendiyi üzgün bir şekilde görmüştüm sebebi sordum. Karahisarın havasına uyum sağlayamadığını Tokat mutasarrıflığına değiştirilmesi söylemesi üzerine Tokat da Latif Efendi henüz tayin edilmiş olmasına rağmen Rasih Efendinin Karahisar'ın havasından şikayet ettiği ve durumundan yakındığı için Tokat'a teftiş için gittiğim sırada mülkiye ve maliye ait belgeleri mühürlemek için Rasih Efendiyi Tokat'a davet etmiştim ve derdine birçok nasihat edildi. Mutasarrıf Latif Efendi ise hasta olduğunu ve kuvvetsiz bulunduğu bu vesilesiyle ortaya çıktı. Rasih Efendiyi Tokat'la değişim memuriyetini istediğinden Latif Efendi ortaya çıkan bu bela yüzünden istifa ederek dersaadete gittiğinden Rasih Efendi'nin Tokat'a nakli yapıldı.”* (BOA YA .HUS 259/50) Memduh Paşa'nın Rasih Efendiyi sağlık soruları sebebiyle Tokat mutasarrıflığına getirmeye çalıştığını anlıyoruz. Ayrıca bu tavrıyla Memduh

Paşa valiliği esnasında sadece halkın sorunlarıyla değil emri altındaki memurların sorunlarıyla da ilgilenen bir yönetici profili çizdiğini de görmek mümkündür. İşin başka bir boyutu ise neredeyse bir oldubittiye getirilerek Rasih Efendinin tayinin yapılmasıdır. Ne hikmetse Rasih Efendi çeşitli bahanelerle Memduh Paşa tarafından Tokat'a çağrıldığı sırada Latif Efendinin hastalığı birden ortaya çıkıyor ki bu durum ister istemez Latif Efendinin mutasarrıflık görevinden mecburen ayrılmak zorunda bırakıldığına dair bir şüphe uyandırmaktadır.

Raporun devamında Memduh Paşa'nın Rasih Efendi'yi Tokat mutasarrıflığına tayin eder etmez pişman olduğu görülmektedir. Memduh Paşa'nın bu durumu şöyle dile getirmektedir. "Tayin emri merkez gönderilip onaylandıktan sonra Rasih Efendinin asıl amacı anlaşılmıştır. Karacahisarda yaptıklarına şaşırılmış olmakla birlikte Karacahisar da iken reji müdürü ile fazla açılmış olmasına rağmen rejiiyle bağlı işleri tamamıyla aksatmaya çalıştığı ortaya çıktığını Tokat da muhasebe işlerini nizam ve usul dışında ele geçirince reji şirketi hükümetle ortak çıkarları doğrultusunda kolayı zorlaştırmak kârı ve zarara dönüştürmek mümkün olduğuna göre kanunlar gereğince tevkif edilmesi mesuliyetinden çekinmesinin gerektiği bildirilmesine rağmen herhangi bir düzeltme görülmediği" Belirtikten sonra devam eden Memduh Paşa, "Rasih Efendi'nin Almus köyü halkının tütün kaçakçılığına göz yumduğu ve, kaçakçılıktan kâr ettiği için kaçakçıları korunması ve kaçağa meydan boş bırakıp hazinenin kaynağına zarar verdiği bunun dışında da Erbağ kazasında reji idaresine yerli kadınların hücum göstererek oranın reji yöneticisini tehdit ve kuvvet kullanmaları üstüne asıl böyle bir uygunsuzluğa sebep verilmesi yine asıl suçlunun Rasih Efendi olduğunu davranışlarına ve tavrına hangi noktadan bakılırsa bakılsın hatalı olduğunu vurgulamıştır" Memduh Paşa raporunun sonuna doğru ise, "Rasih Efendinin hakkındaki belgeleri noksatsız olarak merkeze gönderdiğinde kendine muhalif kişilerin Rasih Efendinin geçilen yolları yaptırdığı için onun suçsuz olduğu öne sürerek bu yönde kararlar alınmasından etkili olacağından endişe duyduğunu belirterek zaten geçilen yollarında yapımda bütçesi önceden hazırlanmadan işe başlandığı için ekstra mesai harcayarak paranın toplanmasına rağmen inşaatın geri kaldığı anlatılmaktadır. Rasih Efendiyi hiçbir yönden haklı bulmayan Memduh Paşa merkezden işinin ehli bir mutasarrıfın Tokat'a tayinini istiyor." Bu tavrı Rasih Efen-

diyi Tokat' Mutasarrıfı olarak tayin ettirmesinin yanlış bir karar olduğunu kanısına vardığının da delili olarak gösterilebilir (BOA YA .HUS 259/50).

Memduh Paşa'nın Rasih Efendi'nin Karacahisar daki durumunu bildiği için neredeyse bilerek, Tokat'taki bu yolsuzluklara davetiye çıkardığını görülmektedir. Peki Memduh Paşa önceki görevinde yolsuzluk yapan bir şahsı neden Tokat Mutasarrıflığına getirmiştir işte asıl mesele budur. Bu meselede bir Ali Cengiz oyunu olduğundan şüphelenmeye başladığımız sıra teftiş raporlarını imdadımıza yetiştirilerek yanılmadığımızı gösteriyor. Ayrıca Memduh Paşa'nın Rasih Efendi'nin de birbirlerini şikayet etmekte ki yetenekleri bu oyunun iç yüzünü gözler önüne sermekte gecikmiyor. Raporun devamın da bunun tam tersi yani Rasih Efendi'nin Memduh Paşa hakkındaki şikayetlerini yeteneğini değerlendirme fırsatına nail olacağız.

Memduh Paşa, Rasih Efendi hakkında dile getirdiği suçlamalara karşı Rasih Efendinin hem kendini savunuyor hemde Memduh Paşa hakkındaki şikayetlerini dile getiriyor. “*Tokad Mutasarrıfı Rasih Efendi Sivas Vilayetine Karahisar-ı Şerif de mutasarrıf iken Tokat da bunun gibi bir mutasarrıf bulunması sebebiyle Tokad mutasarrıflığına nakli vali adı geçen vali (Mehmet Memduh Paşa) isteği ile 14 şeval 1307 tarihinde Tokat mutasarrıflığına tayin buyrulmuştur. 30 mart 1307 tarihinde Rasih Efendi Tokat reji işlerini duraklamasına ve tahsilat vesair konularında güvenilmediğinden bahsedilerek azli istenmiş ise de Rasih Efendi Tokada geleli henüz yetmiş seksen gün olup Tokada tayini dahi valinin isteği olduğundan bu tayinin hangi sebep yapıldığı ve kanıtları gizli olmadığı yetmiş seksen gün öncesinde yerleştirilen mutasarrıf aleyhinde vuku bulan bu olayın manası anlaşılammış*” (BOA.YA .HUS 259/50). Rasih Efendi Tokat Mutasarrıfı olarak yeni tayin edildiği için görevden alınmasının nedenini anlayamadığı belirtilmiş Memduh Paşa'da böyle düşünüleceğini tahmin ettiğinden olsa gerek öncelikle Rasih Efendinin Karahisar daki yolsuzluklarından bahsedip sonrasında tayin emri verilir verilmez Tokatta yolsuzluklara başladığının belirlediğine daha önce değinmiştik bu durum valimizin ileri görüşlü olduğunu göstermektedir.

Sonrasında “ Rasih Efendi Tokada geldikten sonra valinin istekleri doğrultusunda hizmet etmediği için hatalı bulunduğu ve vali bu durma gücendiği mutasarrıfı-

fin için görevinden ayrılması istemiş olduğu belirtildikten sonra Rasih Efendinin savunmasına yer veriliyor. Buna göre reji işlerinde Memduh Paşa'nın ikiyüz dönüm miktarı tahmin edilen gerisi tapulu ahali malı olan Kazabat gölü arazisi yirmi beş bin dönüm itibarıyla iki buçuk hisseni oğlu Mazlum Bey iki hissesinin Sivas vilayeti alay beyi Hüsrev Paşa ve küsurunun dahi bu bataklığı kurutmak için adı geçen vali Tokat'ta iken tertip olunan dilekçede isimleri yer alan kişiler namına nizama aykırı olarak arazi müfettişinin muvaffakiyetle tapu verdirdiği sırada Rasih Efendi'nin nizamı korumaya çalıştığından dolayı valinin kendisine kırıldığını bu durum karşısında kendine yapılacak yardımları beklediğini bildirmiştir. BOA.YA .HUS 259/50)

Sonuç olarak iki tarafı da şikayetleri teftiş heyeti tarafından dikkatle incelenmiş ve valinin isteği üzerine Rasih Efendi'nin tevkif emri gerçekleşmemiş isede birçok olaya neden olduğu ortaya çıkarılmıştır. Valinin ise Rasih Efendi ile olan münasebetinde sadece bataklık işinden sorumluluğunda olduğu belirtildikten sonra aslında Memduh Paşa hakkında yapılan tahkikatda şimdi odasında bulunan gizlenmiş raporlarda satın alınan şeylerde hayret ve şaşkınlık uyandıran birçok suiistimal bulunduğu ve Merzifon kaymakamının azli dahi vali adı geçen tarafında yazılmış ise de buradan Tokat'ta mutasarrıf hakkındaki emir namesi nüshasından olarak bu isteği gerçekleştirilmeye layık görülmediği ve arazi müfettişi dahi bu bataklık işinden dolayı mahkemeye çıkarılmak amacı olmayıp adı geçen resmi evrak ve evraka ilişik yazılar valinin Tokat mutasarrıfı aleyhindeki belgelerin takdim edildiği belirtilmiştir (BOA.YA .HUS 259/50)

Daha önce bahsettiğimiz Ali Cengiz oyunu sırrını işte metnin bu kısmında çözüyor. Anlaşılan o ki Memduh Paşa, Rasih Efendi'yi Tokat'ta ki kimi işlere kendisine destek olsun diye tayin etmiş ancak Rasih Efendi Memduh Paşa'nın beklentilerini karşılamadığı gibi üste üstlük bide yaptığı yolsuzlukları ortaya çıkmasına ön ayak olarak kedisini aklamayı başarmış. Kazabat Gölü çevresindeki araziye çevresindeki iki yüz dönüm arazi yirmi beş dönümü Mazlum Bey üzerine yaptırıp ailesinin malı haline Memduh Paşa dönüştüren yirmi bin dönüm Sivas Alay beyi Hüsrev Paşa üzerine yaparak askeri destek sağlarken artakalanı dilekçede yazan kişiler denen şahıslara bataklığı kurutmak amacıyla arazi müfettişi tarafından kanunlara aykırı

olarak tapu veriliyor. Dilekçede de ismi yazan kişilere para karşılığı bataklığı kurutma bahanesi kullanılarak Kazabat gölü çevresindeki arazi satılmışsa eğer bu durum Memduh Paşa'nın Tokat seyahati sırasında Sivas'a gönderdiği iki bin liranın nasıl ortaya çıktığı hakkında bir fikir edinmemizi sağlayabilir. Ayrıca bu iki olay arasında şöyle de bir benzerlik bulunmakta birinde göl kenarında arazi oğlu Mazlum Bey üzerine yaptıran Memduh Paşa diğesinde Tokattan gönderdiği iki bin liranın bin lirasını Hanımının namına bankaya yatırdırıyor.İki durumda da aile bireylerinin isimlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanması bizi bu iki olay arasında bir bağlantı kurmaya sevk eden nedenler arasındadır.

G- MEMDUH PAŞA'NIN TEFTİŞ HEYETİ VE TEFTİŞ HEYETİ REİSİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Memduh Paşa tarafından kaleme alınan "(BOA, Y.PRK.UM 27/21) kodlu belgelerden İlki çalاکalem diyede tabir edilen yani yazıma özen gösterilmemiş bir belgedir.Muhteva bakımın inceleyecek olusak ki asıl biz ilgilendiren noktada burasıdır Memduh paşa'nın hükümete biraz dargınmışcasına hitap ediş tarzının gözümüden kaçmadığı bu belgede teftiş heyeti tarafından hazırlanan raporda tam olarak neden bahsettiğini bilmediğini belirten Memduh Paşa vilayetin durumu dikkate alınarak roparların kaleme alınmasını isteğı ve gerçi vilayet durumuna kendinin anladığını fakat bunun yeterli görülmediğini çok kinayeli bir şekilde şöyle dile getiriyor "*Madem ki bu muhterem ile yazılmış kabul buyurulmuyor*" (BOA, Y.PRK.UM 27/21,) ve belgenin devamında teftiş heyetinin reisinden "*Zatımüşarünileyh*" diye bahsetmesi bize teftiş heyetinin reisinin adın bile anmak istemediğı yönde düşüdürmeye sevk ederken Memduh Paşa cümlesine devam ederek "*Zatımüşarünileyh komisyonunun reisi olması mülabesiyle bu babdaki evrakın tarafi ali-i daverilerine takdimi daha münsaib olur*" (BOA, Y.PRK.UM 27/21).Teftiş heyeti tarafından hazırlan raporun yine bu heyetin reisinin bu gün kü tabirle teftiş heyeti başkanın teslim etmesinin yerinde olacağı belirtiyor sanki ben hazırladığım rapor beğenmediniz tekrar rapor hazırlatınız rapordan bana ne dercesi-

ne bir tavır sergileyen Memduh Paşa'nın bu tavrı ilk belgeyi niçin çalakalem yazıldığıının da bir göstergesi olabilir.

İkinci belgeyi daha özenle kaleme alan Memduh Paşa, teftiş heyetinin niçin ve ne amaçla gönderildiğine dair düşüncelerini dile getiren Memduh Paşa'nın kendinden gayet emin olduğu ve teftiş heyetinin kendini denetlemek için geldiğinin aklının uçundan bile geçirmediği anlaşılıyor. Teftiş heyetinin niçin geldiği hususunda verdiği bilgi "*Zabit sami-i Cenab-ı sadaret-penahi Sivas vilayetine taallük eden bazı hususat ve malumatı heyet-i teftişiyeden istikmal buyurmuşlar*" (BOA, Y.PRK.UM 27/21) Bu düşünce gerçi bir manada doğrudur fakat nedense Sivas'a ait o hususatların neredeyse hepsinde valinin suistmalarından bahsedilğine dair araştırmamızda birkaç teftiş raporunu inceleme fırsatı bulduğumuzdan kendini hatasız kabul eden valimiz hakkında bizimde aynı kanaatte olmamız pekte mümkün görünmüyor. Padişahın Teftişi yaptırma amacı iseşöyle değerlendirilmiştir: "*Teftişden maksad-ı âli saye-i Hazreti şehriyaride vilayetlerce cereyan eden hüsnü halin daha ihsan bir dereceye isali ulaşmak ve istikmal-i saadet ve hoşnudu ahali kaza-i merziyesinden ibaret bulunduğu*" (BOA, Y.PRK.UM 27/21.) Buna göre padişah vilayete meydana gelen hoş durumlardan haberdar olmak ihsanlarından halkın hoşnut olup olmadığını öğrenmek amacıyla Teftiş heyetini görevlendirmiştir.

Üçüncü belgede tabir caizse ipleri koptuğu belgedir ve Memduh Paşa artık pembe rüyalardan uyanmış ve muhtemelen teftiş heyetinin hazırladığı raporun içeriği hakkında da malumata sahiptir ki teftiş heyeti ve özellikle de teftiş heyetinin reisi aleyhin de kaleme alınan bu belgede karşımıza çıkan ifadeler karşısında kimi zaman şaşkınlıktan söyleyecek kelime bulamazken kimi zamansa bu iddiaları dile getirirken hayâ ediyoruz.

Mirliva Ziya Paşa başkanlığında bir heyet daha Sivas vilayetini denetlemekle görevlendirilmiştir. Sivas Valisi Memduh Paşa, saraya gönderdiği bir yazıda, teftişe gelen Mirliva Ziya Paşa'nın sözde kanunsuz davranışlarından dem vurmıştır. Memduh Paşa'den naklettiğine göre, kendisi rüşdiye mektebinden beri kırk yıldır tanıdığı Ziya Paşa ile yirmi beş yıl önce bir tatsızlık yaşamış. Geçmişlerinde yaşanan ve ne olduğu belirtilmeyen bu dargınlıktan dolayı Ziya Paşa'nın kendisine kin güttüğünü

iddia eden Memduh Paşa, müfettişin sadarete yazdığı tahkikat sonuçlarının muhtevasını sağda solda ifade edip yayarak, gezdiği yerlerde hükümete ve haysiyete dokunan sözler söylediğini ileri sürmektedir. Valinin belirttiğine göre, teftişe otuz kişilik maiyetiyle gelen Ziya Paşa'nın bir yıldır ikamet ettiği hanelerin kira ve eşyasını belediyeler karşılıyor ve dahası, paşa geceleri eve fahişe alıyor. Ziya Paşa'nın misafir olduğu Zabtiye Kumandanı Hüsrev Paşa'nın hareminden gelin diye aldığı kerimesi yaşındaki cariyeyi istifraş ettiğini, Tokat'da kaldığı evin yanmasına sebep olduğunu ve yanan evden çıkınca girip bir ay misafir olduğu eve hiçbir ücret vermeden ayrıldığını da yazan Memduh Paşa, ironik bir anlatımla müfettişin vilayetlerdeki teftişinin neden uzun sürdüğü hakkında şüpheler uyandırıyor: "*Dünyada vesâit ta addüid ve efkâr tevessü' ve teceddüd ettiğinden, Avrupalılar vapur il^devr-i alem seyahatini bir seneden az zamanda icra ediyorlar; heyet-i teftişiyeye ise otuz sekiz aydan beru beş-altı vilayet içinde dolaşmakda olmağla iki kat maaş ve mekârî [binek] ücretleri alurlar*" BOA, Y.PRK.UM 27/21).

Memduh Paşa'ya göre, vilayetlere gönderilen başka müfettişler işlerini Ziya Paşa kadar ağırdan almamaktadırlar: "*işbu heyet-i teftişiyeden çok sonra sair vilayetlere i 'zam kılınan müfettişler bir-iki yıl evvel itmâm-ı memuriyet ve Dersaadet 'e avdet eylemiş*"lerdir (BOA, Y.PRK.UM 27/21).Vali Bey, müfettişin üç buçuk aydan beri Sivas'ta bir usulsüzlük bulamadığı halde vilayeti terk etmemesini, kendisine teftiş süresince verilen harcırah ve iki kat maaş sefasını uzatmak istemesine bağlar.

"Ziya Paşa Dördüncü Ordu-yı Hümayun'a dahil itibar olunan vilayetleri umumen müşevveş bulmuş ise, hizmet-i teftişiyeye niye şu kadar seneler mümtedd olunmadı? Sivas'da üç buçuk mâh ikamet eyledi; dört madde üstüne bile vilayete muhabere-i resmiyye sebk etmemiş olduğuna bakılınca, iş görmek değil, işi uzadub da müreffehen imrâr-ı ezmân eylemekden ibaret kalır" (BOA, Y.PRK.UM 27/21).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİVAS VALİĞİNİN SONRASINDA MEMDUH PAŞA

A-MEMDUH PAŞA'NIN SİVAS VALİĞİNİN SONRAKİ GÖREVLERİNE ETKİSİ

Araştırmamız daha çok Memduh Paşa Sivas Valiliği'nin üzerine yoğunlaştığı için bu başlık altında ilk olarak göreve başlama tarihlerini belirtmek amacıyla Memduh Paşa'nın tayinine değinildikten sonra Sivas valiliğinin sonraki görevlerine etkisini incelemeye çalışacağız. Ayrıca Memduh Paşa'nın Ankara Valiliği ve Dâhiliye Nazırlığı görevleri başlı başına ve ayrı ayrı birer araştırma konusu olacak niteliktedir.

1 Ankara Valiliği ve Ankara Valiliğinde Sivas Etkisi

a. Sivas'tan Ankara'ya Tayini

Sivas'tan Ankara'ya tayini vali değişimi şeklide olmuştur Peki Osmanlı devletinde vali değişimi nasıl yapılıyordu Öncelikle Mâbeyn-i Hümayun, yani sultan katiplerinin bulunduğu özel kalemi ,sadrzama “*müşarünileyhin yerine bir münasibin arzı muktezâ-yı emr u ferman-ı hümayun-ı hazretleri hilafetpenâhileriden bulunduğ*”nu belirten bir tezkireyi hususiye gönderir .Bu Tezkirede değişiklik talebindeki sebepler çok farklı olabilirdi Mesela Memduh Paşa tayin emri de bu sebeplerde birine örnek teşkil etmekte : Memduh Paşa hakkında Ermeniler taraflarından çeşitli şikayetler bulunduğu bu şikayetlerin Ermeni fesadından kaynaklandığı için adı geçen valinin yapmış olduğu hizmetlerin ve sadakatinin göz önünde bulundurularak Ankara'ya tayini istenmektedir. (İ. DH ,1310/1311)⁵⁷ yine aynı belgenin de-

⁵⁷ Maruz-u Çaker keminelidir ki

Sivas vali- i sabık atufetlü Memduh Bey Efendi Hazretlerinin vilayet-i müşarü'lileyh de bulunduğu sırada Ermeniler taraflarından hakkında vuku bulan şikayet bunların hareket-ı mefsedetkâranelerine (fesatlık) meydan verilmesinden münbahis olub kendisinin asab-ı ruiyet ve ikditar ve sadakatden bulunduğu nezdi alilerin dahi malum olmasına ve Ankara vilayetinin ehemmiyet hâzırasına (şehirli) mübeynmüsarü'lileyhi Ankara ve Cezayir Bahr-ı Sefid valisi devletlü Akif Paşa Hazretleri zaten

vamında ise kimle yer değiştireceğine dair bilgilerin yer aldığını görmek mümkündür. Memduh Paşa hakkında bu tarzda bir çok belgeye rast geliyoruz lakin yalnız Sivas'tan tayinin istendiği bu belge yürürlüğü konulmuştur Valimiz Sicili ahval kaydına göre “*müşarünileyh hazaretleri Sivasta bulunduğu sırada Ermeniler tarafından hakkında vuku buluan şikayet mefasid karanelerine meydan verilmemesi münasip olub kendisine ashabı ruiyet ikdidar-u sadakatte bulunduğu nazaret aliyede dahi malum olmasına Ankara vileyetine ehemiyeti hazeresi cihetiyle vilyet-i müşarünileyha valiliğine icra-ı memuriyeti şeref sudur buyrulduğuna irade-i seniyye cenabı hilafet penahi mantuk-u munifeden olmasına mebnisine merkum cemaziyel ahir sene dördünde 1 kanuni evvel 1309 on yedi bin kuruluş maaş la ruiyeti müşarünileyha tayin buyrulmuştur.*”(BOA DH. SAİD, 1/84),13 Aralık 1893 te Ankaraya tayin edilen valimizin Sivas Valiği esnasın daki suistimallerin ve Ermenileri şikayetlerinin hiçe sayıldığı görülmektedir

b-Ankara Valiliğinde Sivas Etkisi

Memduh Paşa, Konya'ya olmasa bile , yine bir komşu Anadolu vilayetine, Ankara'ya gönderilmiştir. Memduh Paşa'nın Ankara valiliğinde Ermeni meselesi gündeminde hala birinci maddedir ve bu sebebi bahane ederek Sivas'taki görevinde birlikte çalıştığı memurları yanına almaya çalışmıştır. Daha öncede değindiğimiz gibi Memduh Paşa, Konya'dan Sivas'a tayin edilir edilmez Konyadaki mektupçusu Abdullah Bey'in Sivas mektupçusu ile becayışını talep etmiş, fakat bu talebi kabul görmemiştir. (BOA, Y.MTV 38/86, 1306 Ş 22 [23 Nisan 1889].Yine aynı istekle ancak bu sefer şehirlerin, görevlilerin isimleri değişmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Memduh Paşa Ermeni işlerinde tecrübeli olduğunu ileri sürerek Sivas Maarif Müdürü Tahir Bey'in Ankara Maarif Müdürü olarak ve Amasya Sancağı Tabur Ağası Mehmed Bey'in Vilayet Alaybeyi olarak Ankara'ya tayin edilmesini istemiştir. Daha

Şeyho bahisle dersaadete celbi hakkında istasafna bulmakta olduğundan müşarü'lileyh ileride tekaüd maaşı dahi tahsisiyle saye merahimvaye-i hazret-i padişahi istirahat etmek üzere dersaadet celbiyle Ankara valisi devtlü Abidin Paşa Hazretlerine dahi Cezayir Bahr-ı Sefid vilayeti valiliklerine icra-ı memuriyetleri hususuna iradi seniye-i cenab-ı hilafetpenahileri şerefsunuh sudur buyrulması olmağla ol babda emr- ferman hazret-i menlehul emrindir. 4 cemaziyel ahir 1311kanunu evvel 1309

önce mabeyne takdim ettiği arizaların suretlerini tekrar göndererek yazdığı bir mektupta Ankara'nın önceki valilerini "*bu vilayete altı-yedi sene bakılmamış olduğunu iğtişâş-ı ahvâl irâe ve isbat ediyor*" diyerek kötüleyen Memduh Paşa, Ermeni fesadından ve Müslümanların dinleri hususundaki cehaletlerinden bahsederek sarayı en hassas yerinden yakalamaya çalışmıştır.

Bu vilayete altı-yedi sene bakılmamış olduğunu iğtişâş-ı ahvâl irâe ve isbat ediyor Ermeniler'in ezhânını en evvel teşvîş ve tesmîm eden mektepleri muallimleridir. İslam'a gelince, İslam'ın akâid-i dîniyyede gafilleri Ermeni fesedesinin tesvîlâtını istimâ'a alışmıştır. Şu ifade-i bendegânemden Müslümanlar Ermenilere takarrub etmiş manası hasıl olmasun. Ancak Sivas Vilayeti dahilinde yüz binden ziyade isimleri Ali ve Hasan, Veli tesmiye olunur Müslümanlar vardır ki, adem-i takayyüd-i hükümet şunları cehalet girîvesinden çıkarmak vücubunu tahattur etmemiş olduğuna binaen, Müslim sırasında sayılırlar iken, *ne'uzubillah* din kardaşlarına kalben buğz ve adavet ve bilakis Ermeniler'e meyelât gösterirler. Üç yıl akdem Mekke-i Mükerrreme'de terk-i silah eden efrâd-ı askeriyye o sû-iakîde ashabından olan **Sivas** kurâsı ahalisindendir. Çâkerleri Sivas valiliğinde olduğum avânda umumunun ıslahlarına gayret-i dîniyyem ve padişahımız efendimiz hazretlerine olan sadâkat-i kalbiyyem hasebiyle cidden çalıştım. Pek çokları tashîh- i itikad etdiler ve "ihtida eyledik" diyerek mahzarlar gönderdiler. Köylerine mescidler ve mektebler yaptılar. Ankara Vilayeti dahilinde yine o misillu kurâ halkı mevcut olduğundan ve Maarif Müdürlüğü'ne tayinini istirham ettiğim Tahir Bey aşâyir adamlarının ve ahalinin emzicesini bilür olduktan başka, Sivas'da bu umr-i hayrda hidemât-ı meşkuresi meşhud kıdemli bir bende-i devlet idüğünden, bu sebep mebni anın Maarif Müdüriyeti'ne gelmesini istemişdim esamisi ber vech-i ma'ruz-ı 'ali hüsn olubda vicdanen Ermenilere mütemail bulunanlardan Ermeni erbab-ı müfsidatı bi-listifade kendüleriyle gizlice mahzarlar tertibiyle ecnebi diyarlarına kadr-ı hükümet namına sebt şekva olunmak ve mahzarlarda İslam isimleri ve Ermeni imzaları görülünce işte Müslümanlar bile iradeden şikâyet ediyorlar denilerek-bedhu ahan ? devlet lisanlarına bi esası kîl u kâl bırakmak melhûz bulunmasıyla şu endişelerle huvab-u raht-ı acizanem meslubdur (BOA, Y.PRK.UM 29/40 , 1311 Ş19 [1 Aralık 1901])

Memduh Paşa daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi Sivas valiliği döneminde sadece Ermenilerle değil, o dönemde Ermenilere meyil gösterdiğini düşündüğü heterodoks müslüman nüfusla la uğraşmıştır. Ankara Valisi iken yazdığı ve Anadolu'daki Kızılbaşlarla Ermeniler'in müslümanlar için tehlike arz ettiğini belirten bir layihasında Memduh Paşa, yine Sivas deneyimlerinden bahsetmektedir. Yozgat ve Kırşehir sancaklarını konu edinen layiha, buralarda yaşayan söz konusu kesimin "*ehl-i İslam'ı bigâne tutarak Nussâr ile akd-peyvend-i mahabbet ve en ziyade Ermenilerle ülfet ve insiyyet eylemelide*" olduklarından şikayet etmektedir. "*Ermeni mefsedetinde muâvenet ve muzâhareleri Divan-ı Harb-i Örfice resmen mütehakkak olduğunu iddia eden satırlarında, Memduh Paşa buradaki "karyelerde birer cami'-i şerif birer mekteb tesis ve inşası ve ehl-i sünnetden imamlar tayiniyle*" durumun düzeltilebileceğini teklif etmekte ve sözü Sivas'taki mezhepdaşlarına getirmektedir. '*Şu fırka-i dâlle yalnız Ankara vilayetinde olmayub, Sivas vilayetinde yüz binden ziyade bulunduğu ve Sivas'dan ilerü ta hudüd-ı Irariyye'ye müntehi oluncaya uclar müteselsilen birçok karyeler ahalisi bunların hem-mezheb ve i'tikadları olduğu*"nu hatırlatan Memduh Paşa, İran'dan ahundlar gelse "*mezheb-i şî'a müddet- kalîlede intişar ederek, milyonlarca nüfûs-i İslamiyye İranilere temayül izhariyle bu hal bilahare siyasî bir hal ihdas edebileceğini*" ileri sürerek saraya gözdağı vermiştir. (BOA, Y.PRK.UM 29/77, 1311 L16 [22 Nisan 1894])

Memduh Paşa artık Ankara valisi olmasına rağmen, hala Sivas'taki gelişmeleri takip etmekte ve oradan istihbarat almaktadır. "*Biri İslam 'dan diğeri Ermenilerden olmak üzere Sivas'dan bu abd-i memluklerine vurud eden evrakın münderecâtı nühim bulunduğu, ve Ermeni lisanında yazılmış olan varakadan ikisi kırk seneden beri Sivas 'ın Ermeni murahhasalığım ifa ile hükümet-i seniyyeye ibraz-ı nüütava 'at den Bedros Efendi 'nin Patrikhane'ye mersûl mektublarının suretleri olduğu cihetle*" padişaha gönderdiğini ifade eden Memduh Paşa, bu vesileyle kendi ehemmiyet ve kerametini nakletmeyi fırsat bilmiştir.

Sivas'da kırk dört ay bulunduğum müddetçe. gerek ehl-i tevhid u iman ve gerek Hristiyan, bâb-ı hükümeti melce' ve penâh bilüb, müsted'ıyyât ve ifâdât ve nahremâne beyânâtdan hâlî kalmamış oldukları gibi, o mahallin ahvâl ve

vukuâtı hakkında şimdi dahi taraf-ı ubeydâneme ma'lumât-ı mahremâne i'ta ve fakat postada mektublar o idarece tutdurulmak adet ittihaz etdirildiğine mebnî, çakerlerine yazdıkları şeyleri kâh mühürsüz ve yahud başka mühür ve imza tahtında isrâ ediyorlar.

İşte bu sayede Sivas'taki gelişmelerden haberdar olmaya devam eden Memduh Paşa, Bektaşilik kılıfı altında kurulan cemiyetlerin Ermeni fesadına yarayan zararlı faaliyetleri hakkında saraya korku ve şüphe tohumları ekmeye devam etmiştir:

Sivas Vilayeti dâhilinde eğerçi yüz binden ziyade Ermeni var ise de, İslam altı yüz bin nüfusedan efvân olduğu mülâbesesiyle Ermeniler İslam'dan her bâr çekinürler. Lakin bu iki tâifenin arasına nefret ve adâvet ilka etmeksizin idare-i maslahata bakmak ehemm ve elzem olduğundan, ve oraların ehl-i İslamı ğayet dindar ve musallî bulunmalanyla Bektaşilik ihdas ederek ve şu bâtil yolu tevsî'e hükümet kuvvetiyle ikdâm ve Bektaşî şeyhinin isim ve ünvanını müslümanlara karşı müslimpenâh bildirerek cemiyetler teşkiline ihtimam ile müminleri dilgîr ve tenfiz eylemek ma'nen ve maddeten muzır ve muhalif-i marzî-yi hümâyûnları olduğu bâhir ve zâhir idüğünden, cereyan eden teşebbüsât ve mu'amelât-ı fâsidenin çare-i ıslahı cemî'-i umurda müdedres ve mukaddes olan uluvv-i himmet-i diyanet- perverî-i cenab-ı Hilafetpenâhilerine menût bulunduğuna nazaran, kâtibe-i ahvalde irade ve ferman velîni'met-i bîminnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerininindir, li 29 Eylül 1310 [11 Ekim 1894],(BOA, Y.PRK.UM 30/85)

Ocak 1893'te Sivas ve Ankara'da meydana gelen Ermeni vukuatı ile ilgili altı ay sonra İstanbul'daki sefirine bir rapor hazırlayan "Kürdistan Konsolosu" R.W.Graves, nüfusun altıda birini oluşturan Ermenilerin Sivas'ta ayrılıkçı bir ayaklanmaya cesaret etmelerinin imkansız olduğunu, olayların özellikle Rusya Ermenilerinin desteğiyle dikkat çekmek ve ülkeye dışarıdan müdahaleyi tahrik etmek için çıkarıldığını yazmıştır. Her yana dağıtılan ve asılan, halkı ayaklanmaya çağırarak afişlerinin Ermeni emelleri ve şikayetleriyle ilgili yazılar içermemesi konsolosu başka fikirlere götürmüştür. Graves'e göre, bunları hazırlayanların yurtdışındaki Jöntürkler olması kuvvetle muhtemeldir. Başka bir iddiaya göre, afişlerin isim Sivas'ın

eski valisi Memduh Paşa'in buradaki adamlarıyla bağlantılıdır. Yeni atanan Vali Halil Bey'in idaresinin itibarını sarsmak amacıyla Memduh Paşa'in adamlarının devlet aleyhtarı bu yazıları çoğaltıp dağıtmakta en azından yardımcı dokunmuş olabilir. (*British Documents on Ottoman Armenians*, vol.III (1891-1895), ed. Bilal N. Şimşir , Ankara 1989, s.249-253.)¹

İngiltere'nin Ankara Konsolosu H.A. Cumberbatch, bir raporunda Yozgat'ta çıkan Ermeni vukuatı yüzünden Abidin Paşa'nın Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliğine gönderilerek, yerine Memduh Paşa'in Ankara valisi olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Ona göre Memduh Paşa, Sivas valiliğinden alınmasından beri var gücüyle Ermeni hareketinin ciddiyeti konusunda her tarafa uyarılar yetiştirmeye çalışan bir bürokrat. Hatta bu raporlarına kanıt sağlamak için dolaylı olarak Ermeniler arasında kargaşa çıkmasını cesaretlendirdiği hakkında şüpheler mevcuttur. Kendisini Ankara valiliğine getirmekle saray Memduh Paşa'in görüşlerine inanma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Konsolosa göre, Memduh Paşa'nın durumu abartarak bu konudaki gayretini gösterme fırsatını sonuna kadar değerlendirecek ve sert tedbirler alacaktır. Cumberbatch, Memduh Paşa'in rüşvetle kötü nam saldığını ve Abidin Paşa gibi yetenekli ve tarafsız bir valinin yerine çelmesinin talihsizlik olduğunu ifade etmiştir (Şimşir 1989)²⁴

Sivas'ın yeni valisi Halil Bey, Memduh Paşa'in bu vilayetteki memurlara hala haberleşiyor olmasından duyduğu rahatsızlığı saraya iletmiştir. Ankara Polis Komiseri Çerkeş Ömer Efendi'nin Ankara Valisi Memduh Paşa'le şifreli muhabereye devam ederek, son olarak yazdığı bir telgrafnamede Ermeni ile kızılbaşlar'ın müttehid olduklarını, Çerkezlerden Azimet Bey ve Kolağası Değirmi Mey'in başka Çerkeslerle mülakat ederek bazı Ermeni köylerine adamlar çıkardığını anlatmıştır. Memduh Paşa tarafından Sivas'taki komisere cevaben gelen tellgrafnamede "*Kızılbaşlar'ın ittifaklarını ayrıca izbâr ediniz; bu maddeye başka söz ilave olunmasun, keyfiyeti arz edeceğim*" dediğini ileten Halil Bey, Ankara valisinin kendisinin Sivas'taki otoritesinin sarsmaya müstenit haberler yaymaya çalıştığından şikayet etmektedir (Kırmızı,2007)

Bu durumun Çerkeslerle sair efrâd-ı müslime Kızılbaşlar meyânına ilkâ-yı fesâdı ve Ermeniler'in dahi istifadesini mucib olacağı aşikar ve vali-yi müşarünileyhin komiser-i mumaileyhe telgrafnamesinin bir fıkrasında dahi "Sivas valisi postayı uranların muhakemesini Sivas mahkemesine çekmek ve yahud bir Divan-ı Harb teşkil kılınarak orada gördürmek istedi, müsaade buyurulmadı, irade-i seniyye ile cevab red aldı, hatta Amasya'da mevkuf Ermenilerin dahi Yozgat Divan-ı Harbine i'zamları tebliğ kılındı" ibareti münderic olarak komiser-i mumaileyhe malumat iletince, bir gûna lüzum ve münasebet olmayan işbu fikra-yı âhirenin tahriri de, ma'rûzât ve müsted'iyât-ı benedegânemin gayr[-i makbul] idüğünü memurin ve ahali-i vilayete neşr u ilan ettirmek maksuduna müstenid olduğu müstağnî-i arz ve lezkâr olmakla... BOA, YPRK UM 30/57, 1312 Ra 9. (10 Eylül 1894)

2 Dahiliye Nazırlığına Tayini ve Dâhiliye Nazırlığına Sivas Etkisi

a. Dahiliye Nazırlığına Tayini

“Memduh Paşa, Dâhiliye Nazırlığı dönemi olaylarına ait bir çok bilgi bulunmasına rağmen dahiliye nazırlığına tayini hususunda sadece bir belgeye ulaştık. Bu belgede elbette ki sicili ahval kayıdır Bu kayıta ki ibareye göre “*müşarünileyh hazretlerine hizmet-i sadakatkarane ve akdamiyet? İfasına mebni bin üçyüz on iki senesi muharemül haramına rütbe-i sami vezaret tevcih buyrulmuştur. müşarünileyh hazretlerine uhtesie bin üçyüz on üç senesi cemaziyel evvelisinin on sekizinden tevcihi dahiliye nezaret-i celilesine tayin buyrulmuştur*”(BOA DH. SAİD, 1/84), 6 kasım 1895 tayin edilen Memduh Paşa artık vezir rütbesinde sahibi oldu. Yaklaşık 13 yıl aralıksız bu görevde bulunduktan sonra Meşrutiyet'in ilanı üzerine bu görevden istifa ederek ayrıldı(Mehmed Memduh 1995.)⁵⁸

⁵⁸ Mehmed Memduh, Tanzimattan Meşrutiyete ,Haz.:Ahmet Nezih Galitekin İstanbul 1995

b. Dâhiliye Nazırı İken Sivas Etkisi

Memduh Paşa, Dâhiliye Nazırlığı'nın ilk zamanlarında Ermeni vukuatına müdahil olan Müslüman ahaliyi, "*şimdiye kadar tecrübe edildiği veçhile, Ermeni erbâb-ı fesadı kıyâm ve iktihâm göstermeyince ahali-yi İslamiyye sabır ve sükûnet iltizamıyla bunlara asla dokunmadı*" diyerek savunmuştur. Ancak aşırılıklara kaçan bir kısım "*ekrâd ve kabâil'in "erbâb-ı mefsedeti urmağa ve mallarını ğarete şitâbân olmasından mütevellit bozulan "asayişin iadesi ise harekât-ı tecavüzkârâneyi durdurmakla hâsıl olacağından "*, padişahın iradesine uygun olarak "*vilâyât-ı ma 'lûmeye ta 'limât-ı müfide i 'tâ ve tebliğât-ı ekîde icrâ kılınarak*" sükun sağlanmıştır. Memduh Paşa bu haberin ardından Sivas'taki durum hakkında daha yakından bilgiler vermiştir.

Buna göre Sivas vilayetinde kesretli Avşar aşireti bulunduğu gibi, altmış binden ziyade Çerkeş dahi olub, geçende Avşar ve saireden dört bin kişi Kayseriye'nin civarına bi'l-vürûd, Ermeniler uygunsuzlukda bulunacaklarını istihbar etdikleri cihetle, İslam'a mu'âvenete geldiklerini bildirmeleriyle, Kayseriyye'den oraya nasîhler i'zâmıyla Avşarlar hiçbir vak'aya baîs olmaksızın me'vâ-yı kadîmlerine irca' kılındığı misillu, abd-i memlukları Sivas Valiliğinde bulunduğum müddetçe muhacirinin emri iskânlarını ve hükümete müracaatlarında işlerini usul dairesinde bi't-teshîl taraf-ı müstecma'i'l-mecd-i ve'ş-şeref-i hazret-i şehryâriilerine dâimen isticlâb-ı hayr dua eylemiş olduğumdan, çâker-i kemînelerinin nasihatini Çerkesler ısıgâ edeceklerini cezm eylediğim için, Sivas'ın Aziziye kazası kaymakamlığına ve Yozgad ve Çorum ve Tokad mutasarrıflıklarına vasâyâyı hâvî keşîde eylediğim telgrafname ile alınan ecvibe suretleri leffen arz-ı atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı mülûkâneleri kılınmıştır. Mâillerine nazaran Çerkeslerin ümerâsına iş'âr-ı ubeydanem hüsn-i tesir etmekle kabileleri efrâdını sarkındılıktan gerüye almak maksadıyla Çerkeş beylerinin hemen kurâya çıktıkları bildiriliyor. Anların nasâyih- i vâkı'ayı telakkî ve muhâlif-i merzî-yi âlî muamelât hakkında beyan ve tevkî' eylemeleri de mücerred muvaffakiyet-i seniyye eser-i bedî'i olduğu ve vazife-i rakiyyetkârâneme müretteb hususâtda ubûdiyet ve sadakat muktezeyâtı üzere gece gündüz çalışılmakta bulunulduğu

mülâbesesiyle arz-ı keyfiyyete mücâseret eyledim. Kâtibe-i ahvalde irade ve ferman velîni'met-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerindedir. (BOA, Y.PRK.DH. 10/54-B, 1315)

İstanbul'da meydana gelen asayiş olaylarından dolayı bir ara "*Ermeniler 'in Dersaadet'e gelmemesi ve gelmişlerinin peyderpey memleketlerine gönderilmesi*" ferman buyrulduğu halde, "*taşradaki Ermeniler'den tüccar ve hüsn-i hâli temin olunan ehl-i san'at sınıflarının Dersaadet'e kabul-i cevazı Zabtiye Nazırı tarafından bu kerre Sivas Vilayetine iş'ar olun*"ması Dahiliye Nazın'ını çileden çıkarmıştır.Zabtiye Nazırının o yolda vilayete iş'arı abd-i âcizleriyçün tebdîl ve ta'dîl-i muameleye bâdî olmaz. Kaldı ki vilayetlerin Dahiliye Nezaretine irtibatları derkâr iken, Zabtiye Nezareti'nden valilere doğrudan doğruya emir verilmesi hilâf-ı usûl bulunduğu ve şu halde Dahiliye Nezareti'nin valiler enzârında mülğâ addolunacağı hasebiyle arz-ı keyfiyyete mücâseret eyledim. Muhât-ı ilm-i âlî buyuruldukda kâtibe-i ahvalde irade ve ferman velîni'met-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerindedir (BOA, Y.PRK.DH. 11/35, (1317))

B -İDARİ GÖREVLERİ SONRASINDA MEMDUH PAŞA

1. Sürgüne gönderilmesi

Dahiliye Nazırı görevinde ayrıldıktan 13 yıl sonra II Meşrutiyetin ilan edildi "II Abdülhamid'in bir çok adamıyla birlikte rüşvet ve jurnalcilikle suçlandı. 7Ağustos 1908'de yani II Meşrutiyetin ilanından14 gün sonra iki polis gelerek sadrazamın kendisini Bâb-ı Ali de görmek istediğini, gitmese kapıda biriken halkın içeriye girip zorla çıkaracaklarını söylemleri üzerine, arabasına binerek Zaptiye Nezaretine götürüldü. Arabasına binerken iyiliğini görmüş birkaç hayasız başına çürük yumurta ve domates attı. 30 gün Zaptiye Dairesinde tutuklu kaldıktan sonra önce Büyükkada'ya bir müddet sonrada Sakız'a gönderildi. Toplan dört yıl süren hapis hayatından sonra 1912 de çıkan af üzerine İstanbul'a döndü ve münzevî bir şekilde yaşadı. (Mehmed Memduh 1995,)

2 Ölümü

Memduh Paşa 13 yıl süren münzevi hayatının ardından ,sıra en son yolculuğuna geldi 9 Nisan 1925'te Boğaziçin'de Keçiburnun'daki yalısında vefat etti. Cenaze namazı Fatih Cami'sinde kılındıktan sonra vasiyeti gereğince bağlı bulunduğu Çarşamba'da İsmet Efendi Dergah'ı bahçesine defnedildi. (Mehmed Memduh 1995,)

Araştırmamız sırasında İsmet Efendi Dergah'ı bahçesine mezarını da ziyaret etme fırsatını bulduğumuz Memduh Paşanın Mezar kitabesinde şu ifadeler bulunmaktadır.“*Dahiliye nazırı Esbak Memduh Paşa Hak teala rahmet eylesin .Kendisi Tarikatı aliye mensuptu.*” Ayrıca bu mezarın ve Mezar taşının fotoğrafıda araştırmamız eklenecektir.⁵⁹ Ancak bu fotoğrafta mezar taşı oval olduğundan kitabesi tam olarak okunmamaktadır

C. ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1-Şahsiyeti

İbnül Emin'e göre Memduh Paşa nüktedan, nazik, anlayışlı, kuvvetli fakat kibirli bir zâttır. Yine İbnül Emin'e göre Paşa'nın nazmı nesrinden güzeldir. Nesrinde pek ziyade külfet iltizam eder. Cinası lâfziye özen gösterir. Lâfza manadan çok önem verir. O külfet ve özenin birleşmesinden bazen zevk-i selimin hoş görmeyeceği güzel olmayan cümleler ortaya çıkar. (İnal,1969)

Fakat Memduh Paşa'nın nesrinin hayranı olan YahyaKemal ise şöyle demektedir. “Birgün Yakup Kadri Beyin elinde bir kitap gördüm. Alçak sesle bir kitabe okur gibi okuyordu. Bu nedir? diye sordum. Son senelerin en Bergüzide eseri, bir kitab-ı nesir, dedi. Beraber okuduk. Asil bir üslup, ilk satırdan son satıra kadar muhkem bir lisan. Daha ilk sahifede eski Osmanlı ağzını duyuyoruz. Bu usulli inşaya

⁵⁹ Bkz. Ek 1 Resimler Memduh Paşa'nın mezarının fotoğrafı.

bizler lâlettayin eski deriz. İnşa-yı kad'imin devir tekâmülünü artık sezemez olduk. Âl-i Osman tarihinnüvesânı vakâyîi bu edâ ile hikâye, bu usûl ile tasnif ederler. Onların şivesi ıstılâhı, kilâmat-ı müzeyyinesi Memduh Paşa'da aynen görülüyor. Bize göre üslûb o üslûb, dimağ o dimağdır. Memduh Paşa Tanzimat neslinin son mümes-sillerinden biridir, diyebiliriz. Üslûbu büyükten küçüğe kadar her ferdin karşısında önu ilikli ağır ağır, mustalâh(ıstılahlı) bir şahsiyeti ilham ediyor; bir şahsiyet ki, cûşıšten(coşmadan) ârî, hele kat'iyen sınırsız, edebiyatı edeb diye tarif eden resmî, mustalâh, belîğ neslin üslûbunu bir kelime ile ülâsa edebilir: İstanbul'ın üslûbu (Be-yatlı,1977)

2- Eserleri

Memduh paşa'nın Burada yalnız dokuz eseri hakkında malumat verilecektir Bu eserleri Yine ayrı ayrı birer araştırma konusu olup kimi eseri henüz transkribe bile edilmemiştir. Bunun yanında birçok eseri tercüme ettiği bilinmektedir

Feveran-ı Ezman

13 sayfa 2 Şevval 1326/28 Ekim 1908 tarihinde tamamlanan bir broşürdür, bu çalışma yazar Islahat Fermanı dönemindeki siyasi ve ekonomik olayları analiz eder. Bununla birlikte Birinci anayasa (1293/1876), ikinci anayasa ve II .Abdülhamid'in saltanatıyla ilgili bilgi vererek Abdülhamid II döneminde idari ve siyasi zihniyeti eleştirir. (Kafadar, Karateke, Fleischer: 2006)

Yemen Kıtası Hakkında Bazı Malumatalar

Bu eser de gelecekte Yemende daha güvenilir bir ortam sağlamak için kaleme alınmıştır. Mehmet Memduh'un bu eserinde Osmanlı devleti ile Yemen yönetimi arasındaki yazışmaların birer kopyası mevcuttur. Bu yazışmalara örnek olarak isyan-

lar harekât raporu Yemen gönderilen; şifrelenmiş telgraflar, dilekçeler ve mektupları gösterilebilir.Yemene de bir kopyası gönderilen bu eserin son kısmında Yemen de yapılması gereken reformlar yer almaktadır (Kafadar, Karateke, Fleischer: 2006).

Sera'ir-i Siyasiyye ve Tasavvulat-i Esasiyye

18 Ramazan 1326/14 Ekim 1908 tarihinde tutuklanması üzerine Meclis'e karşı kendini savunmak için kaleme aldığı eserdir. Eserin başında süslü bir dille Tanzimat sonrası ve İkinci Anayasa dönemine dair bilgi bulunmakla birlikte sadece işinden değil Memduh Paşa aile geçmişi ve kendi faaliyetlerinden de bahseder (Kafadar, Karateke, Fleischer: 2006).

Esvat-ı sudur

23 Şaban 1330 tarihinde Tamamlandığı / 7 Ağustos 1912, Esvat-ı sudur bir biyografik çalışmadır. Abdülmecid ve V.Mehmed arasındaki 33 sadrazam hakkında bilgi bulunur.Bu eser Osmanlı sadrazamlarının 50 yılı hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır.Burada Memduh Paşa gördükleri ,duydukları yanında deneyimlerini de aktarmıştır. Esvat-ı sudur da Memduh Paşa kendi hakkında kısıtlı bilgi verirken özellikle ikinci Abdülhamit döneminde bakanlar kurulunda alınan kararlarda bu biyografik eser etkili olmuştur (Kafadar, Karateke, Fleischer: 2006).

Mir'at-ı Şuûnat

İç ve dış meseleleri üzerine yoğunlaşır. Mısır-Osmanlı, Rusya- Osmanlı, Avusturya Macaristan - Osmanlı arasındaki meseleler hakkında bilgi verildiğini görüyoruz .Mısır-Osmanlı :II Mahmud, Abdülmecid, ve V. Murat, saltanatları sırasında Osmanlı-Mısır ilişkisine dair bilgi verirken özellikle Mustafa Reşid Paşa ve Ali Paşa'nın Mısır meselesi hakkındaki görüşlerine geniş yer vermiştir.Osmanlı- Rusya: Bu bölümde Osmanlı-rusya arasındaki altı mektubun incelenmektedir. Avusturya

Macaristan - Osmanlı: Macar Milliyetçileri sorununa dair bilgi verir. Macar Milliyetçileri sadrazam Hüsrev Paşaya gönderdikleri iki dilekçeyle Mustafa reşit Paşa ve Fuat Paşa'nın görevden alınmasını istiyorlardı. Bu istekle ilgili padişah ve Hüsrev Paşa arasındaki kırk bir belgeden de bu eserde bahsedilir (Kafadar, Karateke, Fleischer, 2006).

Tasvir-i Ahvâl, Tenvir-i İstikbâl

Jön Türk Devrimi'nin hemen sonrasında Memduh Paşa'nın kendisini savunmak için kaleme aldığı bu eser 7 Ocak 1909 tarihinde tamamlandı. İlk bölümde, kısaca MM Abdülhamid II yeni rejime hazırlık safhası ve İkinci Anayasanın ilânı inceleniyor. Bununla birlikte ikinci bölümde halifelik kurumunun değişimi ve bu konu hakkındaki Memduh Paşa'nın kişisel görüşü yer alır. Abdülhamid II, Selim III (1203-1222/1789-1807) gelen padişahların Abdülmecid zamanlarında reformların kendi analizi ile yansıtırken ve diğer taraftan Masonluk hakkında tartışma varı bilgi verir. İlk bölümde, özgün ve tarafsız bir bakış açısına sahip olan Memduh Paşa ikinci bölümde Sait paşa hakkında bilgi verirken tarafsızlığını yitirerek Sait Paşa hakkındaki şahsi duygularını eserinde yansıtmıştır. (Kafadar, Karateke, Fleischer, 2006)

Haller İclâslar

Gelecek nesillere nasihat vermek için tasarlanan bir kitaptır. Murattan ikinci Abdülhamide kadar padişahların tahttan nasıl indiklerine ya da indirildiklerine dair bilgi verirken bunun yanı sıra kapristan yerleri de anlatılır. (Padişahların:ölüm nedenleri,tahttan indirilmeleri,tahttan feragatleri) memuriyeti öncesi bilgileri Osmanlı tarihine dair ikincil kaynaklardan faydalanarak aktarırken kendi dönemine ait olayları birincil kaynak olarak kendisi kaleme alır.Yani Abdülmecit ve II.AbdülHamid'in tahttan indiriliş şekillerine bizzat tanık olmuştur.Bunun yanında;adı geçen eserde Mithat paşa hakkında verdiği malumatlarda da birincil kaynak kendisidir.Eser süslü

bir dilin yanı sıra sayısız Arapça ve Farsça ifadeler içerir (Kafadar, Karateke, Fleischer,2006).

Kuvvet-i İkbal Alamet-i Zeval

18 Ramazan 1327/ 3 Kasım 1909 tarihinde Tamamlandığı eserde İlk Anayasa döneminin siyasi olayları, Abdülhamid II zamanında, İkinci Meşrutiyet dönemi, 31 Mart ayaklanması (1325/13 Nisan 1909) ve özellikle bu çalışmada 2.Abdulhamid'i karakteri, düşünce yapısı, siyasi ve idari açıdan analiz eder. Memduh Paşa'nın büyük ölçüde kişisel deneyimlerine dayanarak , yazılan bu kitapta padişahın çeşitli konularda altı mektupta yazarın faaliyetlerinin yanı sıra , Sultan Abdülhamid II in yüksek bürokratlar,yetkililer ve amirlerinin arasındaki ilişkileri analiz ederek anlatılır.II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine yol açan sosyal ve siyasi olayları açıklarak Bu olaylarda oynadığı rol hakkında bilgi verir . Yine bu eserinde Memduh Paşa 31 Mart olaylarının nedenleri sonuçlarını tartışır ve bu olaylara yol açan faktörleri listeler (Kafadar, Karateke, Fleischer: 2006).

Miftah-ı Yemen

Sakız adasında yazılan ve tamamlanan 11 Şaban 1327/28 Ağustos 1909 bu eser Yemen'in Osmanlı tarafından Fethi anlatıldıktan sonra dönem itibarıyla Yemende çıkabilecek ayaklanmaları önlemek için ne gibi reformlar yapılması gerektiği belirtir. Sonrasında ise San'a kale tarihi hakkında kısa bir bilgi verir (Kafadar, Karateke, Fleischer: 2006)

SONUÇ

Memduh Paşa'nın stajer olarak başladığı resmi görevlerinden bir bir yükselerek dahiliye nazırlığına nasıl kadar geldiğinin gözlemleme fırsatı bulduğumuz bu araştırma aynı zamanda Osmanlı Devletinde en alt düzey bir memurun en üst düzey görevlerden birine nasıl geldiğinin anlatıldığı bir hikayedir Elbet kariyerindeki bu yükselişinde yeteneğinin yanında eğitim ,ailesinden gelen bir brokrasi geleneği yanı sıra sarayda ve Anadolu da görev yaptığı yıllarda edindiği deneyiminde göz ardı edilmemelidir.

Özelikle Sivas Valiği döneminde edilen bu deneyimleri Ssonraki görevlerindeki etkisini inceleme fırsatı bulunduğu valimiz Sivas taki görevine 9 Nisan 1989 yılında başlamıştırve Sivas ta kaldığı 3 yıl sekiz ay boyunca Memduh Paşa tabiri caizse Sivas vilayetinin beyni durumundaydı.

Memduh Paşa döneminde Sivas, Vilayetinin önemli merkezlerinden biri olarak, Ermeni komitacılarının çıkardığı kargaşanın tesiri altında bulunuyordu. Vilayette faaliyet gösteren misyoner okullarında Ermeni gençleri Türk yetkililerin denetiminden uzakta eğitim görmekte, ayrılıkçı eğilimlere yönelmekte idiler. Ermeni sorununun askerî yöntemlerle çözülemeyeceğini ileri süren Memduh Paşa, bu tür yaklaşımların ahali üzerinde psikolojik baskı oluşturduğunu düşünmekteydi. O, bayındırlık, eğitim ve kültür sahalarında atılacak adımlarla meselenin kendiliğinden ortadan kalkacağını savunuyordu. Misyoner okullarına devam eden gayrimüslim öğrencilerin idadilere çekilmesi halinde, hem bunların devlete bağlılıklarının sağlanacağını, hem de kontrol altında tutulacaklarını düşünüyordu. Ülkenin kurtuluşunu eğitim seferberliğinde gören Memduh Paşa, hurafelere ve batıl düşüncelere sahip insanların aydınlatılmasını savunuyor; bunun için de gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de yeni ve modern okullar açılarak bütün halkın mutlaka eğitilmesini ve iki toplum arasın-

daki kültürel bağların güçlendirilmesini istiyordu. Memduh Paşa Sivas'ta etnik ve mezhepsel farklılıkları hükümet lehine kullanarak asayişini sağlamıştır. Bunun yanında şehir merkezi ve kazalarda yaptırdığı çeşme, köprü, kaldırım, yol, telgraf hatları ve okulların yanında, bayındırlık, eğitim ve kültür alanında büyük yenilikler getirmiştir. Sivas idadî binası, onun bu hizmetlerini taçlandırır niteliktedir.

Bununla birlikte Ermeni fesadı diye tabir edilen nitelik ve nicelik olarak giderek karmaşıklaşan bu sorunlar yumağı Memduh Paşanın Sivas valiliğinden alınmasına sebep olmuştur. Görevden alınma nedenine bakılarak Memduh Paşa başarılı mıydı, değil miydi, tartışmasını saptamak bu dönemin tarih yazımının çoğunluğunun içinden çıkamadığı bir çifte tuzağa düşmek olacaktır. Bu nedenle sadece faaliyetlerini göz önünde tutularak şöyle bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Memduh Paşa'nın valiği döneminde Sivas'taki bayındırlık, kültür ve eğitim çabaları göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir.

KAYNAKÇA**Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları**

A.MKT. MHM 501/ 21.

A.MKT. MHM 502/52.

DH. SAİD. 1/84.

DH. SAİD. 4/156.

İ. DH. 1094 /85807.

İ.TAL. 151/1316.

İ.TAL. 168/ 1316.

İ.TAL. 253 /1319.

DH MKT. 1449 /70.

DH.MKT. 1861 /127.

DH.MKT. 1802 /105.

DH .MKT.1538 /904.

DH.MKT.1492 /127.

DH MKT. 1563/86.

DH.MKT. 3/11.

DH. MKT. 2672 / 69.

DH.MKT. 2614/10.

DH.MKT. 2050/137.

İ.DH. 1295-5 / 102305.

İ.MMS . 117/5027.

MV. 12/50.

MV DH. SAİD. 93/ 67.

YEE.35/52 .
 YA.HUS. 259/50.
 YA.HUS. 237/35.
 Y MTV.73/108.
 Y.MTV.38/86.
 Y.MTV. 35/12.
 Y.MTV. 38/58.
 Y. MTV. 53/108.
 Y.MTV. 61/26.
 Y PRK ASK. 79/34.
 Y.PRK.AZJ. 21/91.
 Y.PRK.BŞK. 28/99.
 Y.PRK.DH. 10/54.
 Y.PRK.DH. 11/35.
 Y.PRK.EŞA. 49/103.
 Y.PRK. KOM. 6/ 139.
 Y.PRK.KOM. 6/142.
 Y.PRK.KOM. 6/95.
 Y.PRK.UM. 27/21.
 Y.PRK.UM. 30/85.
 Y.PRK.UM. 29/40.
 Y.PRK.UM. 29/77.
 Y.PRK.UM. 30/85.
 YPRK. UM. 30/57.

Kitaplar Ve Makaleler

Akyüz, Y. (1991). Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri. *Tanzimat'ın 150. Yılda dönümü Uluslararası Sempozyumu*. Ankara.

Aytekin, H. (1991). *İttihat Ve Terakki Dönemi Eğitim Yöntemi*. Ankara.

- Davison, R. (1963). *Reform In The Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton: Princeton University Press.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*. Ankara.
- Başel, M. (1935). *Sivas Bülteni*. Sivas.
- Berkes, N. (1997). *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*. İstanbul .
- Berkes, N. (2005). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul.
- Beyatlı ,Y. K. (1977). *Mektuplar Makaleler*. İstanbul.
- British Documents On Ottoman Armenians*. Vol.III (1891-1895), Ed. Bilal N. Şimşir. Ankara (1989).S.249-253.
- Binbaşoğlu, C. (1982). *Eğitim Düşüncesi Tarihi*. Ankara.
- Bozpolat, S.(2007). *Tanzimat'tan Önce Sivas'ta Gayrimüslimler*. Sivas.Basılmamış tez.Sivas
- Çadircı, M. (1999). Tanzimat. *Osmanlı (Teşkilat)*, C. 6, Ankara S. 184.
- Çadircı, M.(1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları*. Ankara. S. 192.
- Çağdaş, H. (1991).Sivas İdâdîsi. *Tarih Ve Toplum*, S. 90, S. 30
- Celaleddin P. M. (1983). *Mir'ât-I Hakikat*. (Haz. İsmet Miroğlu). İstanbul

Cuinet, V. (1892). *La Turquie D'asie I*. Paris.

Demirel ,Ö. (1989). *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim Tüketim İlişkileri*. Ankara.

Demirel ,Ö. (1992). Sivas Çeşmeleri. *Otam*. Sayı 3. Ankara.

Demirel , Ö.(1998). *Osmanlı Dönemi Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*. Sivas

Demirel ,Ö. (2000). *Sivas Şehir Hayatında Vakıfları Rolü*. Ankara.

Demirel ,Ö. (2007). Sosyo-Ekonomik Açısından Osmanlı Devletinde Sivas Ermenileri. *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*. C. III. Kayseri

Danışman, Z. (1966) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C.XIII.. İstanbul

Darkot, B.(1917). Sivas. *İslam Ansiklopedisi*. X. İstanbul.

Devellioğlu, F .(2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara.

Denizli, H.(2000). *Sivas Tarihi Ve Anıtları*.Özbelsan A. Ş. Yayını. Sivas.

Dığıroğlu, F.(2007).*Memalik'i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l Menfaaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi*. İstanbul

Emecen, F. M., Şahin, İ. (1999). Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I. *Belgeler- Türk Tarih Belgeleri Dergisi*. XIX/23. Ankara.

Ercan, Y .(2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal. Ekonomik Ve Hukuki Durumlar*. Ankara.

- Erdaha, K. (1975). *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. İstanbul.
- Göyünç, N. (1999). Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar). *Osmanlı Ansiklopedisi. (Teşkilat)*. C. 6. Ankara .
- Gürbüz,(1997). XV. XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari Ve Ekonomik Yapı. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını .XXVI .Ankara*
- Halaçoğlu, Y.(1994). Debend. *Tdvia*. C.9. İstanbul.
- Hayta, N. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*. Ankara . S. 135-136.
- İnalcık, H. (1995) "Eyalet". *Tdvia*. C. 11. İstanbul
- İnal, İ. M. K. (1970).*Son Asır Türk Şairleri*. C.II. İstanbul.
- İpekten, H. İsen, M. Toparlı, R. Okçu, N. Karabey, T. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- İpek, N.(1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara.
- Karaman, F.(2001). Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas (1308/1890).İstanbul.
- Kafadar,C. Karateke, H. Fleischer, C. (2006) Mehmed Memduh. *Historians Of The Ottoman Empire*. ([Http://Www.Ottomanhistorians.Com](http://Www.Ottomanhistorians.Com)) Çev .Şeyda Aluç.
- Karal, E. Z. (1977-1983) Osmanlı Tarihi. C. VI.-VII-VIII. TTK. Yayımlı. Ankara .
- Kaya, A. , Akpınar, K. (2005). Tavra Deresi (Sivas) Yeraltısuyu Havzasında İşletme Sırasında Yapılan Teknik Yaklaşımların Sağladığı Faydalar. *Tmmob Su Politikaları Kongresi*. C.I. Ankara.

Kazıcı, Z.(1977).*Osmanlılarda Vergi Sistemi*. İstanbul.

Kırmızı, A. (2007).Şikâyet Tezâyüd Etmekte: Memduh Bey'in Sivas Valiliğinde Ermeni Politikası. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*. C.I .Sivas.

Kırmızı ,A. (2008).*Abdülhamid'in Valileri* . İstanbul.

Kılıç, O.(2000). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması. *Yeni Türkiye Dergisi*. C. 31. Ankara.

Kocabaşoğlu, U.(1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika. 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul .

Koçakoğlu, B. (2007).Veled Çelebi İzbudak ve Onun Türkçülüğü. *Mevlâna Araştırmaları Dergisi*. Sayı 2 . Konya.

Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası* . Ankara.

Kurşun, Z.(2003)“Mehmed Memduh Paşa” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 28.İstanbul. S.495-497.

Kunt, İ. M. (1987). *Sancaktan Eyalete. 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi*. İstanbul.

Kurnaz, Ş. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi. *Milli Eğitim*. S. 143.(Temmuz-Ağustos-Eylül).S. 99.

Kuzucu, K.(2003). “Sivas'ta Ermeni Hareketleri Ve Yerel Yönetimin Uygulamaları (1880-1900)”*.Ermeni Araştırmaları I.Türkiye Kongresi Bildirileri*. Cilt I .Ankara. S. 517-528. Küçük. Cevdet.. Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi.1878-1897.İstanbul. 1984

Kuzucu, K. (2006). Osmanlı'dan Cumhuriyete Şehircilik. Mimarî Ve Eğitim Anlaşımındaki Değişmeler Bağlamında Sivas Kongresi Binasının Tarihçesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı 37-38*. Mayıs-Kasım. S. 103-125

Kuzucu, K. (2007). Osmanlı Modernleşme Sürecinde İki Sivas Valisinin Raporlarının Karşılaştırılması Ve Vilayetin Kentsel Dönüşümüne Etkileri. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*. C I Sivas.

Mehmed M. (1990) . *Mirât-I Şunut* .İzmir 1328/1912- .İstanbul.

Mccarthy, J. (1998) *Ölüm Ve Sürgün* İstanbul.

Reyhan, C. (2000). 1871 Tarihli Vilayet Genel İdaresindeki Değişikliğe Dair Geçici Kanun. *Çağdaş Ve Yerel Yönetimler*. C. 9. Sayı 2. Ankara.

Ortaylı, İ. (1992). Belediye. *TDVİA* .C 5 .İstanbul.

Ortaylı, İ. (2006).*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul.

Oğlu, İ. (1964). *Her Yönden Sivas*. Sivas.

Omay, A. (Eylül 1987). “İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu”. *Türk Yurdu*. S. 52

Osman ,N. (1327). *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı* . C.III. İstanbul.

Ökte, E. Z. (1989) .*Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi*. İstanbul.

Özkırımlı, A. (1984). İzbudak. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. C 3.İstanbul, Cem Yay. S.462

Özgüven, B.(Ekim 1990). İdadî Binaları. *Tarih Ve Toplum*. S. 82.

Polat, İ.(1990.) *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*. Ankara.

Saydam, A. (1997). *(1856-1876) Kırım Ve Kafkas Göçleri* . Ankara.

Sami, Ş. (1894-H.1311). *Kâmusu'l-Âlâm IV*. İstanbul.

Seyitdanlıoğlu, M.(1995.)Yerel Yönetim Metinleri. *Çağdaş ve Yerel Yönetimler*. C. 4. Sayı 6. Ankara.

Sertoğlu, M. (1972) *Mufassal Osmanlı Tarihi*.C. VI. İstanbul.

Shaw,S. J., Shaw, E. K.(2000).*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. C. 2. İstanbul.

Süreyya , M..(1308-1311). *Sicill-i Osmanî*. C.2. İstanbul.

Sencer, M. (1986). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*. İstanbul.

Şahin, S.(2007).Sultan II. Abdülhamit'in İradesiyle Hazırlanan Sivas Raporu.*Osmanlılar Döneminde Sivas .Sempozyum Bildirileri*. C .I .Sivas.

Şimşir, B. (1986). Tarihte Ermeni Terörü Ve Sivas Vilayeti. *Uluslar Arası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri* (24-26 Nisan 1985). Sivas. S.85-93

Tansel , F. A. (1966). Bir Mevlevî Nasir Ve Şairi Mehmed Nazım Paşa Basılı Eserleri Ve Yazma Şiir Mecmuası *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara. S.157.169 .

TDK.*Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*.

Tuman, N. (Tarihsiz) *Tuhfe-İ Nâilî*. Millî Eğitim Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi. Nr. B 870.

Tozlu, N. (1991). *Kültür Ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Ankara.

Ünal, M. A.(2007) . *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta.

Yasak , İ .Kaleli, A. (1988).*Dünden Bugüne Sivas İli* . Sivas.

Yıldırım, H. (Kasım 1996). Atatürk'ün Sivas'ı Ziyaretleri *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Sayı 36.C. XII.

Yücel, Y. (1974)Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-İ Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler. *Belleten*. XXXVIII/152. S. 665.

Yücel, H.A. (1994). *Türkiye'de Orta Öğretim*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Yüksel, H. (1998).*Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü* (1585-1683). Sivas .

Yararlanılan İnternet Kaynakları

www.os-ar.com/Modules.php?Name=Encyclopedia&Op=Content&Tid=501541

[Http://Havza.Meb.Gov.Tr/Havza/Index.Htm](http://Havza.Meb.Gov.Tr/Havza/Index.Htm)

www.Maariftermalotel.Com

EKLER**1.RESİMLER****Mehmet Memduh Paşa**

Memduh Paşa Tarafından Yapıtılan Sivas İdadisinin Şimdiki Hali

Memduh Mehmet Paşa'nın Fatih Çarşamba'daki Mezarı

Y.Mtv

38/58

1306.ş.9

Velinimetim Padişahımız efendimiz hazretlerinin ubud memalikları hakkında tenzilen merhameten şayan buyrulan - lutuf ve itaf azimen-i hümayunlarının ifa-ı farızayı muhammetinde şimdiye kadar aciz olduğum halde mücerred lutuf u mahsusa cenabı hilafet penahi esir olarak min gayrül yakine Sivas vilayetine tahvil-i memuriyet-i acizanem e müsade-i senniye erzan buyrulmuş olduğu dahiliye nezaret –i celilesinden alınan telgrafnamede emr-i iş'ar -olunmasıyla işbu atıfen azime-i çakeri keminelere yeniden ihya eylediğinden davat-ı tezayit ve şevket-i hazret-i şehriyari rikkat kılınarak tekrar tekrar arz-ı teşekürana ictisar eylerim her halde ferman 29 mart 306

Sivas valisi

Memduh

YPRK.ASK 79-34

مقام سن سرکریده حرمان اولرنده استعمالی حاوی وارد اولد
تحریریه علیه جواباً تفصیح اولناه لاجم صورتیه

سیواس والی عطفانو مدوع بک افده حفترینه برمدت تبره سوء اراره سنده حکایت اولنقده و مخالف رضای عالی اولد
برطاقم سوء استعماله دائر اخباره اته دفی وقوع عیوضه اولوب اول امرده روایانه و سکایانه واقعده که درجه سده کب
الملاح ایدک لایمده اولیله صورته مخصوصه و حرمانده اجرائی تحقیقانه اولنرقه نتیجه اولیایه کی هیایه و طالع
بالاطراف عرصه و اشعار خصوصک اراده بولناه امرای عسکرده برمناسبت هوالسی باتذکره سن صدایانه اشعار طری
اوزینه کیفیت سیواسه ربیف برالدیفنه بازیده ره اخباراً شرفوار اولد تذکره سابعده هینت جاگزانه ترک بوراده بولنقده مؤخر
خبرالنه کوره تحقیقانه لایمده کوماندانه دفی داخل اولوه اوزره هینت جاگزانه معرفیه اجرائی دهانه زاده نامیه ادهانه و صلحتی
موجب اولدقده بیانه بولنقه اولدیفنه تحقیقانه نکرده نه صورته مخصوصه و حرمانده اجرائی سر فحشه موقع تنظیم و احترام اولد
تاریخ و بییک بوراده الی نوروی تحریریه علیه جناب سرکریلرنده اراده و اشعار بولنقده سیواس ولایتجه ادهانه اهلایلی اشغال اینکده
بولناه سوء اراره و استعمالده رأس اراره امورده باقریه جه درجده کوبلی لایمده قدر دوشمه و بو حال اسف اشغال ایله و اعتمادنا غافل اولد
فریاد اعتماد کارانه ولایانه منجاورده خلقه قدر انشایتمده که اینک حقیقی اولدقده مفدور لک آواره کتابتی ظهور لک احوال
مفدورینی تواتر زنده کب نکرله اطمینانه قلبی استغراب فکری موجب اولدقه بولنقده والی سارایم بولنقده ولایت دایره سنده مکتوب
بالجمله بعضی صادقه ملوکانه تک مقاصد مفدوره حفتره خلایقنا هی وجهه نانی کمال رفاه و سعاده و حقوقه مشرور علیه علی السواء
مخاطبه سبله ازهرجیت مظهر معاونت اوللری قضیه مقنا براسنده مودوع عیده مایورینی اولد و طائفه ستم و مصلحت معلومدی
آمال مخصوصه سبله سوء استعمال اینکده بولنقده هغه کی حکایت واقعیه معاملده جاریه ده سموع و مشهور اولد تاسیح و اغماصه دال
و کورجی البسیله نبیل جامه ایله برقاچه ارمنیک مساحا ایرک قبسی اهلایسنده طاشچیانه مانوقک هینتکنی باصه رفه کریم سنی
جیرا طاعه فالیدر فلرنده و مراجعت واقعیه الاده ثمره بجه عدالت اولد مدیفنده بجهت ظلم عالی حاوی مرقومک مجلسنده کوندر لکی
استعجابال نظر دقت اولدیفنه و هله ارفلرک کورجی البسیله سلاح دست سقاومه اولرنده کی تراکت و اهلیت ساد والی سارایم

ولادته در حرکت نامرئیه سنه بنی انکالک ایله سیواس کلوب مظهر صحابی اولدورده نافع قویسوی کنا سید خربه و کالسه نعیبه اولسانه طبریزلی احمد افندیگ دائره خصوصیت و محرمته بولماری و احوال نامرضیه و غیره دیقه به دریصانه و سربستانه منجی اولدی و بربر بره نهرسه دورنده سارالیه بله برابر بولمده معامله واقعه لرینی کویلی اهلالی اوزرنده ده بالاجه لسانه المیه جه برده قدر نزل اتماری و بو حال موجب قیل وقال اولدیجه هر دور عقیبته بربر خا. ب. ولدیه صا و سربطاری و مومن الیه فخری افندی هاقیه مال موره نغده وقوع اولد بیه یوک غروشی متجاوز اختلافاتی قیاموه فکر بیه کندوس ما دوناً در سعادت صا و سربطاری مخلصه کی دفاتر و اوراقه مالیه سرفت ایدیلوب بو خصوصه و کیلی منول طوبیده فخری افندیگ اولماری و اودع یوک الغه ییک غروسه ذمی اکلادیلد اسبوه منده امینی انظر ایلیک وارطانیاه ایله بیه یوک کور بیک غروسه ذمی محاسبه و لایحه بیدار هیقانه سابقه منده امینی طاشچی اوغلی دیمتوس هقلرنه مقضی معامله قانونیه جدیده مظهر ایلیک ایجاب اینکیم وقت وقت ایسه بر معامله عادیه کی کجه بریلوب امرال اولماری و دفتر دار سابقه ابراهیم افندی علیه نغده واقع اولد حکایت اوزرنه موی ایلیک انفصال ایندیکی و مرقوم دیمتوسک الی ایسنده حکم برلدیکی بر صره ده سیواسه حکومت دائره سی داخلنده بولسانه کاکبر مخزنه در ونده کی دفاتر و اوراقه مالیه نه قضا و قصه اغاز یا غیله احراقه جزا نه اولنوب ایقاع در یقنده ایلیک کونه مقدم مرقوم دیمتوسک بلاد صلاحیت مخزنک اختیارینی الیه یعنی ده متبیه ایلیک مطنوناً بر اولماری ایله ایلیک حال دائره علیه به و بریلوب اندره برات ایلیک بویابه کی معامله تیک فوه اداره جه لزدی قدر تعقیب ایطاسیله اینک اوزرنی قیاموه کی برلورده بولماری و دورده بولماری اساره کوند. دیکی ایلیک بیک لرادنه بیک لبراسنی توفاد دده مومن الیه احمد افندی و طریقه کونه ره یک سیواسه بولسانه بانق و کیلی موسیو رادیفوس مرفیلم صری نامه بانق عثمانی به تسلیم ایندی برلکنک کب و نغده ایتمی و غزل و نصیری صلاحیت ولادت داخلنده بولسانه اکثر موره بیک نعیبه و سربطاری منقعت مخصوصه ایسایلیک

ایتمی و غزل و نصیری صلاحیت ولادت داخلنده بولسانه اکثر موره بیک نعیبه و سربطاری منقعت مخصوصه ایسایلیک بالاطبع سربستانه حرکت غیره دیقاری مظهر اغماصه و طیب بوسورتله ده برقانه ها ضعیفای الهالیک افزار و بیزار اولدی و اهاالیک ایلری کلنریله سوز اکلایانلرینه بفضلرینی تطیب و تطیب و بفضلرینی ده تقویه و ترمیمه ایله حرکت واقعه فی سته جالبشی و توفادک الموص کیر قریه سی الهالیک رزی اداره سی یسنده متازع فی اولد ایلیک ملیونه غروشلور تونونک و ضبط و صادره سی بولنه کیله بکی حاله هساییم رزی موره سینه توجه ایده حک اولد اوده لئی بیک لبرانک استوصاله نالیت اعلیه موره مومن البرهان دریصانه و فوه العاده سعی و غیرلرینه قانو تغییر حقیقت اینیمک حقوقه الهالیک محافظه مقصدیله اودع در سه نه دنبرو سیواس ولادتی داخلنده رضای عالی حضرت باد ساهی به توفیق معامله به سمن اولم اینسنده بیه الهالی استقامتله شهرت یاب اولد توفاد تقرقی اسخ افندیلم کمالی مجلس اداره نه بویابه کی ار رفته استقامتله و مذاقانی نظردقه النیه روه رزی مقصدیله تسلیلی التزام اولماری و جریانده معامله ده واسطه بیه کی بولنوب اقتدار و فعالیت مقصدیه خادم خصوصاته انحصار ایندی رسمی متلوقه حسابی موجب و مخالف رضای عالی حالده غیره دیقه دهر عبارته اولوب بوسورتله قرائتی سوز شهره قلوب الهالی به کترکی کی تاثیر ایله بوسایعانه نامرضیه درجه اعتدالک قوفیه نعم ایتمه اولنه کوره ببولده شهریه نه بر موره عدالت فاروقانیه هر قدره غرب شعله فانه اولد ولی نعمت بیختمه شهریه در صحت آثار افروز حضرت بیک آرزوی مقصد حضرته خلافتینا لیلری دائره جلیله شده تمت امور موقضینه نه سجه عدالت یادنا نبلرنده کواکمشه اولد الهالیک امینی درجه رطوبه ده بولماری صورده مخصوص و محرمانه ده اجرا بیلدیه تحقیقانه حکم کرانه من

له نه ده بولماری اولدیغلیک حضرت جرات فلسفی اولیا به

۷۷ کاویلیغ

BOA Y PRK ASK. 79/34 1309 B 10 (9 Şubat 1892)

Makam-ı Sâmyi Askerden Mahremâne

Sivas Vilayeti Valisi Atufetlû Memduh Bey Efendi hazretlerinin bir müddetden beru sû-i idaresinden şikayet olunmakta ve muhalif rıza-yı âlî olan bir takım su-i isti'mâlâta dair ihbârât dahi vuku bulmakta olub, evveleminde rivâyât ve şikâyât –ı vâkı'anın derecesinde kesb-i ittila' edilmek lazımeden olmasıyla ,suret-i mahsusa ve mahremânedeki icra-yı tahkikat olunarak neticesinin ol babdaki hissiyât ve müteâla'âtın bi'l-etrâf arz u iş'âr hususunun orada bulunan ümerâ-yı askeriyyeden bir müâsibine havalesi bâ-tezkire-i samî-yi sadaretpenâhî iş'âr buyrulması üzerine keyfiyet Sivas'da Redif Miralaylığı'na yazılarak ahîren şeref- vârid olan tezkire-i sâmiyede heyet-i çâkerânemizin burada bulunduğu muaharan haber alınmasına göre takikat-ı lazımenin kumandan dahi dahil olmak üzere heyet-i çâkerânemiz marifetiyle icrası daha ziyade temin-i ezhân ve maslahatı mucib olacağı beyan buyrulmuş olduğundan tahkîkât-ı mezkurenin suret-i mahsusa ve mahremânedeki icrası şeref-bahş-i mevki'-i ta'zim ve ihtiram olan li 21 teşrini sani 1307 tarih ve 5116 numarolu tahrirat-ı aliyye-i cenâb-ı Seraskerîlerinden irade ve iş'âr buyrulmuş idi.

Sivas Vilayetince ezhân-ı ahaliyi işgal etmekte bulunan sû-i idare-i isti'mâlâta re'si idare –i umura yakışmayacak derecede köylü lisanına kadar düşmüş ve bu ha-lesef iştimâl ile dağdâr-ı teessüf olunarak feryad-ı istimdâd kârârnesi vilâyât-ı mütecâvire halkına kara inişar etmiştir ki ,işin hakikati aranıldıkça mağdurların âvâze-i şikayeti mazlumların ahvâl-i mağduriyeti tevâtür mertebesinde kesb-i tekessürle itmi'nân-ı kalbi istiğrab-ı fikri mucib olmakta bulunmuştur.

Vali-yi müşarünnileyh bulunduğu vilayet dairesinde meskun bi'l-cümle teba'a-i sâdîka-i mülûkânenin makâsîd-ı mukaddese-i hazret-i Hilaffetpenâhî vechile nâil-i kemal-i refah u saadet ve hukuk-ı meşrularının ale't-tesâvî muhafazasıyla ez her cihet mazhar-ı muavenet olmaları kaziyye-i mu'tenâ-bahâsında mevdu'-ı uhde-i

memuriyeti olan vazâif-i mühimme ve selahiyet-i ma'lumeyi âmâl-i mahsusasıyla su-i isti'mâl etmekte bulunduğu hakkındaki şikayet-i vaki'aya muamelât-ı câriyede mesmu' ve meşhut olan tesâmüh ve iğmâz-ı dâl ve korucu elbisesiyle tebdîl-i câme eden birkaç Ermeni'nin müsellahan irek kasabası ahalisinde Taşçıyan Manuk'ın çiftliğini basarak girmesini cebren kerimesi dağa kaldırdıklarından ve müracaat-ı vakı'ası el'ân semere-bahş-ı adalet olmadığından bahisle tazallum-ı hâlî hâvî merkumun mahallinden gönderdiği istid'a câlib-i nazar-i dikkat olduğunda ve hele Ermenilerin korucu elbisesiyle silah bedest şekavet olmalarındaki nezaket ehemiyetine binâen vali-yi müşarünnileyhe mazrufen gönderilmesi üzerine bu maddeye dair yazdığı tezkire-i mahsusada *“valilerin daire-i adliyeye nezaretleri var isede bu nezaret kasabaya üç saat mesafeden Şehrin içine bakmak misillu olub öyle mahalden el-ermeyeceği güç yetmeyeceği müsellemler bulunmakla tazallumu havi olarak vurud eden bu misillu arz-ı halleri de hezârân iktidar olmadıkları cihetle buna mekis hususatta mütehayyirâne bakub kaldıklarını”* ber-âverde lisan tezkâr eylemesi izhâr-ı aczle vazâif-i mevkulesinin en mihim noktalarına karşı ne derecelerde bîgâne davrandığına binaenaleyh umur-ı me'muresinin rıza-yı âlî-yi hazret-i padişâhî daire-i celilesinden hüsn-i isti'mâle adem-i muaffakiyeti mu'teref bulunduğu bera'at-i istihaldır.

Mea't teessüf mesmu' ve meşhud olan ahvâl cümlesinden olmak üzere, ticaret perdesi altında icra-yı desâyis edenlerin ahaliyi ızrar ve bîzar eden hesapları neticesi olan metâlibin tahsili hizmetinde kullandıkları tahsildarlarının ünvan-ı mahsus ile müsellehan alışverişleri nisbetinde üç dördten sekiz-on nefere kadar ekser-i hâsılâtın zaman-ı idrakinde kurâyı geşt ü güzâr ve ahaliyi tazyik ve ısrarı ile her dürlü mahsüllerinden alacaklarını tahsil etmekte olub bunların tahsilatdaki muvaffakiyet-i kâmileleri emvâl-i emriyyenin vakt u zamanıyla tahsiline mani olmakda bulunduğu memurunca da kâl u kâl olmasıyla beraber, böyle müsellehan tücar tahsildarlarının ünvan-ı mahsus altında serbestâne geşt ü güzâr ahaliye karşı icra-yı nüfuzuna müsamaha edilmesi hakikatten bâ'is-i istiğrab olmuş ve yine bu cümleden olarak Karahisar mütekirleri hakkında bu kere cereyan eden muharebe suretleri işin ne dereceye kadar nazar-ı dikkate alınmış olduğunu mu'len bulunduğu için leffen takdim kılınmıştır. Ahaliyi Vali-yi müşarünnileyh hazretlerinin harekât-ı vakıasından sû-i

zanna düşürdüğü mevsuken söylenen ahval , esasen Konya vilayetinden beraber getürmüş olduğu beyan olunan Fahri ve Diyarbekirli Ulvi Efendilerle mamuretülaziz vilayetinden harekât-ı nâ-marziyyesine mebni infikak ile Sivas'a gelüb mazar-ı sahabet olarak Nafia Komisyonu kitabetiyle hazine-i Vekaletine tayin olunan Trabzonlu Ahmet Efendi'nin daire-i hususiyet ve mahremiyetde bulunmaları ve ahval-i nâ-marziyye ve ğayr-i lâkyika hârisâne serbestâne mütecâsir olmaları ve birer birer her sene devrinde müşarünnileyhle beraber bulunarak muamelât-ı vakıalarına köylü ahali üzerinde de bi'l -icra lisana alınmayacak bir dereceye kadar tenezzül etmeleri ve bu hal mucib-i kıl u kâl oldukça her devir akîbinde birer birer haric-i vilayete savıştırılmaları ve mumaileyh Fahri Efendi'nin Hafik Mal memurluğunda vuku bulan beşyüz kuruş mütecaviz ihtilâsâtını kapatmak fikriyle kendisi me'zunen Dersaadet'e savıştığı sırada mahalindeki defâtir ve efrak-ı maliyye sirkat edilüp bu hususta vekili mes'ul tutularak Fahri Efendi'nin aranılmaması ve üçyüzaltmışbin kuruş zimmeti anlaşılan esbak Sandık Emmini Antranik Vartanyan ile beşyüz küsür bin kuruş zimmeti muhasebe-i vilayetce meydana çıkan sâbık Sandık Emmini Taşcı oğlu Dimyatos haklarında muktezi muamele-i kanuniye ciddiyete mazhar edilmeyecek icab ettikçe vakti vakt iş bir muamele-i âdiyye gibi geçiştirilüp ihmal olunması ve Defterdar-ı sabık İbrahim Efendi aleyhinde vâki olan şikayet üzerine mumaileyhin infisal ettiği ve merkurum Dimyatos'un eli işinden çektirildiği bir sırada Sivas'ta hükümet dairesi dahilinde buluan kargir mahzen derunundaki defâtir ve evrak-ı maliyenin kısmen ve kasten gaz yağı ile ihrâkına cür'et olunup ikâ-i harikden iki gün mukaddem merkurum Dimyatos'un bi-la selaiyyet mahzenin anahtarını aldığıda mübeyyen iken maznunen bir odacı ile iki hamal daire-i adliyye verilüp anlarda beraet bu babdaki muamelatın kuvve-i idarece lüzumı kadar takib edememesiyle işin üzerini kapatmak gibi bir tavırda bulunulması ve devirde bulunduğu esnada gönderdiği iki bin liradan bin lirasını Tokad 'dan mumaileyh Ahmed Efendi vasıtasıyla göndererek Sivas'da bulunan Bank Vekili Mösyö'Radigod marifetiyle haremi namına Bank-ı Osmanî'ye teslim etdirdiğinin kesb-i vüsûk etmesi azl u nasbları salahiyyet-i vulât dahilinde bulunan ekser memurînin tayin ve tebdilleri menfaat-i mahsusaya ibtina edilerek bi't-tabi serbestâne harekât-ı ğayr-ı lâyıkları mazhar-ı iğmas olmasıyla bu suret bir kat daha zu'afâ-yı ahalinin ızrar ve bîzâr olması ve ahalinin ileri gelenleriyle söz anlayanlarının bazılarının taltîf ve tatyîb ve bazılarını

tazyîk ve tehdid ile harekât-ı vakı'asını setre çalışması ve Tokad'ın Almus-ı Kebir karyesi ahaliyle Reji idaresi beyninde münaz'-ı feyye olan iki milyon kuruluşluk tütünün zabt müsaderesi yoluna gidildiği halde , hesabca Reji memuruna tevcih edecek olan on altı bin liranın istihsaline nâiliyyet emeliyle memurîn mumailiyhimin harîsane ve fevkaledede sa'y u gayretlerine karşı tağyir-i hakikat etmeyerek hukuk-ı ahalsinin muhafazası maksadıyla üç dört seneden beru Sivas vilayeti dahilinde rızayı âlî-yi hazret-i padişâhiye tevfiik-i muameleye sa'y u ikdam etmesinden beyne'l-ahali istikametle şöhret-yâb olan Tokad Mutasarrıfı Rasih Efendi'yle mahalli meclis idaresinin bu babdaki evraka müstenid iş'ârât ve müdafa'âtı nazarı dikkate alınmayarak reji maksadının teshîli iltizam olunması ve cereyân-ı muamelede vâsita-i tebliğ gibi bulunub iktidar ve faaliyetini maksadına hâdim husûsâta inhisar etdirmesi misillu takviyye-i hissiyâtı mucib ve muhalif-i rıza-yı âlî hâlât-ı gayr-i lâyıkadandan ibaret olub bu suretle kazandığı sû-i şöhret kulûb-ı ahaliye geregi gibi tesir ile bu şâyi'at-ı nâ-marzıyye derece-i i'tidâlin fevkinde ta'ammüm etmiş olmasına göre bu yolda teşehhür eden bir memurun adalet-i farukânesi şarktan garbe şu'le-fesân olan velî-nimet-i bî-minnetimiz, şehryâr-ı merhamet-âsâr efendimiz hazretlerinin arzu-yı mukaddese-i hazret-i Hilafetpenâhîleri daire-i celîlesinde temşiyet-i umurâ muvafakiyetinden şecere-i adalet-i padişâhî kalblerinde kökleşmiş olan ahalinin emniyeti derece-i matlubede bulunmadığı suret-i mahsusa ve mahremanede icra edilen tahkîkât-ı çâkrânemiz cümlesinden bulunmuş olduğunun arzına cüret kılındı. Ol babda emr u ferman hazret-i men lehu'l-emrindir.Li 27 kanun-ı sani 1307

Heyeti Teftişîye Reisi Yusuf Ziya

مابیه هیند سرکنا بنجید سنه ۱۰۱۰ شمس تقیم اولنا در بقدر مورق

وزیر بنا آدی کی وزیر لکک سبب مخفی و مقصد وار اولدیغی قی امتحانجه هر کی ممکن است ایسوم خاندنه به معیوب کریمه و محدودی تحمل اولم سور هر کی کیمه کیمه
 قی محدودی عقابکت و کذا ایله حکومت دتره سی قریب که ضمیمه نفرستک رعیت الیه قیوی سیکاهنه کدر رک طور بفرج مبرورانه سدر وانی معقاب
 اسکدر براسه کوز یازجه سنه مضاربه سیدیه لپور ایشیده هماه اولدی کیریب ضایر و مغزوب تقیر یو ایله می برزب اولنده عقده معده سدر ایضاً
 بنادرت و دیگر ایله ده تیه و بعضی قدری آدی لکری سواد فیه تدره بولنا نه ضمیمه ضمیمه و افزار یله اداره سبب ماهر و خولایعاره امواره
 و بعضاه اتفاقاً بقیع رکوب و زرد معقد زواته اولدی لازم کدر کیمه و اما سیه سبب لپور ایس محمدک بسور و فعال اولدور قی
 ایشی قدره سنک الطال معضدی حضور معین سبب کدر لپور ایس ایو کیمه مسلک قدره و فضیات بسوق سنه مکافاه اولمه و القده و لایله
 اهتیب هر چه سبب بر آدی کی بولس بولس اولدور هر بولس بولس نقده مع عیای عاده جناب لایسایک سایا به بولس ایس
 معنی هیند اشرا م ایس م اردو نه

مابیه هیند سرکنا بنجید سنه ۱۰۱۰ شمس تقیم اولنا در بقدر

انقره نیک مرکز لپور ایس یوز عاده کور ایله برکس کور کور بحوریت معن اولدی سدری انقره و ضمیمه یه اداره به بر مقصد بولس بولس کلا
 تاریخی عریفه کلا مبع اسبابه تقصید عقده و بیایه اولدیغی و هر چه آدی بکلک اما سیه لپور ایس هر کک نقضه لطفاً مع بولس و سبب بوم
 کلر اردولس هر حال الزم بولس کلا هر چه اجناس ایس فایله امور در بیان

Y. PRK UM
 29/40
 31.5.19
 Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

BOA Y.PRK .UM 29/ 40

1.Sayfa

Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Celilesine 11 Kanun-ı Evvel 309 Tarihiyle Takdim Kılınan Arıza sureti

Teb'a-i gayr-ı müslimenin nerelerde ve kaç bab mektepleri vardır ve mekatib muallimleri kimlerdir ve ders programları neden ibaretdir. İki sene evvel bâb-ı 'ali'de sual edilmiş olmasıyla çakirleri Sivas Valiligi'nde iken icabına bi-t-teşebbüs ol babda bir kıt'a defteri takdim eylemişdim. Ankara'ya muvasalat ve tedkik-i ahvale mübaşeret kılındıkda henüz öyle bir defterin mükemmelen ele alınmamış olduğu anlaşıldı. Ermeni fesadatı zuhura geleliden berü hemişe pîşe idenler meyanında ekser mekteb hocaları görülmüş ve Protestanların mektepleri ise daha ziyade nazar-ı teftiş-i hükümetde tutulmak muktezi olub şu vazifeyi bilerek ikdam nam ibrazı maarif müdiriyetine aid bulunmuş iken buradaki maarif müdiri ifza?-yı vazifesince matlub derecede sarf-ı mesai idemediği tebeyyün olunmasına nazaran tebdil-i zaruri olarak Sivas Vilayeti'nin elyevm maarif idaresinde muhterem Tahir Beg orada mukaddema mülkiye ve adliye hizmetlerinde dahi isbat-ı liyakat eylediği gibi Ermeni işlerinde hükümetin takdirini celb-i ruiyet gösterdiğinden ehliyet ve sadakatı mücereb bulunduğundan saye-i ihsanvaye-i cenab-ı şehriyari de rütbesinin saniye sınıfı saniyesine -terfiyle buranın maarif müdiriyetine ta'yinini ehemiyet-i maslahat hasebiyle istirhama mücaseret eyledim ol babda

Mabeyn-i Hümayun Serkitabet-i Celilesine 26 Kanun-ı Sani 309 Tarihiyle Geçide Olunan Şifre

Buranın maarif müdiriyetine ehemmiyet-i mevki'ye ve hal-i icabatından olarak Tahir Beg'in ta'yinine müsaade-i seniyye sezâ-vâr buyrulmasını 11 Kanun-ı Evvel 309 tarihli arizen çakeranemle tafsilen arz ve istirham eylemişdim. Vesalif-i icraya hükümetin ehil ve emin zevatdan olması ve mebni bu babda tekrar ricaya ictisar(cüret) kılındı ferman.

Mabeyn-i Hümayun Serkitabeti Celilesine 24 Kanun-ı Sani Takdim Olunan Arıza Sureti

Vilayet alay begi Ferid Beg'in ve mukaddeman düçar olduğu illeti iktizasınca her gice memleket içinde olsun hanesinden çıkub gezmege vücudu mütehammil olamı-

yor. Çakeri geçen gice dahi kasaba mahallatını hafiyen geşt u güzâr ile hükümet dairesi kurbündeki zabtiye koğuşunun sürat altında kapusu pişgâhına gelerek durduğunda mütehevvir-âne sesler ve anı müteakib iskemleler baş göz yararcasına mazarriye-i şedide zuhur itmesiyle heman oraya girüb darblar ve mazrub tefrik ile mütecasir darb olunanlar hakkında muamele-i lazıme ifasına mübaderet ve digerlerine de tenbih ve nasihat kılındı. Alay begleri liva ve kazalarda bulunan zabtiye zabitan ve efradının idaresince mahir ve fevkalade ahvalde ve bazende eşkıya takibinde rukup ve nüzule muktedir zevatdan olmaları lazım geleceğinden ve Amasya sancağı tabur ağası Mehmed begin cesur ve faal oldukdan başka ermeni fesadesinin ibtalı hususunda mesaisi bende-i keminelence mücereb idigünden mesleğinde kıdemine hidemat-ı mesbukasına mükafat olmak ve Ankara Vilayeti'nin ehemmiyet-i haziresiyle mütenasib bir alay begi bulundurulmak üzere mir-i muma ileyhın buraya nakline müsaade-i inayet ade-i cenabı cihan banin şayan buyrulmasını ilca-yı maslahat hasebiyle istirham iderim emr u ferman

Mabeyn-i Hümayun Serkitabet Celilesine 4 Şubat 1309 Geşide Olunan Şifre Ankara'nın merkez tabur ağasını Yozgad'a gelür iken birlikde getürmege mecburiyet hâsıl oldu. Şimdi Ankara da zabtiye idareye bir muktedir amir yokdur. 24 Kanun-ı Sani 309 tarihli ariza-i çakeranemde esbabı tafsilen arz ve beyan olunduğu vecihle alay begliğine Amasya Tabur Ağası Mehmed Beg'in nasbına lutfen müsaade buyrulmuş ve seria bu cihete gelmesine emr verilmiş hasebul hal elzem bulunmağla tekrar istirhama ictisar eyledim. Katiben umurda ferman

Y.PRK .UM

2.Sayfa

29/ 40

Saadetlü efendim hazretleri

Varaka-i Melzüfede mebsut hususat-ı hal ve maslahatın ilcââtına mebni arz olunmuşdu. Ma'lum-ı 'ali buyrulduğu vecihle bu vilayete altı yedi sene bakılmamış olduğu i'tişaş-ı ahval ve isbat idiyor. Ermenilerin ezhanını en evvel teşviş ve tesmim iden mektepleri muallimleridir. İslam'a gelince İslam'ın akaid-i diniyyede gafilleri Ermeni fesadesinin tesvîlâtını istimâ'a alışmışlardır. Şu ifade-i bendegânemden Müslümanlar Ermenilere tekarrüb itmiş ma'nası hâsıl olmasun ancak Sivas Vilayeti dâhilinde yüz binden ziyade isimleri Ali ve Hasan -4- Veli tesmiye olunur Müslü-

manlar vardır ki adm-i (takayyüd –i)tekayyüd-i hükümet şunları cehalet girîvesinden çıkarmak vucubunu taht itmiş olduğuna binaen Müslim.sirasında sayılıyorlar iken ne’uzubillah (nüfuz-ı ban ?) din kardaşlarına kalben buğz ve udvân ve bi-l-‘akis Ermenilere meyelân gösterirler üç yıl akdem Mekke-i Mükerrerme’de terk-i silah İden efrâd-ı askeriyye o sû-i akide ashabından olan Sivas kurası ahalisindedir. Çakirleri Sivas Valiligi’nde olduğum o anda umumunun ıslahlarına gayret-i diniyyem ve padişahımız efendimiz hazretlerine olan sadakat-ı kalbiyem hasebiyle cidden çalışdım pek çokları tashih-i i’tikad itdiler ve ihtida eyledik diyerek mahzarlar gönderdiler köylerine mescidler ve mektebler yaptılar. Ankara Vilayeti dahilinde yine o misillu kurâ halkı mevcut olduğundan ve maarif müdiriyetine ta’yinini istiham itdigim Tahir Beg aşâyir adamlarının ve ahalinin emzecesini (huyları) bilür olduktan başka Sivas’da bu emr-i hayırda hidemat-i meşkuresi meşhud kıdemli bir bende-i devlet idüğünden bu sebebe mebni anın maarif müdiriyetine gelmesini istemişdim. esamisi ber vech-i ma’ruz-ı ‘ali hüsn olubda vicdanen Ermenilere mütemail bulunanlardan Ermeni erbab-ı müfsidatı bi-listifade kendüleriyle gizlice mahzarlar tertibiyle ecnebi diyarlarına kadr-ı hükümet namına sebt şekva olunmak ve mahzarlarda İslam isimleri ve Ermeni imzaları görülünce işte Müslümanlar bile iradeden şikâyet ediyorlar denilerek bedhahat ? devlet lisanlarına bi esası kîl u kâl bırakmak melhûz bulunmasıyla şu endişelerle huvab-u raht-ı acizanem meslubdur. Alay Begligi hakkındaki ma’ruzat-ı bendegânem ise kuvve-i zabitanın Ermenin fesâd-pîşelerine karşı mücerreb ve muktedir. Bir amir yedinde bulunması tasvurundan münbais idi. Efkar kasren müstemidANEME göre maarif -14- zabıt şayan-ı i’tina hizmetlerden olarak istilaat ve muamelat- mahalliye icabınca ma’ruzata cüret eylemekte olduğundan ve maksad aslen çekiranem her hususda -15- rıza-yı ‘ali-i cenab-ı şehriyayı tahsil münhasır bulunduğundan olbabda emr u irade hazret-i menleh-ül-emrindir. Fi 13 Şubat 309

Ankara Valisi

Memduh Mehmet Paşa

BOA Y MTV 46/142

بلور زکات
باش کتابت داروس

۵

سیاس ولایتی و اولاد شفه تفرافاسه

۹. ماه پاییزه طایفه خانه سینه برعدر - وولو - و بره فشکله جیقا یلیب اولجه یرنده
بولدنی خیر ویریلده برعدر و نیجه رض کویا کند و سناک اولیب معدنه دیر کتور لکنده بولنیجه
وقت قومیانیه طرفده ویرلریک معدنه جیقدنده صکره قومیانیه قییم ایلده اوندزه جایر
... تو واطیسه معدنه یا نه جیسی ابوی اعطا ایدینه اشتقاقده افاره باهیمده کیفیت معدنه
نکده دیر کتور کله ایلده و دست مخابره و تحقیق اولوب نیجه بیدر هر جگه جدا بآ قره صکاره
تفرافاسه معدنه و تفرافاسه مآلنده اهل کفله و ص کیفیت اجناسه قنده هر صکاره زمانه

ا. پ. پاییزه
سیاس اولی
مردع

BOA.Y.MTV 46 /142

Yıldız sarayı hümayun

Sivas vilayetinden varid olan şifre telgrafnamedir

cim 25 teşrin sani 306 Daniyel'in hanesinden 1 adet rovelver ve bir de fişenklik çıkarılıp evvelce yerinde bulunduğu haber verilen bir adet miter ? Dahi güya kendisinin olmayup maden direktörlüğünde bulunduğu vakit kumpanya tarafından verildiğini madenden çıkadıktan sonra kumpanya ya teslim edilmek üzere cayır..tu... vasıtasıyla maden yazıcısı Ebuya itâ etdiğini istimtakında ifade eylesiyle kefiyet maden-i mezkur direktörlüğü ile Derdest muhabere ve tahkik olup neticesini bildireceği cevaben karahisar-ı şarki mutasarıflığından murur-u telgrafname malından “ anlaşmağla Vecihi keyfiyet ictisar kılındı her halde ferman

30 teşrini sani 1306

Sivas valisi

Memduh

Y. PRK .AZJ**21/ 91**

Mabeyin -1 hümayûn mülükane baş kitabet-i Canibi rumiyesine

Memalik-i mahrusse hazret-i padişahinin bazı mahallerinde Ermeni meselesi namıyla bir takım serseri şakavetinin hayalat-ı hükümet-i seniye'nin nazar-ı dikkatini calib olunmuştur ve şu hal Ermeni Cemaati teba-ı sadıkasının kemal-i hayret ve teesüfünü dahi mütelzim bulunmuştur Ermeni cemaâti şevketlü ve Sevgili padişahımız efendimiz hazretlerinin saye-i hümayûnlarında hükümet-i seniye'nin merhamet ve adale-tine vakıf ve müteşekkik vedaima müftehir ola geldiği bedîhî bulunarak öyle muha-lif marzi* ali hülyada bulunanlar ve arası mücerred belahet yoluna sabmışlar demek olur ki netice yine adl ve re'fet seniye'ye muhtaç kalırlar bazı vilayetlerde ahali-î islami ve hristiyan beyinlerinde nifak ve hasbi* arz ve husumet cari olagelmekte olduğuda işitilir Hamid olsun vilayetimizde İslam ahali ile yekdiğerimiz hoşnudî üzere imtizacda bulunulması hususunda vali-yi âlî atufetlu memduh Bey Efendi Hazretlerinin gece gündüz ittihaz etmekte olduğ u tedâbir sâ'ibe fi'iliyyât ve âsâr ile sabitdir Müşarünileyh Ermeni meselesi namını alet -i menfaat olmağ kimseye mey-dan vermedi. Vilayet dâhilinde ber karar olan emn-u istirahat-ı umumiyyeyi bir kat daha takviye eylemek için kendüsi geçende diğ er mahallere azimet eyledi. Kemal-i asayişle yaşamaktayız hak teala velinimetimiz kudretli merhametli padişahımız efendimiz hazretlerinin ömrünü ve şevketini günden güne ziyade eylesin teşekkürnamemiz takdimi cesaret kılını emri ferman hazret-i menlehul emrindir. 1

Mayıs1307

Sivasdan

Mühürler

